

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Αρμενική Ταυτότητα: Παλιές και Νέες Κοινότητες Αττικής

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

ΒΕΝΤΟΥΡΑ ΛΙΝΑ, Καθηγήτρια, Επιβλέπουσα

ΔΡ. ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ ΛΑΜΠΡΟΣ, Συνεπιβλέπων

ΓΑΖΗ ΦΩΤΕΙΝΗ, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2015

Copyright © Ονοματεπώνυμο, 2015.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και μόνο.

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή κύριο Λάμπρο Μπαλτσιώτη για την καθοδήγησή του και τη συμβολή του σε καίρια σημεία της έρευνας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Καθηγητή κύριο Herve Georgelin, ο οποίος με κατηύθυνε τόσο σε ό,τι αφορά την προσέγγιση της έρευνας, όσο και στην εύρεση πληροφορητών. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, καθώς επίσης το Γιάννη και την Κάκια για την υποστήριξη και τη συμπαράστασή τους στην προσπάθειά μου αυτή. Τέλος, ευχαριστώ το Πανεπιστήμιο του Newcastle Αυστραλίας, που μου προσέφερε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον εργασίας, καθώς και υλικό από τη βιβλιοθήκη του για τον εμπλουτισμό της έρευνας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Εισαγωγή.....	7
Ιστορική ανασκόπηση.....	9
1.1.2 Θρησκεία και γλώσσα.....	10
1.1.3 Περσική και αραβική κυριαρχία	11
1.1.4 Το βασίλειο της Κιλικίας	12
1.1.5 Οθωμανική και περσική κυριαρχία.....	13
1.1.6 Η περίοδος της «αφύπνισης»	14
1.1.7 Το αρμενικό ζήτημα.....	17
1.1.8 Η γενοκτονία	21
1.1.9 Η ανατολική Αρμενία.....	22
1.1.10 Το σοβιετικό καθεστώς	25
1.1.11 Το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ	28
1.1.12 Η ανεξαρτησία της Αρμενίας.....	29
1.2 Οι Αρμένιοι της Ελλάδας.....	31
1.2.1 Στατιστικά στοιχεία για την παρουσία των Αρμενίων στην Αττική...36	
1.2.2 Η Κοινοτική οργάνωση και το εκκλησιαστικό ζήτημα	38
1.3 Θεωρητικό Πλαίσιο	46
1.3.1 Η έννοια της ταυτότητας.....	46
1.3.2 Έθνος και Εθνικισμός	47
1.3.3 Η έννοια της διασποράς	53
2.1 Σχεδιασμός της έρευνας.....	57
2.1.1 Μεθοδολογία της έρευνας.....	57
2.1.2 Ερευνητικά ερωτήματα, στόχοι, αξιοποίηση αποτελεσμάτων.....	58
2.1.3 Ερευνητικά εργαλεία.....	59

2.1.4 Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων	61
2.1.5 Αρχές ηθικής και δεοντολογίας.....	62
2.1.6 Εγκυρότητα και αξιοπιστία	62
2.1.6 Δυσκολίες και περιορισμοί κατά την ερευνητική διαδικασία.....	63
2.2 Αποτελέσματα της Έρευνας	64
2.2.1 Οι απόψεις των παλιών Αρμενίων	64
2.2.2 Νέοι Αρμένιοι.....	85
Συμπεράσματα	107
Αντί Επιλόγου	113
Βιβλιογραφία	114

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση των συστατικών στοιχείων της αρμενικής ταυτότητας, όπως αυτά αποτυπώνονται στο λόγο που εκφέρουν οι Αρμένιοι της Αττικής. Βάσει της οπτικής που υιοθετείται στο παρόν πόνημα, τα μέλη της αρμενικής κοινότητας Αττικής χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη απαρτίζεται από τους νέους Αρμένιους μετανάστες που ήρθαν στην Ελλάδα τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια και η δεύτερη από τους παλιούς Αρμένιους, οι οποίοι γεννήθηκαν και ζουν στην Ελλάδα και είναι απόγονοι των Αρμενίων που ήρθαν εδώ στις αρχές του εικοστού αιώνα.

Η ερευνητική υπόθεση που διατυπώθηκε κατά το σχεδιασμό της έρευνας είναι ότι οι δύο ανωτέρω ομάδες νοσηματοδοτούν διαφορετικά τα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας, γεγονός που συχνά προκαλεί τριβές εντός της κοινότητας. Ο ισχυρισμός αυτός επιβεβαιώθηκε ως ένα βαθμό, με βάση τα ευρήματα της έρευνας. Κατά την ερευνητική διαδικασία ακολουθήθηκε η ποιοτική προσέγγιση, με την πραγματοποίηση ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε στηρίζεται στο έργο του Antony Smith και του Stephane Dufoix.

Η έρευνα που υλοποιήθηκε προσφέρει μια οπτική στην προσέγγιση της αρμενικής κοινότητας που αναδεικνύει τις δυναμικές που ενυπάρχουν εντός αυτής και αποτυπώνονται στην αρμενική ταυτότητα.

Λέξεις- κλειδιά: Εθνική ταυτότητα, αρμενική ταυτότητα, αρμενικότητα, Ελληνοαρμένιοι, διασπορά.

Summary

The aim of this study is to examine the way the components of the armenian identity are presented through the discourse of the Armenians of Attica. According to the study's approach, the members of the armenian community are split into two categories. The first one includes the *new* Armenian immigrants who came to Greece during the last twenty-five years. The second one includes the *old* Armenians who were born and have lived in Greece, being descendants of the Armenians who came to Greece at the beginning of the twentieth century.

The research hypothesis, which was formulated throughout the present study, is that the aforementioned categories signify differently the elements of their ethnic identity, a factor often causing friction within the community. Considering the results of the conducted research, the above claim has been verified to some extent. The research process has followed a qualitative approach, based on semi-structured interviews. The theoretical framework of the study is grounded on the work of Anthony Smith and Stephane Dufoix.

The performed research aims to offer an alternative view in understanding the armenian community, one that reveals the dynamics lying in it and are inscribed in the armenian identity.

Keywords: Ethnic identity, armenian identity, armenianess, Greek-armenians, diaspora.

Εισαγωγή

Η παρουσία των Αρμενίων στην Ελλάδα μετρά σήμερα τουλάχιστον ένα αιώνα ιστορίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου συνέβησαν πολλά και σημαντικά γεγονότα που σημάδεψαν την αρμενική εθνική ταυτότητα. Η ιδιαιτερότητα της τελευταίας ήταν ότι δημιουργήθηκε το ίδιο χρονικό πλαίσιο, όσο αυτό μπορεί να προσδιοριστεί, αλλά σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Οι περιοχές αυτές μπορούν να χωριστούν σχηματικά στις ανατολικές, που περιλαμβάνουν τη σημερινή Αρμενία, την Τιφλίδα, και το Μπακού, ενώ οι δυτικές περιλαμβάνουν περιοχές της ανατολικής Τουρκίας, όπως τα Άδανα, το Μους και το Ερζερούμ. Συνέπεια αυτού ήταν πρώτον, η ύπαρξη διαφορετικών επιρροών κατά τη διαμόρφωση της αρμενικής ταυτότητας και δεύτερον διαφορετικών ιστορικών γεγονότων τα οποία τελικά βίωσαν οι δύο ομάδες.

Η αρμενική παροικία της Αττικής μέχρι πρόσφατα αποτελούνταν στην πλειοψηφία της από εκπροσώπους της δυτικής αρμενικής ταυτότητας που κατάγονταν από τις δυτικές περιοχές και που αναγκάστηκαν να έρθουν στην Ελλάδα κατά την Μικρασιατική καταστροφή και αφού πρώτα είχαν εκδιωχθεί λόγω της γενοκτονίας από τα χωριά και τις πόλεις στις οποίες κατοικούσαν. Ωστόσο, τα τελευταία είκοσι χρόνια η σύσταση της αρμενικής κοινότητας της Αττικής άρχισε να αλλάζει, αφού σε αυτήν προστέθηκαν οι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Αρμενία, εκπροσωπώντας την ανατολική διάσταση της αρμενικής ταυτότητας.

Στην παρούσα έρευνα έγινε μια προσπάθεια να διερευνηθούν και να αναδειχθούν τα συστατικά στοιχεία της αρμενικής ταυτότητας των μελών της αρμενικής κοινότητας της Αττικής, όπως αυτά αποτυπώνονται στο λόγο που εκφέρουν οι πληροφορητές. Οι πληροφορητές χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα αποτελείται από τους Αρμένιους που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1990 και για λόγους διευκόλυνσης θα αναφέρονται στο εξής ως *νέοι* Αρμένιοι ή Αρμένιοι μετανάστες. Ενώ, η δεύτερη ομάδα είναι οι Αρμένιοι των οποίων οι γονείς ή οι παππούδες ήρθαν στην Ελλάδα τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. και στο εξής θα αναφέρονται ως Ελληνοαρμένιοι ή *παλιοί* Αρμένιοι. Βάσει αυτού του διαχωρισμού στη συνέχεια τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, εξετάστηκαν με σκοπό τον εντοπισμό διαφοροποιήσεων που πιθανόν υπάρχουν όσον αφορά τα στοιχεία της ταυτότητάς τους, ενώ τέλος ερευνήθηκε με ποιο τρόπο ο διαχωρισμός αυτός μπορεί να αποτυπώνεται στις μεταξύ τους σχέσεις εντός της κοινότητας. Στην παρούσα μελέτη

υιοθετήθηκε η ποιοτική προσέγγιση, καθώς η γράφουσα θέλησε να εξετάσει την αρμενική ταυτότητα ως μια εμπειρία που βιώνεται και νοηματοδοτείται από τα υποκείμενα, αποδεχόμενη την ερμηνευτική θεωρητική παραδοχή που θέλει την κοινωνική πραγματικότητα να κατασκευάζεται μέσα από τα νοήματα των δρώντων. Στο πλαίσιο αυτό ως μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη.

Κατά τη διαδικασία σχεδιασμού της συγκεκριμένης έρευνας έγινε αρχικά επισκόπηση, κυρίως της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας που αφορά την αρμενική ιστορία, την ιστορία της αρμενικής διασποράς και τις θεωρητικές προσεγγίσεις της εθνικής ταυτότητας, προκειμένου: α) να παρουσιαστούν τα σημαντικότερα γεγονότα της αρμενικής ιστορίας, ούτως ώστε ο αναγνώστης να εξοικειωθεί με το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου συγκροτήθηκε η αρμενική ταυτότητα, β) να παρουσιαστούν θεωρίες που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το έθνος, την εθνική ταυτότητα και τη διασπορά, γ) να παρουσιαστεί το θεωρητικό πλαίσιο μέσω του οποίου θα γίνει η προσέγγιση των δεδομένων που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τρία μέρη: το πρώτο κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο τμήματα: Στο πρώτο κομμάτι παρουσιάζεται μια ιστορική ανασκόπηση σχετικά με τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας των Αρμενίων και της αρμενικής κοινότητας της Ελλάδας, ενώ στο δεύτερο κομμάτι αποτελείται από τη θεωρητική θεμελίωση της έρευνας, με την εννοιολόγηση των όρων έθνος, εθνική ταυτότητα και διασπορά. Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει την εμπειρική διερεύνηση του αντικείμενου της έρευνας και αποτελείται επίσης από δύο τμήματα. Στο πρώτο σκέλος αναλύεται ο σχεδιασμός της έρευνας και η όλη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Στο δεύτερο σκέλος γίνεται μια αποτύπωση των εμπειρικών δεδομένων και παρουσιάζονται οι απόψεις των πληροφορητών για τα θέματα που ρωτήθηκαν αλλά και για τα θέματα που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, με λογική -κατά τη γράφουσα- αλληλουχία και με αυτούσιες αναφορές. Το τελευταίο τμήμα της εργασίας αποτελείται από τα συμπεράσματα στα οποία καταγράφονται τα αποτελέσματα της έρευνας, η προσέγγιση των οποίων γίνεται μέσα από τις θεωρητικές παραδοχές του πρώτου κεφαλαίου.

Ιστορική ανασκόπηση

Η σημερινή Δημοκρατία της Αρμενίας βρίσκεται στο Νότιο Καύκασο, ανάμεσα στη Μαύρη και την Κασπία θάλασσα. Στα δυτικά συνορεύει με την Τουρκία, στα βόρεια με τη Γεωργία, ανατολικά με το Αζερμπαϊτζάν και στα νότια με το Ιράν. Η Αρμενία υπήρξε ανεξάρτητο κράτος για δύο χρόνια (1918-1921), ενώ στη συνέχεια ενσωματώθηκε στη Σοβιετική Ένωση από το 1921 έως το 1991. Λόγω της στρατηγικής της θέσης, ανά τους αιώνες δέχθηκε επιθέσεις από τους Ασσύριους, τους Ρωμαίους, τους Βυζαντινούς, τους Άραβες, τους Μογγόλους, τους Πέρσες, τους Οθωμανούς και τους Ρώσους. Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι το όνομα με το οποίο αυτοαποκαλούνται οι Αρμένιοι αποτελεί ένα στοιχείο που πιθανότατα τους συνδέει με τον Χάικ, το γενάρχη των Αρμενίων. Από τον τελευταίο προέρχονται οι λέξεις «Χάι» και «Χαγιαστάν» οι οποίες στην αρμενική γλώσσα σημαίνουν αντίστοιχα «Αρμένιος» και «Αρμενία». Ο Χάικ ήταν ο πολεμιστής που νίκησε τον Τιτάνα Μπελ σε μια ηρωϊκή μάχη κοντά στη λίμνη Βαν (Walker, 1990:21).

Από τον 9^ο αι. π.Χ. μέχρι περίπου τον 6^ο αι. π.Χ. στις όχθες των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, στην περιοχή των σημερινών τουρκικών πόλεων Μους και Βαν ανθεί το βασίλειο των Ουραρτού, πρόγονος για πολλούς μελετητές της μετέπειτα Αρμενίας (Russell, 1997, 26-31). Η πρώτη ιστορική αναφορά των Αρμενίων εντοπίζεται σε μια επιγραφή που χρονολογείται μεταξύ του 520-518 π.Χ. Στο βράχο του Μπεχιστούν¹ ο Πέρσης βασιλιάς Δαρείος διέταξε να καταγραφούν οι στρατιωτικές του νίκες κατά εκείνων που επαναστάτησαν. Μια από τις σατραπείες² που αναφέρονται είναι και αυτή της «Αρμίνας». Η Αρμενία παρέμεινε τμήμα του περσικού οίκου των Αχαιμενιδών (540π.Χ.–331π.Χ) μέχρι την επικράτηση των στρατιωτικών δυνάμεων του Μ. Αλεξάνδρου. Προς το τέλος της περσικής κυριαρχίας ο Ορόντης, τοπικός άρχοντας της Αρμενίας, ανακήρυξε τη διοικητική ανεξαρτησία της περιοχής, γεγονός που επί της ουσίας μεταφράστηκε σε μια ημιαυτόνομη μοναρχία, όπου η εκάστοτε επικρατούσα στρατιωτική δύναμη διοικούσε μέσω αυτής (Walker, 1990, 21).

Η ανατροπή της δυναστείας των Οροντιδών από τον Αρταξία συμπίπτει χρονικά με την επικράτηση των Ρωμαίων στην περιοχή και την εμφάνιση μιας νέας δύναμης αυτής των Πάρθων. Εγγονός του Αρταξία, ο Τιγράνης Β΄ κατάφερε να θέσει υπό την κυριαρχία του τις περιοχές που κατοικούνταν από πρωτο-αρμενικούς πληθυσμούς,

¹ Πόλη του Ιράν Bisotun

² Επαρχία του αρχαίου περσικού κράτους (Μπαμπινιώτης, 2010)

όπως τη βόρεια Συρία, τη Μεσοποταμία, την Κιλικία και τη Φοινίκη³, δημιουργώντας έτσι το βασίλειο της Μεγάλης Αρμενίας. Οι Αρμένιοι σήμερα είναι περήφανοι για την περίοδο της βασιλείας του Τιγράνη, που διήρκησε έως το 66 π.Χ., όταν ο τελευταίος παραδόθηκε στο Ρωμαίο στρατηγό Πομπήιο. Η σύναψη ειρήνης με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία σήμανε την επιστροφή του αρμενικού βασιλείου στο καθεστώς της ημιαυτόνομης περιοχής, χωρίς όμως τις περιοχές που κατακτήθηκαν από τον Τιγράνη.

Στους τρεις αιώνες που ακλούθησαν το αρμενικό βασίλειο, με ελάχιστες εξαιρέσεις βρισκόταν συνεχώς σε πολεμικές συγκρούσεις και το 387 μ.Χ. χωρίστηκε ανάμεσα στις δυνάμεις της Ρώμης και της Περσίας, με τη διαχωριστική γραμμή να εκτείνεται από το σημερινό Ερζερούμ έως του Μους (Walker, 1990, 24). Σε αυτό το χρονικό διάστημα συνέβησαν δύο γεγονότα που επηρέασαν καταλυτικά τη διαμόρφωση της αρμενικής εθνικής ταυτότητας.

1.1.2 Θρησκεία και γλώσσα

Το 301 μ.Χ. το βασίλειο της Αρμενίας με βασιλιά τον Τιθριδάτη Β' καθιέρωσε τον χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία των Αρμενίων, στοιχείο που λειτούργησε ως ακρογωνιαίος λίθος στην δόμηση της αρμενικής ταυτότητας. Σύμφωνα με την παράδοση, δύο απόστολοι, ο Θαδδαίος και ο Βαρθολομαίος ταξίδεψαν στις αρμενικές περιοχές για να κηρύξουν τη νέα θρησκεία. Σύμφωνα με το αρμενικό θρησκευτικό δόγμα η θεϊκή και η ανθρώπινη φύση του Χριστού είναι δεμένες και αλληλεπικαλυπτόμενες, με αποτέλεσμα να σχηματίζουν μια τρίτη φύση που δεν είναι ούτε θεϊκή ούτε ανθρώπινη⁴. Αυτή η θεολογική ερμηνεία καταδικάστηκε ως αίρεση στη σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451 μ.Χ.

Ο εκχριστιανισμός των Αρμενίων συντέλεσε στο να διαχωρίσουν την ταυτότητά τους από τους γειτονικούς λαούς και ιδιαίτερα από τους Πέρσες, οι οποίοι ασκούσαν πίεσεις στους πρώτους να δεχθούν το Ζωροαστρισμό.⁵ Για το λόγο αυτό ο Γρηγόριος

³Αρχαία χώρα της Μέσης Ανατολής που εκτεινόταν στα εδάφη του σημερινού Λιβάνου και σε τμήμα της σημερινής Συρίας και του Ισραήλ (Μπαμπινιώτης 2010)

⁴Σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών, η φύση του Χριστού είναι σαν το νερό, το οποίο αποτελείται από δύο συστατικά το υδρογόνο και το οξυγόνο, τη θεϊκή και την ανθρώπινη φύση, που τελικά σχηματίζουν το νερό, το οποίο κοιτώντας το δεν μπορείς να ξεχωρίσεις τα συστατικά του.

⁵Η σημαντικότερη θρησκεία της αρχαίας Περσίας πριν τον ισλαμισμό, ιδρυτής της οποίας υπήρξε ο Ζωροάστρης (Ζαρατούστρα), χαρακτηρίζεται από μονοθεϊστική αντίληψη καθώς

ο Φωτιστής, ο πρώτος πατριάρχης της αρμενικής εκκλησίας, έκανε εντατικές προσπάθειες να διαδώσει το χριστιανισμό σε όλο τον αρμενικό πληθυσμό. Η αντίληψη ότι οι Αρμένιοι είναι το πρώτο χριστιανικό έθνος που δέχθηκε το κήρυγμα του Θεού απευθείας από τους Αποστόλους, αποτέλεσε την ιδεολογική βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε η έννοια του «εκλεκτού» λαού, βασικό στοιχείο της αρμενικής εθνικής ταυτότητας ανά τους αιώνες (Panossian, 2006:44).

Το δεύτερο γεγονός είναι η επινόηση του αρμενικού αλφαβήτου στις αρχές του 5^{ου} αι. από τον μοναχό Μεσρόπ Μεστότς, ο οποίος ανακηρύχθηκε άγιος από την αρμενική εκκλησία. Στα χρόνια που ακολούθησαν έγινε μεγάλη προσπάθεια από τους θρησκευτικούς ηγέτες και τους διανοούμενους να μεταφραστούν τα ελληνικά και συριακά χριστιανικά κείμενα στα Αρμενικά. Με τον τρόπο αυτό η χριστιανική πίστη εδραιώθηκε στο αρμενικό πνεύμα, ενώ η χρήση του αρμενικού αλφάβητου σηματοδότησε το ξεκίνημα της αρμενικής λογοτεχνίας. Η απόκτηση γλωσσικής ταυτότητας ήρθε να ενισχύσει την αίσθηση της ενότητας στο αρμενικό στοιχείο και μαζί με τη χριστιανική θρησκεία αποτέλεσαν τους κοινούς πολιτισμικούς δεσμούς που το διαχώρισαν από τους γειτονικούς λαούς.

1.1.3 Περσική και αραβική κυριαρχία

Ωστόσο, τα δύο αυτά γεγονότα δεν κατάφεραν να λύσουν το πρόβλημα του ανταγωνισμού ανατολικών και δυτικών δυνάμεων στην περιοχή καθώς και τα εσωτερικά προβλήματα των Αρμενίων. Η συνεχής αύξηση της χριστιανικής κοινότητας στις αρμενικές περιοχές της Περσίας έγινε αντιληπτή ως απειλή για την εξουσία του Πέρση βασιλιά, ο οποίος προχώρησε σε εκτελέσεις χριστιανών, γεγονός που οδήγησε πολλούς Αρμένιους να βρουν καταφύγιο στο Βυζάντιο. Το 428 μ.Χ. οι Πέρσες, με τη συγκατάθεση της αρμενικής αριστοκρατίας, απέσυραν από το θρόνο τον Αρμένιο βασιλιά Αρτάση. Για τους επόμενους δύο αιώνες οι αρμενικές περιοχές της Περσίας διοικούνταν από κυβερνήτες που επέλεγαν οι Πέρσες. Στο διάστημα αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η αρμενική εκκλησία παρέμεινε αυτόνομος θεσμός, μέσω του οποίου οργανώθηκαν εξεγέρσεις κατά των Περσών (Garsoian, 1997:94-115).

και από μια δυϊστική άποψη του κόσμου και της μοίρας, στη βάση της αιώνιας αντιπαλότητας καλού και κακού, με αισιόδοξη προοπτική ότι το καλό τελικά επικρατεί (Μπαμπινιώτης, 2010).

Έχοντας υπάρξει το κέντρο πολεμικής διαμάχης μεταξύ των Αράβων και των Βυζαντινών, το 661 μ.Χ. το βασίλειο της Αρμενίας πέρασε στην κυριαρχία των Αράβων. Σε γενικές γραμμές η αραβική πολιτική απέναντι στις αρμενικές περιοχές δεν ήταν σκληρή, όμως η φορολογία που επέβαλαν τον 8^ο αι. ήταν αβάσταχτη. Αποτέλεσμα αυτού ήταν οι συνεχείς εξεγέρσεις, κυρίως από τις τάξεις των ευγενών, το 705 μ.Χ., το 748 μ.Χ. το 774 μ.Χ. και το 850μ.Χ., χωρίς καμία επιτυχία.

Το 884 μ.Χ. ο Άραβας χαλίφης απέδωσε στον αρχηγό της δυναστείας των Βαγρατιδών τον επίσημο τίτλο του πρίγκιπα της Αρμενίας, θέλοντας έτσι να εξασφαλίσει την αφοσίωση των Αρμενίων. Στην ίδια πρωτοβουλία προχώρησε και το Βυζάντιο για τους ίδιους λόγους. Η δυναστεία των Βαγρατιδών έφτασε στο απόγειό της το δεύτερο μισό του 10^{ου} αι. με κέντρο την πόλη του Ανί⁶, η οποία περιήλθε υπό την κυριαρχία του Βυζαντίου το 1045 μ.Χ. Το τέλος της δυναστείας των Βαγρατιδών σήμανε και το τέλος του αρμενικού βασιλείου.

Είκοσι χρόνια αργότερα οι πόλεις Καρς⁷ και Ανί πέρασαν στην κυριαρχία των Σελτζούκων, ενώ στη μάχη του Ματζικέρτ το 1071 το Βυζάντιο ηττήθηκε και ο αυτοκράτορας αιχμαλωτίστηκε. Σύμφωνα με τον ιστορικό Christopher Walker στους αιώνες που ακολούθησαν η ιστορία της Αρμενίας αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από συμφορές και καταστροφή (Walker, 1990:61). Η περίοδος αυτή των «μαύρων χρόνων» επικράτησης των Σελτζούκων ενέτειναν την αίσθηση των Αρμενίων ότι αποτελούν τα θύματα της ιστορίας, καθώς οι ζωές τους ελέγχονται από δυνάμεις που υπερβαίνουν τον έλεγχό τους.

1.1.4 Το βασίλειο της Κιλικίας

Με το τέλος της δυναστείας των Βαγρατιδών σημειώθηκαν μετακινήσεις πληθυσμών - κυρίως από τους κύκλους των ευγενών - προς την σημερινή περιοχή της Γεωργίας και την Κωνσταντινούπολη, ενώ αρκετοί ήταν εκείνοι που εγκαταστάθηκαν στην οροσειρά του Ταύρου προς την πλευρά της Μεσογείου. Εκεί δημιουργήθηκε το αρμενικό βασίλειο της Κιλικίας το 1199 όταν ο πρίγκιπας Λεβόν στέφθηκε βασιλιάς, από το Βυζαντινό αυτοκράτορα και τον αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

⁶ Τουρκική πόλη στα σύνορα της Τουρκίας με την Αρμενία

⁷ Τουρκική πόλη.

Το βασίλειο της Κιλικίας κατάφερε να ισορροπήσει ανάμεσα στις επιθέσεις των Σελτζούκων Τούρκων, των Μογγόλων, στις σταυροφορίες και τη συνεχή παρουσία της βυζαντινής απειλής. Σε δημογραφικό επίπεδο το βασίλειο χαρακτηριζόταν από ετερογένεια, καθώς τον πληθυσμό του αποτελούσαν Έλληνες, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι, Ευρωπαίοι και Αρμένιοι. Οι τελευταίοι αν και δεν αποτέλεσαν ποτέ την πλειοψηφία βρίσκονταν σε υψηλές κυβερνητικές θέσεις (Panossian, 2006). Η συνύπαρξη διαφορετικών πληθυσμών σε συνδυασμό με την έντονη εμπορική δραστηριότητα λόγω της στρατηγικής θέσης τους βασιλείου συνέβαλαν στη ύπαρξη ευρωπαϊκών επιρροών σε κοινωνικά και κυβερνητικά ζητήματα. Οι πολιτικές αναταραχές εντός του βασιλείου οδήγησαν στην παρακμή και το 1342 το στέμμα πέρασε στο σταυροφορικό βασίλειο της Κύπρου, ενώ το 1375 έφτασε και επίσημα το τέλος, όταν οι Μαμελούκοι⁸ κατέλαβαν την Κιλικία δίνοντας τέλος στην τελευταία αρμενική ολότητα με στοιχεία πολιτειακού καθεστώτος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αρμενική μνήμη το βασίλειο της Κιλικίας εδραιώθηκε όχι ως μια κοινότητα της διασποράς αλλά ως τμήμα της πατρίδας, η πτώση του οποίου μάλιστα πυροδότησε τη παραγωγή λογοτεχνικών κειμένων με θέματα όπως αυτό της εξορίας και της χαμένης πατρίδας (ό.π.:66). Τον αιώνα που ακολούθησε το κομμάτι της Μεγάλης Αρμενίας μαζί με το βασίλειο της Κιλικίας βρέθηκε υπό οθωμανική κυριαρχία. Την περίοδο αυτή πολλοί έμποροι και μέλη της αρμενικής αριστοκρατίας εγκαταστάθηκαν σε ευρωπαϊκές πόλεις. Η κίνηση αυτή σηματοδοτεί το ξεκίνημα της οργανωμένης αρμενικής διασποράς.

1.1.5 Οθωμανική και περσική κυριαρχία

Στις αρχές του 16^{ου} αι. οι αρμενικές περιοχές βρέθηκαν χωρισμένες ανάμεσα στην οθωμανική και την περσική αυτοκρατορία, διαδραματίζοντας το ρόλο του πεδίου της μάχης για τις μεταξύ τους πολεμικές αναμετρήσεις. Το μεγαλύτερο τμήμα των περιοχών υπαγόταν στην οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ τα σύνορα μεταξύ των δύο δυνάμεων άλλαζαν συνεχώς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πόλη Γερεβάν⁹ που φαίνεται να πέρασε από τη μία αυτοκρατορία στην άλλη περίπου δεκαπέντε φορές

⁸ Μέλος στρατιωτικών δυνάμεων που αποτελούνταν από δούλους, διάφορου καταγωγής, οι οποίες έθεσαν υπό τον έλεγχό τους διάφορα μουσουλμανικά κράτη κατά τον Μεσαίωνα και εγκατέστησαν δική τους δυναστεία στην Αίγυπτο, (Μπαμπινιώτης, 2010)

⁹ Πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Αρμενίας.

(Walker, 1990:33). Οι Οθωμανοί είχαν υπό την κυριαρχία τους την περιοχή του σημερινού Ιράκ και το μεγαλύτερο κομμάτι του αρμενικού οροπεδίου, με τις περιοχές όπως τη λίμνη Βαν, το Καρς και το Αρνταχάν¹⁰ να λειτουργούν ως το ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας. Οι Πέρσες ήλεγχαν την περιοχή του Ταμπρίζ¹¹, του Σιρβάν¹² και του Γερεβάν.

Στους αιώνες που ακολούθησαν οι συχνές πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσα στους Πέρσες και τους Οθωμανούς οδήγησαν σε μετακινήσεις πληθυσμών και στη δημιουργία κέντρων αρμενικότητας στην Κωνσταντινούπολη, τη Τιφλίδα, σε ευρωπαϊκές πόλεις, την Ινδία και το Ιράν. Αυτές οι κοινότητες αποτέλεσαν την πηγή της εθνικής αφύπνισης των Αρμενίων κατά το 19^ο αι. Επιπλέον, την απουσία παραδοσιακής πολιτικής ηγεσίας αναπλήρωσε η αρμενική εκκλησία, με το χριστιανικό δόγμα να λειτουργεί και σε αυτή την περίοδο ως διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους Αρμένιους και τους «άλλους».

1.1.6 Η περίοδος της «αφύπνισης»

Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την επέκταση της ρωσικής κυριαρχίας στο νότιο τμήμα του Καυκάσου. Πόλεις όπως το Καραμπάχ, το Γερεβάν και το Ναχιτσεβάν βρέθηκαν υπό ρωσική κατοχή. Μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-8 το Καρς και το Μπατούμ πέρασαν στους Ρώσους (εδώ θα μπει χάρτης 1880 από το Herzig).

Στο Γερεβάν, στο Μπακού και στην Τιφλίδα δημιουργήθηκαν κέντρα αρμενικότητας, μέσα από τα οποία αναδύθηκε μια σημαντική μεσαία τάξη, που έγινε κοινωνός των ιδεών του σοσιαλισμού και του διεθνισμού. Στην αρμενική ιστορία η περίοδος του δεύτερου μισού του 19^{ου} αι. είναι γνωστή ως η περίοδος της «αφύπνισης» της αρμενικής εθνικής ταυτότητας. Η αρμενική «αναγέννηση» δεν ήταν μια αυθόρμητη απελευθέρωση ενός βαθιά ευρισκόμενου αρμενικού πνεύματος, αλλά προϊόν σκληρής δουλειάς, τόσο στον πολιτικό τομέα, όσο και στον πνευματικό από την πλευρά των Αρμενίων μελετητών, δασκάλων και ακτιβιστών (Sunny, 1997:116). Βασικό χαρακτηριστικό στη διαδικασία οικοδόμησης της αρμενικής ταυτότητας ήταν

¹⁰ Πόλη της βορειοανατολικής Τουρκίας.

¹¹ Πόλη του Ιράν

¹² Πόλη του Αζερμπαϊτζάν

το γεγονός ότι συνέβη την ίδια χρονική περίοδο, σε περιοχές που βρίσκονταν μακριά η μία από την άλλη και υπό διαφορετικά καθεστώτα.¹³

Ο γεωγραφικός αυτός διαχωρισμός συντέλεσε ώστε κάθε κέντρο αρμενικότητας να δεχθεί διαφορετικές επιρροές που τελικά οδήγησαν στη δημιουργία μίας κοινής στη βάση της ταυτότητας, χωρισμένη όμως σε δύο τμήματα όσον αφορά τη γλώσσα, με διαφορετικές πηγές άντλησης πολιτικής ιδεολογίας. Όσον αφορά τη γλώσσα, ήδη από την εποχή του βασιλείου της Κιλικίας είχε ξεκινήσει βαθμιαία η επικράτηση της χρήσης της δημοτικής γλώσσας στα γραπτά κείμενα έναντι της κλασσικής αρμενικής.¹⁴ Χρειάστηκε να περάσουν αιώνες μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αι., όταν η δημοτική άρχισε να εδραιώνεται ως η επίσημη αρμενική γλώσσα, ενισχύοντας την αίσθηση της ενότητας μεταξύ των Αρμενίων.

Ωστόσο, εξαιτίας της έλλειψης στενών πολιτισμικών και θεσμικών δεσμών ανάμεσα στις αρμενικές κοινότητες της ρωσικής και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, προέκυψαν τελικά δύο διάλεκτοι. Η δυτική διάλεκτος ήταν βασισμένη στη διάλεκτο που μιλούσαν στην Κωνσταντινούπολη και η ανατολική σε αυτή που μιλούσαν στο Γερεβάν. Ως εκ τούτου η κάθε πλευρά ανέπτυξε τη δική της γραπτή γλώσσα, με διαφορετική ορθογραφία, διαφορετική προφορά για κάποια γράμματα, διαφορετικές πτώσεις και κλίσεις ρημάτων. Τα κλασσικά Αρμενικά χρησιμοποιούνταν μόνο από ένα μικρό ποσοστό των διανοούμενων και του κλήρου, αφού για την πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν δυσνόητα, ενώ πολλοί διανοούμενοι τα θεωρούσαν ξεπερασμένα για την εποχή. Η εδραίωση της δημοτικής γλώσσας, αφενός λειτούργησε ως ενωτικό στοιχείο, αφετέρου αποτέλεσε τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό κομμάτι. Αυτή η διαφορά, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια, διατηρείται ακόμα και σήμερα.

¹³Η ιδιαιτερότητα αυτή κατά τη δημιουργία της αρμενικής ταυτότητας μεταφράζεται σε τρεις διαφορετικές δυναμικές: τη δυτική, την ανατολική και την κεντρική. Το δυτικό κομμάτι είχε ως κέντρο την Κωνσταντινούπολη καθώς και διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις όπως τη Βενετία και δέχθηκε την επιρροή της γαλλικής και ιταλικής σκέψης της εποχής με κεντρικό άξονα τον φιλελευθερισμό. Το κέντρο του ανατολικού τμήματος υπήρξε η Τιφλίδα, που δέχθηκε την επιρροή της ρωσικής και γερμανικής σκέψης, με έντονες τις ριζοσπαστικές τάσεις και τον ανατολικό εθνικισμό να κυριαρχεί. Τον κεντρικό άξονα αποτέλεσαν οι περιοχές στην οθωμανική αυτοκρατορία, τα έξι βιλαέτια του Βαν, του Ερζερούμ, της Μπιτλίκ, του Σίβα, του Διαμπερκίρ και του Χαρπούτ, όπου οι τοπικές συνθήκες διαβίωσης υπό το οθωμανικό καθεστώς επηρέασαν την πολιτική τοποθέτηση του αρμενικού στοιχείου, βλ. Panossian, 2006, σ. 128-132

¹⁴Στα Αρμενικά λέγεται «Γκραπάρ»

Η γεωγραφική απόσταση των κέντρων αρμενικότητας επηρέασε τον πολιτικό προσανατολισμό τους, με τον συνταγματικό φιλελευθερισμό να επικρατεί στη δύση, το σοσιαλισμό στην ανατολή και τις επαναστατικές ιδέες και δράσεις στο κεντρικό τμήμα. Τα στοιχεία αυτά αντιπροσωπεύουν το διαφορετικό πρίσμα μέσα από το οποίο κάθε κοινότητα προσέγγισε το ζήτημα της αρμενικής εθνικής ταυτότητας.

Στη Δύση νέοι άνδρες που είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη επέστρεφαν εμφορούμενοι_επαναστατικές ιδέες για την εποχή, όπως η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, η ύπαρξη συντάγματος και η εκκοσμίκευση της πολιτικής ζωής. Το Αρμενικό Σύνταγμα, που επικυρώθηκε από το Σουλτάνο το 1863, ήταν, υπό μια έννοια, η εφαρμογή αυτών των ιδεών στην εσωτερική λειτουργία του αρμενικού μιλλέτ¹⁵. Αυτό το νομικό κείμενο προέβλεπε τη διαχείριση της κοινότητας από ένα αιρετό σώμα, δίνοντας έτσι την ευκαιρία σε μια ευρύτερη ομάδα ανθρώπων να συμμετέχουν στη διοίκηση. Η οργάνωση του μιλλέτ με αυτόν τον τρόπο παρέπεμπε σε ένα μοντέρνο κράτος.

Στην Ανατολή οι συγγραφείς, οι δάσκαλοι και οι πολιτικοί ακτιβιστές έχοντας σπουδάσει κυρίως σε πανεπιστήμια της Ρωσίας και της Γερμανίας εκπροσωπούσαν τις μεταρρυθμιστικές κινήσεις με σκοπό τη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους, όπου η εθνικότητα και όχι η θρησκεία θα ήταν ο συνδετικός κρίκος της κοινότητας. Παρά το γεγονός ότι ζούσαν στις κοινότητες της Ρωσίας, μέχρι το 1903, η προσοχή τους ήταν στραμμένη στην απελευθέρωση των αρμενικών περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η ιδέα της απελευθέρωσης των Αρμενίων δεν ήταν συνυφασμένη με την ιδέα ενός κράτους όπως το αντιλαμβάνεται κανείς σήμερα. Η σημαντικότερη διάσταση της αναδύμενης εθνικής ταυτότητας των Αρμενίων ήταν αυτή της ύπαρξης κοινοτικών δικαιωμάτων και κοινοτικής αυτονομίας, παρά η ύπαρξη κρατικών θεσμών. Το γεγονός αυτό εξηγείται αν αναλογιστεί κανείς ότι οι Αρμένιοι ήταν διασκορπισμένοι ανάμεσα σε δύο αυτοκρατορίες, καθώς και σε ευρωπαϊκές πόλεις, όπως το Παρίσι και η Βιέννη. Ωστόσο, σε αυτή την κοινοτικού

¹⁵Αυτόνομη, αυτοδιοικούμενη θρησκευτική κοινότητα, οργανωμένη με δικούς της νόμους και με επί κεφαλής το δικό της θρησκευτικό ηγέτη, ο οποίος ήταν υπεύθυνος ενώπιον της κεντρικής διοίκησης για την εκπλήρωση των καθηκόντων κι υποχρεώσεων των μελών της κοινότητάς του και ειδικότ. Του καθήκοντος της πληρωμής των φόρων και της διατήρησης της εσωτερικής ασφάλειας, (Μπαμπινιώτης 2010)

τύπου εθνική ταυτότητα, δεν υπήρχε χώρος για όσους δεν μοιράζονταν την ίδια γλώσσα, την ίδια θρησκεία και τον ίδιο πολιτισμό (Panossian, 2006:158).

1.1.7 Το αρμενικό ζήτημα

Στο τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η βαριά φορολογία, η αυθαιρεσία των τοπικών αρχόντων και οι συχνές επιθέσεις από νομαδικές φυλές, όπως οι Κούρδοι, ήταν στοιχεία που επιβάρυναν την καθημερινότητα εκείνων που βρίσκονταν στις επαρχίες, ενώ η κατάσταση ήταν λίγο καλύτερη στις πόλεις. Με την ανάπτυξη εθνικής και πολιτικής συνείδησης οι κάτοικοι αυτών των περιοχών άρχισαν να αντιδρούν και τα επόμενα χρόνια ακολούθησαν πολλές εξεγέρσεις, με αποκορύφωμα την περίοδο 1893-6.¹⁶

Η συνθήκη του Βερολίνου το 1878, ανάμεσα στην Τουρκία και τη Ρωσία για τη λήξη του μεταξύ τους πολέμου, θεωρήθηκε από τους Αρμένιους ως μια ευκαιρία να εξασφαλίσουν μια σειρά από μεταρρυθμίσεις που θα βελτίωναν τη διαβίωσή τους στην οθωμανική αυτοκρατορία. Η αρμενική αντιπροσωπεία ζήτησε μια μορφή αυτονομίας για τις αρμενικές περιοχές και την επίβλεψη των διοικητικών αλλαγών από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι οποίες αν χρειαζόταν θα επενέβαιναν για να υπερασπιστούν τα αρμενικά συμφέροντα. Το αποτέλεσμα ήταν αποκαρδιωτικό για την αρμενική πλευρά, καθώς την ευθύνη για τις μεταρρυθμίσεις που αιτήθηκαν ανέλαβε η Μεγάλη Πύλη, όπως επίσης και την εξασφάλιση της ασφαλούς διαμονής στις αρμενικές επαρχίες, ενώ οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δεσμεύτηκαν για την επίβλεψη των αλλαγών που θα έκανε ο σουλτάνος. Απόρροια της συνθήκης του Βερολίνου ήταν η συνειδητοποίηση από την αρμενική πλευρά ότι μόνο με την ανάπτυξη στρατιωτικής δύναμης θα μπορέσει να ακουστούν τα αιτήματά της στους ευρωπαίους ηγέτες.

Τα επόμενα χρόνια άρχισαν να δημιουργούνται αρμενικές οργανώσεις με εθνικιστική ιδεολογία και επαναστατικές βλέψεις, ως μια προσπάθεια συσπείρωσης των Αρμενίων και εντατικοποίησης των προσπαθειών τους για την επίτευξη της αυτονομίας τους. Το 1885 δημιουργήθηκε στο Βαν ο σύλλογος «Αρμενακάν» με σκοπό την προώθηση αλλαγών στις αρμενικές κοινότητες και τον αρμενικό αυτοπροσδιορισμό, αρχικά χωρίς τη χρήση βίας. Το κόμμα Χεντσακιάν, το οποίο

¹⁶ Δες Walker, 1990, σ. 135-163

αργότερα μετονομάστηκε σε Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα Χεντσακιάν, ήταν το πρώτο κόμμα με πολιτικό πρόγραμμα και ιδρύθηκε στη Γενεύη το 1887 από Ρωσοαρμένιους διανοούμενους που είχαν επηρεαστεί από το Λαϊκό κίνημα της Ρωσίας και το Μαρξισμό. Για τους υποστηρικτές του Χεντσακιάν η απάντηση στην εξαθλίωση και την καταπίεση των Αρμενίων κατοίκων ήταν η επανάσταση με σκοπό την απελευθέρωσή τους. Το 1890 στην Τιφλίδα δημιουργήθηκε η Αρμενική Επαναστατική Ομοσπονδία, γνωστή και ως «Τασνακτσουτιούν».¹⁷ Η οργάνωση είχε σαν ιδεολογική βάση το σοσιαλισμό, χωρίς όμως να ορίζει αυστηρά τον όρο, θέλοντας έτσι να επιτύχει ένα μεγαλύτερο εύρος συνεργασιών. Δεδομένου ότι οι Αρμένιοι ήταν διασκορπισμένοι, το Τασνάκ υιοθέτησε μια αποκεντρωμένη διοικητική δομή, με επιτροπές ανά περιοχή, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες κάθε αρμενικής κοινότητας. Αρχικά το κόμμα Χεντσακιάν συμφώνησε να συμμετέχει στην ομοσπονδία αλλά λίγο αργότερα αποχώρησε με την αιτιολογία ότι το Τασνάκ δεν έδινε την απαραίτητη ιδεολογική έμφαση στον σοσιαλισμό. Η βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο οργανώσεις ήταν ότι το Χεντσακιάν στόχευε στην πλήρη ανεξαρτητοποίηση των αρμενικών περιοχών, ενώ το Τασνάκ περιοριζόταν στην ελευθερία και την αυτονομία εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας (Hovannisian, 1997:212-218).

Οι ιδέες που πρέσβευαν οι αρμενικές επαναστατικές οργανώσεις αν και προέκυψαν ως ανάγκη για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης δεν έγιναν δεκτές με θετικό τρόπο από όλα τα τμήματα που αρμενικού πληθυσμού. Φοβούμενοι την αντίδραση της οθωμανικής αρχής στις επαναστατικές τάσεις, αρκετοί κάτοικοι των επαρχιών δίστασαν να ταχθούν υπέρ των επαναστατικών οργανώσεων, σκεπτόμενοι ότι πιθανόν να οδηγούσαν σε μαζικές εκδιώξεις. Παρόμοια στάση κράτησαν και οι προνομιούχες τάξεις των Αρμενίων, για διαφορετικούς προφανώς λόγους. Η δράση αρμενικών οργανώσεων με σοσιαλιστικό προσανατολισμό θεωρήθηκε τόσο από την αρμενική αριστοκρατία αλλά και την εκκλησία ως απειλή για τη θέση και την ευημερία τους εντός της αυτοκρατορίας.

Στα χρόνια που ακολούθησαν υπήρξαν πολλά περιστατικά όπου διαμαρτυρίες με σκοπό την προσέλευση του ενδιαφέροντος της Ευρώπης για το Αρμενικό Ζήτημα ή προσπάθειες υπεράσπισης των αρμενικών περιοχών από τους Κούρδους, κατέληξαν σε αιματηρές συγκρούσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτό των κατοίκων

¹⁷ Στο εξής θα αναγράφεται ως Τασνάκ.

στα βουνά του Σασούν, οι οποίοι αντιστάθηκαν στις κουρδικές λεηλασίες, γεγονός που οδήγησε σε σφαγή του Σασούν το 1894 από τις οθωμανικές αρχές που παρουσίασαν το γεγονός ως την αναπόφευκτη αντίδραση στην επαναστατική δράση των Αρμενίων.

Η απάντηση στις αυξανόμενες εθνικιστικές τάσεις των Αρμενίων και στις όλο και πιο συχνές εξεγέρσεις ήρθε από το σουλτάνο με τις σφαγές του 1895-6. Σύμφωνα με μαρτυρίες οι επιθέσεις του όχλου άρχιζαν με τον ήχο της σάλπιγγας και μπορεί να κρατούσαν από μία μέρα μέχρι και βδομάδες, χωρίς καμία αντίδραση από την πλευρά των οθωμανικών αρχών, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται να συμμετείχαν στις εχθροπραξίες. Υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν 90.000 – 100.000 Αρμένιοι στις επαρχίες του Ερζερούμ, της Μπιτλίσ, του Σασούν, του Χαρπούτ και Ντιγιαρμπακίρ.¹⁸ Μέχρι το 1896, 2.500 πόλεις και χωριά λεηλατήθηκαν, 456 χωριά αναγκάστηκαν να ασπαστούν το Ισλάμ, και εκκλησίες και μοναστήρια βεβηλώθηκαν (ό.π.:224-226). Η αντίδραση των ευρωπαϊκών δυνάμεων στις σφαγές ήταν η αποστολή μιας σειράς επιστολών διαμαρτυρίας προς τη Μεγάλη Πύλη, χωρίς όμως κάποιο αποτέλεσμα κάποιο αποτέλεσμα.

Όπως ήταν αναμενόμενο οι σφαγές επηρέασαν την οικοδόμηση της αρμενικής ταυτότητας ενισχύοντας την ήδη υπάρχουσα αίσθηση των Αρμενίων ότι αποτελούν τα θύματα της ιστορίας και ώθησε την αρμενική σκέψη προς τον ακραίο εθνικισμό, σύμφωνα με τον οποίο η σωτηρία θα ερχόταν με την αυτονομία των αρμενικών περιοχών και την εξασφάλιση εθνικών δικαιωμάτων.

Η επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 έφερε μια αίσθηση αδελφότητας ανάμεσα στους λαούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η νέα αυτή δύναμη αρχικά αντιμετώπισε τις άλλες εθνικότητες της αυτοκρατορίας ως ίσες, η στάση αυτή όμως σύντομα άλλαξε. Οι Νεότουρκοι υπόσχονταν ένα φιλελεύθερο πολιτικό και οικονομικό σύστημα, ελεύθερες εκλογές, κυβέρνηση αντιπροσώπων και ισότητα ανάμεσα στα μιλλέτ. Τόσο ο αρμενικός λαός, όσο και οι οργανώσεις Τασνάκ και Χεντσακιάν καλωσόρισαν την άνοδο των Νεότουρκων στην εξουσία και αντιμετώπισαν το γεγονός ως μία ευκαιρία συνεργασίας με τη νέα δύναμη για την ομαλή συνύπαρξη των λαών εντός της αυτοκρατορίας.

¹⁸ Οι περιοχές που χτυπήθηκαν από τις επιθέσεις είναι πολύ περισσότερες βλ. Hovannisian, 1997, σ.224 – 226

Η σφαγή των Αρμενίων στα Άδανα¹⁹ το 1909 κλόνισε το κλίμα συνεργασίας, ενώ οι Νεότουρκοι υποστήριξαν ότι υπαίτιοι ήταν οι υποστηρικτές του σουλτάνου. Οι αρμενικές οργανώσεις συνέχισαν να συνεργάζονται με τις δυνάμεις των Νεότουρκων, με αποκορύφωμα τη συμμετοχή των Αρμενίων στους Βαλκανικούς πολέμους στο πλευρό των Τούρκων το 1912. Ωστόσο, το κίνημα των Νεότουρκων εξελίχθηκε γρήγορα σε μια εθνικιστική ιδεολογία, τον παντουρκισμό, που σαν βάση του είχε την έννοια της τουρκικής φυλής και στόχο την εθνική ομογενοποίηση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας (Walker,1997:242). Οι σχέσεις μεταξύ του Τασνάκ και του κόμματος των Νεότουρκων «Ένωση και Πρόοδος» διακόπηκαν επίσημα το 1912 όταν η αρμενική πλευρά άρχισε να συνειδητοποιεί ότι οι επιδιώξεις των δύο οργανώσεων δεν ταυτίζονταν πλέον.

Την ίδια χρονιά η Ρωσία επανέφερε στο προσκήνιο το Αρμενικό Ζήτημα ζητώντας τη διευθέτησή του και ταυτόχρονα οι ευρωπαϊκές δυνάμεις άσκησαν πιέσεις στην αυτοκρατορία να προχωρήσει μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τις αρμενικές περιοχές. Οι Νεότουρκοι αντιμετώπισαν με καχυποψία τις κινήσεις αυτές, ιδιαίτερα από την πλευρά της Ρωσίας, φοβούμενοι ότι οι Αρμένιοι αποτελούσαν όργανα για την προώθηση της ρωσικής πολιτικής. Τελικά το Φεβρουάριο του 1914 η οθωμανική και η ρώσικη πλευρά υπέγραψαν τη λεγόμενη Μεταρρυθμιστική Πράξη, η οποία μεταξύ άλλων προέβλεπε τη δημιουργία δύο αρμενικών επαρχιών, κάθε μία από τις οποίες θα είχε ένα ευρωπαϊό τοποτηρητή. Όπως και στις προηγούμενες συνθήκες έτσι και σε αυτή απουσίαζε ο ρόλος του εγγυητή για την υλοποίηση του προγράμματος, με τους όρους «Αρμενία» και «χριστιανικός» να έχουν αντικατασταθεί από τους «εθνικά στοιχεία» και «μη μουσουλμανικός» αντίστοιχα. Η συμφωνία αυτή δεν κάλυπτε σε καμία περίπτωση τις απαιτήσεις της αρμενικής πλευράς αλλά φάνηκε να δίνει μια βιώσιμη λύση στο Αρμενικό Ζήτημα.²⁰

¹⁹ Ο Walker αναφέρει το θάνατο 2.000 ανθρώπων στην πόλη των Αδάνων και 15.000-25.000 στα γύρω χωριά, 1997, σ. 185

²⁰ Για περισσότερα αναφορικά με την Μεταρρυθμιστική Πράξη δεξ Hovannisian, 1997, σ. 235-238

1.1.8 Η γενοκτονία

Στις αρχές του 1915 τίποτα δεν προμήνυε τις εχθροπραξίες που θα ακολουθούσαν εναντίον των Αρμενίων. Μάλιστα ο Τούρκος στρατιωτικός, Ενβέρ Πασά, το Φεβρουάριο του ίδιου έτους ευχαρίστησε δημόσια τους Αρμένιους για τη συμμετοχή τους στη μάχη του Σαρίκαμισ κατά των Ρώσων (ό.π.:237).

Το Φεβρουάριο του 1915 οι οθωμανικές αρχές προχώρησαν στην κατάσχεση των όπλων των Αρμενίων που είχαν καταταγεί στον οθωμανικό στρατό, ενώ εξαναγκάστηκαν να συμμετέχουν σε σκληρές χειρωνακτικές εργασίες, συχνά έως ότου πεθάνουν από εξάντληση. Από τον έλεγχο για κατοχή όπλων πέρασαν και όσοι δεν είχαν καταταγεί στο στρατό, ενέργειες που συχνά συνοδεύονταν από βίαιες ανακρίσεις. Οι έρευνες για όπλα λειτούργησαν ως αφορμή για τη δολοφονία Αρμενίων. Από καταγεγραμμένες μαρτυρίες είναι σαφές ότι είχε ξεκινήσει μια μαζική και συστηματική προσπάθεια εξολόθρευσης των Αρμενίων σχεδόν σε όλη την αυτοκρατορία. Υπάρχουν πολλοί αυτόπτες μάρτυρες όπως Γερμανοί και Αυστριακοί στρατιώτες, νοσοκόμες, γιατροί, καθώς και μουσουλμάνοι, μέλη του οθωμανικού στρατού, που σε επιστολές τους περιγράφουν τις βιαιοπραγίες κατά των Αρμενίων σε διαφορετικές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας (ό.π.:239-273).

Οι εκδιώξεις των Αρμενίων από τις περιοχές που ζούσαν είχε στις περισσότερες περιπτώσεις ένα συγκεκριμένο μοτίβο. Ο οθωμανικός στρατός συγκέντρωνε τους αξιόμαχους άντρες στους οποίους έλεγαν ότι θα μεταφερθούν σε μια άλλη περιοχή, διαβεβαιώνοντάς τους ότι αυτό γινόταν για το καλό τους. Στη συνέχεια τους φυλάκιζαν και μετά τους οδηγούσαν μακριά από την πόλη ή το χωριό όπου και τους εκτελούσαν. Παρόμοια ήταν η αντιμετώπιση προς τα γυναικόπαιδα και τους ηλικιωμένους στους οποίους έλεγαν ότι μεταφέρονται σε νέα σπίτια αλλά στην πραγματικότητα τους οδηγούσαν σε ατελείωτες διαδρομές πεζοπορίας όπου πέθαιναν από την εξάντληση ή εκτελούνταν. Φαίνεται ότι κανείς δεν γνώριζε αρχικά τι επρόκειτο να συμβεί, με πολλούς να πιστεύουν ότι η Μεγάλη Πύλη έθετε σε εφαρμογή τις πολυπόθητες μεταρρυθμίσεις για το αρμενικό μιλλέτ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τις περιοχές στις οποίες οδηγούσαν τους Αρμένιους με σκοπό να τους εξοντώσουν είναι η έρημος Ντερ Ζορ στη βόρεια Συρία, όπου έγινε ένα από τα πιο γνωστά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Το γεγονός ότι κάποιες περιοχές, όπως το Βαν, αντιστάθηκαν σθεναρά στις οθωμανικές αρχές, λειτούργησε ως πρόσχημα για την οθωμανική πλευρά ώστε να

λάβει ακόμα πιο σκληρά μέτρα, με σκοπό την καταστολή των «επαναστατημένων» Αρμενίων. Στις 24 Απριλίου 235 επιφανείς Αρμένιοι της Κωνσταντινούπολης συνελήφθησαν και εξορίστηκαν στα χωριά Αιας και Τσανκιρί. Η πράξη αυτή παρουσιάστηκε ως ένας τρόπος αυτοάμυνας των οθωμανικών αρχών απέναντι στους εξεγερμένους Αρμένιους. Ο Γερμανός πρόξενος Walter Rossler, που βρισκόταν στην Αλέπο την περίοδο των σφαγών, σε επιστολή του αναφέρει ότι η οθωμανικές αρχές έβγαλαν από τις φυλακές τους κατάδικους, τους έδωσαν στρατιωτικές στολές και τους έστειλαν στις περιοχές από όπου οι εξόριστοι θα περνούσαν, ενώ πολλές μαρτυρίες αναφέρεται η συμμετοχή Κούρδων στις επιθέσεις κατά του αρμενικού πληθυσμού (ό.π.:254).

Στο τέλος του Αυγούστου ένα μεγάλο τμήμα του αρμενικού πληθυσμού είχε εξολοθρευτεί ή όδευε προς την εξολόθρευση. Οι σφαγές και οι απελάσεις έπληξαν πληθώρα περιοχών όπως το Ερζερούμ, η Μπιτλίζ, το Μους, το Χαλέπι, η Σεβάστεια, Άγκυρα, Τραπεζούντα κ.α. Το αρμενικό στοιχείο σχεδόν εξαλείφθηκε από τις επαρχίες, ενώ η Κωνσταντινούπολη έπαψε να είναι το πολιτικό και πολιτισμικό κέντρο της αρμενικότητας.

Ο αριθμός των θυμάτων της Γενοκτονίας είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει τους μελετητές, καθώς τα αποτελέσματα ενίοτε εξαρτώνται από τη σκοπιά προσέγγισης του συγγραφέα. Σύμφωνα με τον Walker, ένας κοινά αποδεκτός αριθμός για τα θύματα της Γενοκτονίας είναι 1.500.000 και προέρχεται από τη έρευνα του Bernard Lewis με τίτλο «Η ανάδυση της μοντέρνας Τουρκίας».²¹

1.1.9 Η ανατολική Αρμενία

Το 1914 στην περιοχή του βόρειου Καύκασο οι Αρμένιοι αποτελούσαν το 20% του πληθυσμού και στην περιοχή του Γερεβάν το 70%. Από τα 2.000.000 Αρμενίων στη ρωσική αυτοκρατορία το 85% ζούσε στο βόρειο τμήμα του Καυκάσου (Hovannisian, 2005:90). Αρκετοί ήταν εκείνοι που είχαν ηγετικούς ρόλους στον

²¹ Barsoumian Hagop, "The Eastern Question and the Tanzimat Era" στο *The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume I, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, ed. Hovannisian, Los Angeles, 1997, σ. 191. Στην τελευταία απογραφή της οθωμανικής αυτοκρατορίας το 1844 αναφέρεται ότι ο αριθμός των Αρμενίων ήταν 2.400.000, ενώ σύμφωνα με τα αρχεία του αρμενικού πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης το 1882 οι Αρμένιοι έφταναν τα 2.600.000.

οικονομικό και διοικητικό τομέα κυρίως στις πόλεις του Μπακού και της Τιφλίδας, που αποτελούσαν ισχυρά κέντρα αρμενικότητας.

Μια σειρά από γεγονότα, όπως η δήμευση της περιουσίας της αρμενικής εκκλησίας από τη ρωσική κυβέρνηση το 1903-5 και η έξαρση του ρωσικού συντηρητισμού την περίοδο του 1906-1911, που οδήγησε στη σύλληψη Αρμένιων ακτιβιστών και την καταπίεση των αρμενικών πολιτικών οργανώσεων, είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα δυσαρέσκειας ανάμεσα στους Αρμένιους για τον τσάρο Νικόλαο Β'. Ωστόσο, το 1912 ο τσάρος προσπάθησε να αναστρέψει το αρνητικό κλίμα δείχνοντας ενδιαφέρον για το μέλλον του αρμενικού πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας, με αποκορύφωμα την παρέμβαση της Ρωσίας στην υιοθέτηση της Μεταρρυθμιστική πράξης του 1914.

Τη Γενοκτονία του 1915 ακολούθησε ρωσική επίθεση η οποία κατέληξε στην κατάληψη του ανατολικού τμήματος της τουρκικής ιστορικής Αρμενίας, το οποίο περιελάμβανε τις περιοχές του Βαν, της Βιτλίδας, του Ερζερούμ και την παράκτια επαρχία της Τραπεζούντας, γεγονός που γέμισε ελπίδες του Αρμένιους για την ύπαρξη μιας αυτόνομης πατρίδας υπό τη ρωσική προστασία. Ωστόσο, μετά την κατάκτηση των περιοχών ο αρμενικός εθελοντικός στρατός με εντολή της ρωσικής κυβέρνησης διαλύθηκε και δεν επιτράπηκε στους οι Αρμένιους πρόσφυγες να επιστρέψουν στις περιοχές από τις οποίες εκδιώχθηκαν κατά τη Γενοκτονία. Αιτία αυτών των αποφάσεων ήταν μυστικές συμφωνίες ανάμεσα στις δυνάμεις της Αντάντ, σύμφωνα με τις οποίες μετά τη λήξη του πολέμου η Κωνσταντινούπολη και το ανατολικό τμήμα της τουρκικής Αρμενίας, το τμήμα δηλαδή που κατέλαβαν οι ρωσικές δυνάμεις το 1916 θα περνούσαν στην ρωσική επικράτεια. Αντιθέτως, στα νέα σύνορα της αυτοκρατορίας η Ρωσία σχεδίαζε να τοποθετήσει κατοίκους τους οποίους θα μπορούσε με μεγαλύτερη ευκολία να εμπιστευτεί όπως ήταν οι Κοζάκοι.

Το τέλος της δυναστείας των Ρομανόφ με τη επανάσταση του 1917 στη Ρωσία έγινε δεκτό με χαρά από τους Αρμένιους στην Τρανσκαυκασία όπου ο αντιβασιλέας του Καυκάσου αντικαταστάθηκε με μια ειδική επιτροπή στην οποία συμμετείχαν Ρώσοι, Αρμένιοι, Γεωργιανοί και μουσουλμάνοι. Χιλιάδες Αρμένιοι πρόσφυγες άρχισαν να επιστρέφουν στις πόλεις και τα χωριά από τα οποία είχαν εκδιωχθεί από τους Τούρκους. Η επανάσταση οδήγησε τους Ρώσους στρατιώτες να εγκαταλείψουν το μέτωπο και να επιστρέψουν στην πατρίδα ώστε να απολαύσουν την ειρήνη και την ισότητα που υπόσχονταν το νέο καθεστώς. Συνέπεια της επανάστασης ήταν η Ρωσία

να αποτραβηχτεί από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και να υπογράψει τη συνθήκη Μπρεστ-Λιτόβσκ²², η οποία άφησε τους λαούς του Καυκάσου στο έλεος των Τούρκων και των Γερμανών. Αποτέλεσμα της απουσίας της ρωσικής δύναμης από την περιοχή ήταν ο τουρκικός στρατός να φτάσει στο Ερζιντζάν και το Ερζερούμ, με τη συνοριακή γραμμή της αυτοκρατορίας να ταυτίζεται με αυτή πριν το ρωσοτουρκικό πόλεμο.

Οι Αρμένιοι στις 22 Απριλίου 1918 μαζί με τους Γεωργιανούς και τους Μουσουλμάνους ανακήρυξαν τη δημιουργία της ανεξάρτητης Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Τρανσκαυκασίας, με σκοπό να διαπραγματευτούν με τους Τούρκους το μέλλον της περιοχής. Οι Τούρκοι χωρίς να περιμένουν τα αποτελέσματα των διπλωματικών διαπραγματεύσεων προχώρησαν στην κατάληψη των επαρχιών του Γερεβάν, της Αλεξανδρούπολης²³, καθώς και τη σιδηροδρομική γραμμή που οδηγούσε από το Καρς στα περίχωρα του Σαρνταραμπάτ, στη δίοδο προς το Ετσματζίν και το ίδιο το Γερεβάν. Με τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις να φτάνουν σε αδιέξοδο, η Γερμανία σύναψε συμφωνία με τη Γεωργία, με αποτέλεσμα η τελευταία να αποσυρθεί από την ομοσπονδιακή δημοκρατία και να ανακηρύξει την ανεξαρτησία της, υπό γερμανική προστασία. Η κίνηση αυτή έφερε το τέλος της ομοσπονδιακής δημοκρατίας. Την επόμενη μέρα το ίδιο συνέβη με το μουσουλμανικό εθνικό συμβούλιο που ανακήρυξε τη δημιουργία της ανεξάρτητης δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν.

Με τον τουρκικό στρατό να προελαύνει προς το Γερεβάν και με τις οικονομικές και πολιτισμικές αρμενικές δυνάμεις στις νέες δημοκρατίες της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν, το αρμενικό εθνικό συμβούλιο ανήγγειλε τη δημιουργία της Δημοκρατίας της Αρμενίας στις 28 Μαΐου 1918. Στη διασφάλιση της ανεξαρτησίας του νέου αρμενικού κράτους συνέβαλε η υπερίσχυση των αρμενικών στρατιωτικών δυνάμεων στις μάχες του Μπας-Απαράν, Γκαρακιλίσ και Σαρταραμπάτ, μεταξύ 21-28 Μαΐου. Η δημιουργία των ανεξάρτητων αυτών κρατών είχε ως αποτέλεσμα ένας μεγάλος αριθμός Αρμενίων να βρεθεί εκτός των αρμενικών συνόρων, καθώς πόλεις που αποτελούσαν κέντρα αρμενικότητας, όπως η Τιφλίδα, βρέθηκαν να ανήκουν σε άλλα κράτη. Στις 4 Ιουνίου 1918 ακολούθησε η Συνθήκη Ειρήνης και Φιλίας του

²² Αναλυτικάδες Hovannisian, "Armenia Road to Independence" στο *The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume II, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, ed. Hovannisian, Los Angeles, 1997, σ. 288-289

²³ Γκιουμρί, πόλη στα βορειοδυτικά της σημερινής Αρμενίας

Μπατούμ, ανάμεσα στην οθωμανική αυτοκρατορία και τη Δημοκρατία της Αρμενίας, η οποία όρισε τα μεταξύ τους σύνορα αφήνοντας το νέο αρμενικό κράτος με ένα μικρό κομμάτι γης (ό.π.:300).

Η ανεξαρτησία της Δημοκρατίας της Αρμενίας διήρκεσε 2 χρόνια και μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα η διοίκηση της χώρας έπρεπε ουσιαστικά να δημιουργήσει ένα κράτος από την αρχή. Η διαμόρφωση οικονομικού και εκπαιδευτικού συστήματος, η ανασύσταση της γεωργικής παραγωγής, που είχε πληγεί από τις συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις στην περιοχή, η φροντίδα περίπου 300.000 μεταναστών και η αντιμετώπιση της εχθρότητας των μουσουλμανικών πληθυσμών εντός των συνόρων, ήταν ζητήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν άμεσα από τη νέα κυβέρνηση. Ο πρώτος χειμώνας του αρμενικού κράτους αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολος με 200.000 ανθρώπους να χάνουν τη ζωή τους λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών και της δύσκολης οικονομικής κατάστασης. Με το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και την ήττα των Τούρκων το Καρς και το Ναχιτζεβάν πέρασαν υπό αρμενικό έλεγχο (Panossian, 2006:244).

Τους πρώτες μήνες του 1920 το αρμενικό κράτος δεχόταν πιέσεις από τις δυνάμεις των μπολσεβίκων ώστε να ενταχθεί στη σοβιετική Ρωσία, ενώ την ίδια περίοδο ο τουρκικός στρατός πλησίαζε απειλητικά το Γερεβάν. Στις 2 Δεκεμβρίου 1920 η αρμενική κυβέρνηση του Τασνάκ παραιτήθηκε και η Αρμενία ανακηρύχθηκε «Ανεξάρτητη Σοσιαλιστική Δημοκρατία» και ως μέλος την Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της Τρανσκαυκασίας εισήλθε στην Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών το 1922.

1.1.10 Το σοβιετικό καθεστώς

Η κομμουνιστική πλέον κυβέρνηση της Αρμενίας είχε σαν προτεραιότητα την τησίση του πληθυσμού αλλά και τη δόμηση του οικονομικού και του πολιτικού συστήματος σύμφωνα με τα σοβιετικά δεδομένα. Αυτό σήμαινε την εγκαθίδρυση ενός πολιτικού μονοπωλίου με τον παραγκωνισμό των κομμάτων της αντιπολίτευσης, την κρατικοποίηση μεγάλου τμήματος των τραπεζών και επιχειρήσεων, τη δήμευση πρώτων υλών και την επιβολή αυστηρών περιορισμών στις οικονομικές συναλλαγές (Sunny, 1997:351-353). Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, η Σοβιετική Ένωση στις πρώτες δεκαετίες της ύπαρξής της αντιμετώπισε τους Τούρκους ως συμμάχους κατά

των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της Δύσης, προσέγγιση που δεν άφησε περιθώρια για τις εδαφικές διεκδικήσεις των Αρμενίων.

Ο ερχομός του Ιωσήφ Στάλιν στην εξουσία (1928-1953), ως γενικού γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, σήμανε την αλλαγή των κοινωνικών ισορροπιών στην Αρμενία, με βασικό χαρακτηριστικό το τέλος της ιδιωτικής αγροτικής παραγωγής και την μετατροπή των αγροτών σε χαμηλόμισθους εργάτες που δούλευαν για το κράτος. Οι δύσκολες συνθήκες στον αγροτικό τομέα οδήγησαν σε μαζική εσωτερική μετανάστευση από τις επαρχίες στις πόλεις και συντέλεσαν στην βιομηχανοποίηση της Αρμενίας (ό.π.:360-361). Η περίοδος από το 1937 έως το 1939 σηματοδεύτηκε από τις σταλινικές «εκκαθαρίσεις» πολιτών, στρατιωτικών και αξιωματούχων του κόμματος, ως μέρος της προσπάθειας του Στάλιν να παγιώσει την εξουσία του και να δημιουργήσει έναν ενιαίο σοβιετικό προσανατολισμό²⁴.

Η αρμενική εκκλησία τέθηκε υπό την αυστηρή επιτήρηση του σοβιετικού καθεστώσ, σε μια προσπάθεια υποβάθμισης του θεσμού. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η δυσaráσκεια των Αρμενίων πιστών της Διασποράς, που κατέληξε στο σχίσμα της αρμενικής εκκλησίας σε διεθνές επίπεδο, με μια μερίδα εκκλησιών ανά τον κόσμο να αναγνωρίζει την εξουσία του πατριαρχείου του Ετσματζίν, ενώ μια άλλη μερίδα να υπάγεται στην επισκοπή στο Αντιλιάς του Λιβάνου. Οι σχέσεις ανάμεσα στο σοβιετικό καθεστώς και την αρμενική εκκλησία βελτιώθηκαν κατά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο στο πλαίσιο μια προσπάθειας επιβίωσης της σοβιετικής κυβέρνησης. Το 1942 κάποιες από τις εκκλησίες που παρέμεναν κλειστές άρχισαν ξανά να λειτουργούν και μέλη του κλήρου που είχαν εξοριστεί στη Σιβηρία επέστρεψαν. Με την υποστήριξη της εκκλησίας μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου το σοβιετικό καθεστώς οργάνωσε τον επαναπατρισμό Αρμενίων της Διασποράς, με χιλιάδες Αρμένιους να φθάνουν στη σοβιετική Αρμενία.

Ο θάνατος του Στάλιν και ο ερχομός στην κεφαλή του ρωσικού κομμουνιστικού κόμματος του Νικίτα Χρουτσώφ είχε σαν αποτέλεσμα τη χαλάρωση της λογοκρισίας και τη διεύρυνση των κοινωνικών ελευθεριών.²⁵ Την περίοδο αυτή οι ηγέτες του

²⁴ Δραστηριότητες που είχαν την υποψία εθνικισμού οδηγούσαν σε φυλάκιση ή εξορία.

²⁵ Suny G. Ronald, "Soviet Armenia 1921-91" στο *The Armenians, Past and Present in the making of national identity*, eds. Herzig E. – Kurkchian M., London & N. York, 2005 σ. 119-120 Οι επισκέπτες από το εξωτερικό στο Γερεβάν έγιναν συχνό φαινόμενο, οι Αρμένιοι μετακινήθηκαν από τα κοινοτικά σε ιδιωτικά διαμερίσματα, ενώ πολλές από τις ανάγκες

αρμενικού κομμουνιστικού καθεστώτος απέκτησαν ένα βαθμό αυτονομίας από την κεντρική σοβιετική διοίκηση, γεγονός που προσέφερε το χώρο για την έκφραση του υποβόσκοντος αρμενικού εθνικισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι συγκέντρωση χιλιάδων Αρμενίων έξω από το κτίριο της όπερας στο Γερεβάν κατά τη διάρκεια της τελετής²⁶ μνήμης των θυμάτων της Γενοκτονίας, με το πλήθος να φωνάζει «Τη γη μας» και «Δικαιοσύνη», θέλοντας να επαναφέρουν στο προσκήνιο το ζήτημα της επιστροφής των εδαφών της δυτικής Αρμενίας και τη αναγνώριση της Γενοκτονίας. Το γεγονός αυτό ήταν η ένδειξη πως παρά την αντι-εθνικιστική επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης ο αρμενικός εθνικισμός συνέχισε να υπάρχει και να καλλιεργείται. Η διακυβέρνηση της Σοβιετικής Ένωσης την περίοδο του Γκορμπατσόφ (1985-1991) έγινε ακόμη πιο δημοκρατική, με μεγαλύτερη ελευθερία λόγου, ενώ ο ίδιος ο Γκορμπατσόφ υποσχέθηκε περισσότερη αυτονομία στους μη ρωσικούς πληθυσμούς, απορρίπτοντας όμως το ενδεχόμενο αυτονομίας των δημοκρατιών.

Οι εκλογές που έγιναν στην Αρμενία το 1990 ανέδειξαν την «Παναρμενική Εθνική Κίνηση» κυβερνών κόμμα και το κομμουνιστικό κόμμα πέρασε στη θέση της αντιπολίτευσης. Η περίοδος αυτή σηματοδοτεί τη μεταστροφή στην πολιτική ζωή της χώρας από μια σοβιετικού τύπου κυβέρνηση σε μια πρώτη μορφή ανεξάρτητου δημοκρατικού κράτους. Η νέα κυβέρνηση προσπάθησε να διευρύνει τους δημοκρατικούς θεσμούς και να περιορίσει την επιρροή του κομμουνιστικού κόμματος στις επιχειρήσεις, τη διοίκηση και το στρατό. Στις 23 Αυγούστου 1990 η Αρμενία ανακοίνωσε την πρόθεσή της να γίνει ανεξάρτητο κράτος, με το Καραμπάχ τμήμα της νέας Δημοκρατίας της Αρμενίας, αφήνοντας προσωρινά κατά μέρος το ζήτημα της αναγνώρισης της Γενοκτονίας και τον μέλλον της τουρκικής Αρμενίας, σε μία προσπάθεια να βελτιώσει τις διπλωματικές σχέσεις με την Τουρκία. Το Δεκέμβριο του 1991 ανακοινώθηκε η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

τους φρόντιζαν να τις καλύπτουν μέσα από το δίκτυο της παραοικονομίας που είχε εδραιωθεί τη σταλινική περίοδο.

²⁶Πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι τότε η μόνη εκδήλωση προς τιμήν των θυμάτων της Γενοκτονίας ήταν μια τελετή ήπιων τόνων μεταξύ διανοούμενων και πολιτικών, χωρίς τη συμμετοχή των πολιτών, βλ. Panosian, 2006, σ. 320

1.1.11 Το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ

Το πέρασμα των κρατών του Καυκάσου υπό σοβιετικό καθεστώς το 1921 σήμανε και την υπαγωγή της περιοχής του Καραμπάχ στη σοβιετική Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν, μετά από απόφαση της Σοβιετικής Ένωσης. Απόρροια αυτού ήταν ύπαρξη ενός θύλακα αρμενικότητας μέσα στο κράτος του Αζερμπαϊτζάν, καθώς η περιοχή χαρακτηριζόταν από αρμενική πληθυσμιακή υπεροχή, με το 94,4% των κατοίκων να είναι Αρμένιοι (Sunny, 2005:121). Η αρμενική πλευρά αλλά και οι κάτοικοι του Καραμπάχ αντέδρασαν έντονα στην κίνηση αυτή και έτσι το 1923 το Καραμπάχ ανακηρύχθηκε αυτόνομη περιοχή, η οποία όμως συνέχισε να υπάγεται στο Αζερμπαϊτζάν. Στα 70 χρόνια κομμουνιστικού καθεστώτος έγιναν αρκετές προσπάθειες, με την κατάθεση αιτημάτων από το Καραμπάχ και την Αρμενία για την αλλαγή του καθεστώτος αυτού, χωρίς όμως κάποιο αποτέλεσμα. Στις 20 Φεβρουαρίου 1988 η τοπική διοίκηση του Καραμπάχ αιτήθηκε την ένωση της με την Αρμενία, με μαζικές πορείες διαμαρτυρίας να πραγματοποιούνται και στις δύο περιοχές. Το γεγονός όμως που πυροδότησε τις εχθροπραξίες των επόμενων ετών ήταν το πογκρόμ κατά των Αρμενίων στην πόλη Σουμγκαγίτ στις 28 Φεβρουαρίου 1988 που ξύπνησε τις μνήμες της Γενοκτονίας στους Αρμένιους και κατέληξε στο θάνατο 31 ανθρώπων. (Kyrykchian, 2005:162).

Οι πρώτες στρατιωτικές συγκρούσεις σημειώθηκαν τον Απρίλιο του 1991 και λίγους μήνες αργότερα η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης έδωσε στο Καραμπάχ την ευκαιρία να υποστηρίξει ότι η απόφαση, σύμφωνα με την οποία υπαγόταν στο σοβιετικό κράτος του Αζερμπαϊτζάν, έπαυε να ισχύει. Επιπλέον το Καραμπάχ απέσυρε το αίτημα για ένωση της περιοχής με τη Δημοκρατία της Αρμενίας και ανακοίνωσε πλήρη ανεξαρτησία. Ο αρχηγός της αρμενικής κυβέρνησης Λεβόν Τερ Πετροσιάν δήλωσε ότι θα συνεχίσει να είναι εγγυητής της ασφάλειας του Καραμπάχ, παρέχοντας απόλυτη στήριξη σε οτιδήποτε κι αν αποφασίσει οι κάτοικοι της αυτόνομης περιοχής.

Οι συγκρούσεις στις συνοριακές γραμμές του Καραμπάχ και της Αρμενίας με το Αζερμπαϊτζάν συνεχίστηκαν για τα επόμενα 2 χρόνια, με τις αρμενικές δυνάμεις τελικά να υπερισχύουν. Με τον αρμενικό στρατό να έχει καταλάβει όλη την αυτόνομη περιοχή και ένα μικρό κομμάτι του Αζερμπαϊτζάν, υπογράφηκε εκεχειρία στις 12 Μαΐου 1994. Τα θύματα από τις ένοπλες αντιπαραθέσεις υπολογίζονται ότι έφτασαν τους 20.000, ενώ μεγάλος ήταν και ο αριθμός προσφύγων που

αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους λόγω των εχθροπραξιών και του φόβου ενός νέου πογκρόμ. Η Τουρκία ήδη από το 1993 είχε κλείσει τα σύνορα της με την Αρμενία, ως μια πράξη αλληλεγγύης προς τους ομοεθνείς και ομόθρησκους Αζέρους.

Κατά τις διαπραγματεύσεις για το μέλλον της περιοχής ο Λεβόν Τερ Πετροσιάν²⁷ αντικαταστάθηκε από τον Ρόμπερτ Καχαριάν, πολιτικό με πιο σκληρές εθνικιστικές τάσεις όσον αφορά το θέμα του Καραμπάχ και πρώην πρόεδρο του αυτόνομου κράτους. Ακολούθησαν χρόνια διαπραγματεύσεων, με σημείο κλειδί το 2001, φτάνοντας πιο κοντά από ποτέ στην επίτευξη μιας συμφωνίας, η οποία τελικά δεν υπογράφηκε ποτέ. Οι σχέσεις των δύο χωρών εξακολουθούν μέχρι σήμερα να είναι τεταμένες, με συχνά θύματα Αρμένιους και Αζέρους στρατιώτες στα σύνορα του Καραμπάχ με το Αζερμπαϊτζάν.²⁸

1.1.12 Η ανεξαρτησία της Αρμενίας

Μέσα σε αυτά τα 70 χρόνια κομμουνιστικού καθεστώτος η Αρμενία κατάφερε στα τέλη του 20^{ου} αιώνα να έχει εθνική ομοιογένεια, με την ελίτ της χώρας να αποτελείται από Αρμένιους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Κατά την πρώτη δεκαετία του ανεξάρτητου αρμενικού κράτους οι κυβερνήσεις επιδίωξαν τη διεθνή αναγνώριση της ανεξαρτησίας της χώρας και την οικοδόμηση ενός κρατικού μηχανισμού υπεύθυνου για την ομαλή κρατική λειτουργία. Ωστόσο, δεν κατάφεραν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, για τους οποίους η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας σήμανε την οικονομική τους εξαθλίωση.

Οι πολεμικές συγκρούσεις κατά του Αζερμπαϊτζάν, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και ο σεισμός που έπληξε τη χώρα το 1988 λειτούργησαν ανασταλτικά για την ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας. Πολλές από τις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας που θεωρούνταν δεδομένες στα σοβιετικά χρόνια παρήκμασαν, ενώ το εκπαιδευτικό σύστημα και η ιατρική περίθαλψη υποβαθμίστηκαν. Την πρώτη δεκαετία το 25% του πληθυσμού οδηγήθηκε στη μετανάστευση με στόχο την εύρεση

²⁷ Παραιτήθηκε λόγω της δυσaréσκειας της αρμενικής κοινής γνώμης και πολιτικών προσώπων για τη στάση σου ως προς τις διαπραγματευτική διαδικασία καθώς πίστευε ότι έπρεπε να βρεθεί άμεσα μια λύση, ώστε να ανοίξουν τα αρμενικά σύνορα με την Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν και να βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση της χώρας, βλ. Kurkchian, 2005, σ. 158-162

²⁸ Οι Αρμένιοι τελούν ένα τμήμα της στρατιωτικής τους θητείας στα σύνορα του Καραμπάχ με το Αζερμπαϊτζάν, όπου η κατάσταση μέχρι σήμερα είναι αρκετά τεταμένη.

εργασίας (Herzig, 2005:167). Τα χρόνια πριν και μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης οι δρόμοι του Γερεβάν έγιναν το σκηνικό συγκρούσεων ανάμεσα σε συμμορίες με στόχο τον έλεγχο της παραοικονομίας που αφορούσε την πώληση τσιγάρων ή πετρελαίου, προϊόν δυσεύρετο για την εποχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δύσκολης οικονομικής κατάστασης ήταν ο χειμώνας του 1992-3, όπου η παροχή ηλεκτρικής ενέργειας διαρκούσε 1-2 ώρες, με αποτέλεσμα να καίνε έπιπλα και βιβλία για να ζεσταθούν (ό.π.:169).

Το ζήτημα της περιοχής του Καραμπάχ συνέβαλε στην εθνική ενότητα των Αρμενίων χωρίς όμως αυτό να αποκλείσει τις εσωτερικές τριβές. Έως το 2004 είχαν γίνει 7 φορές εκλογές και ένα δημοψήφισμα το 1995 για τη ψήφιση Συντάγματος, με τις διαδικασίες να μην είναι άκρως δημοκρατικές και την εκάστοτε κυβέρνηση να ελέγχει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα κόμματα ως επί το πλείστον εξέφραζαν τα πολιτικά ενδιαφέροντα των ηγετών τους, παρά αυτά των πολιτών, με το δικαστικό σύστημα να αδυνατεί να υπερασπιστεί τα δικαιώματά τους απέναντι στις αυθαιρεσίες της κυβέρνησης.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από τις συνεντεύξεις η κατάσταση στην Αρμενία εξακολουθεί μέχρι σήμερα να είναι πολύ δύσκολη, με την πλειοψηφία των πολιτών να δυσκολεύεται να ανταπεξέλθει οικονομικά, ενώ έγιναν και αναφορές για το διεφθαρμένο πολιτικό καθεστώς που κυριαρχεί στη χώρα.

1.2 Οι Αρμένιοι της Ελλάδας

Η παρουσία του αρμενικού στοιχείου στον ελληνικό χώρο, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, χρονολογείται από τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, γεγονός που αποδεικνύεται από την ιστορικότητα των αρμενικών εκκλησιών στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας.²⁹ Η πρώτη σημαντική μετακίνηση Αρμενίων γίνεται το 1870 και 1880 όταν κάποιες δεκάδες ανθρώπων μετακινήθηκαν στη Θεσσαλονίκη ως υπάλληλοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ξένων εταιριών, ενώ στη συνέχεια, στα πλαίσια εργασιών για την κατασκευή της γραμμής του σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκη – Κωνσταντινούπολη, καθώς και της διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου, η Αλεξανδρούπολη και το Λουτράκι αποτέλεσαν κέντρα του αρμενικού στοιχείου, όπως επίσης η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα και η Κρήτη. Οι σφαγές που ακολούθησαν την περίοδο 1894-6 και η Γενοκτονία του 1915 οδήγησαν αρκετούς Αρμένιους να βρουν καταφύγιο στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, την Κρήτη και τον Πειραιά. Στα τέλη του 19^{ου} αι. ο συνολικός αριθμός των μελών των αρμενικών κοινοτήτων στην Ελλάδα (κυρίως της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης) ήταν 350-400 άτομα, αριθμός που αυξήθηκε στα περίπου 1.500 στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Το πιο σημαντικό κύμα Αρμενίων προσφύγων κατέφθασε στην Ελλάδα την περίοδο 1920-1922 ως απόρροια της Μικρασιατικής καταστροφής και υπολογίζεται στους 80.000 (Hassiotis, 2002:94). Σύντομα ο αριθμός αυτός μειώθηκε, καθώς πολλοί πρόσφυγες προωθήθηκαν σε άλλες χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική φτάνοντας το καλοκαίρι του 1924 τους 55.000 (ό.π.). Οι περιοχές άφιξης των προσφύγων υπήρξαν αρχικά τα νησιά, όπως η Χίος, η Μυτιλήνη και η Κρήτη στα οποία οδηγήθηκαν τα αγγλικά, γαλλικά και ιταλικά πλοία που φυγάδευσαν τους πρόσφυγες από τη Μ. Ασία. Η παραμονή τους εκεί ήταν προσωρινή, καθώς οι περισσότεροι μετακινήθηκαν προς τον Πειραιά, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, όπου στεγάστηκαν πρόχειρα σε εκκλησίες, εργοστάσια, αποθήκες και σχολεία. Σταδιακά δημιουργήθηκαν αρμενικοί συνοικισμοί, στο Δουργούτι³⁰, στην Καισαριανή, στα

²⁹ Hassiotis I.K., "Armenians", στο *Minorities in Greece, Aspects of a Plural Society*, ed. Clogg R., Hurst & Company, London, 2002. σ. 94 Το κείμενο αυτό αποτελεί την κύρια αναφορά για αυτή την ενότητα, «η εκκλησία της αρμενικής κοινότητας στο Ηράκλειο της Κρήτης χρονολογείται από το 1669, στο Διδυμότειχο από το 1735 και στην Κομοτηνή από το 1834»

³⁰ Συνοικία στο Νέο Κόσμο με αρκετούς Αρμένιους που κατοικούν εκεί μέχρι σήμερα

Λιπάσματα³¹, στο Περιστέρι και στην Κοκκινιά. Η πλειοψηφία των προσφύγων αναγκάστηκε να ζει σε άθλιες συνθήκες, με τους περισσότερους να κοιμούνται σε παράγκες και σκηνές στα προάστια των πόλεων, όπως η Λάρισα, ο Βόλος και η Καλαμάτα. Ελάχιστοι ήταν εκείνοι που μπόρεσαν να πάρουν μαζί τους χρήματα και κοσμήματα ή να μεταφέρουν στην Ελλάδα τις επιχειρήσεις τους και έτσι να εξασφαλίσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής.

Οι ελληνικές αρχές αντιμετώπισαν τις αρμενικές κοινότητες με επιφύλαξη, καθώς η έντονη πολιτική δραστηριότητα των Αρμενίων, στα τέλη του 19^{ου} αι. και στις αρχές του 20^{ου}, με στόχο την προσέλευση δημοσιότητας για το Αρμενικό ζήτημα θεωρήθηκε απειλή για τις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Την επιφυλακτικότητα αυτή ενίσχυσαν η συνεργασία των αρμενικών επαναστατικών οργανώσεων, όπως το Τασνάκ, με τους Βούλγαρους και τους Νεότουρκους. Τα γεγονότα αυτά έδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση της οπτικής της ελληνικής διοίκησης προς το αρμενικό στοιχείο, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις ταυτίστηκε με τον «εχθρό». Χαρακτηριστική της υποδοχής που έλαβαν οι Αρμένιοι είναι η «έκθεση περί των εν Ελλάδι βιούντων Αρμενίων» της Διεύθυνσης Αλλοδαπών η οποία αναφέρει ότι «Από το στοιχείον τούτο συγκαταλέγονται πλείστα κακοποιά στοιχεία, άτινα από της εγκαταστάσεώς των εις Ελλάδα διέπραξαν φρικώδη και ανατριχιαστικά εγκλήματα, άγνωστα έως τότε εις τα εγκληματικά χρονικά της Χώρας μας. Ασταθείς, ύπουλοι, φανατικοί, πονηροί, φιλέριδες και ατίθασοι, συχνότατα εδημιούργουν ζητήματα και απησχόλουν τας Ελληνικάς Αρχάς και ιδιαιτέρως τας Αστυνομικάς τοιαύτας. Αντιστάσεις κατά της Αρχής, φόνοι, ληστεΐαι, κλοπαί, εκβιάσεις και άλλα συναφή αδικήματα πλειστάκις είχαν ως δράστας Αρμενίους κακοποιούς» (<http://www.iospress.gr/ios2005/ios20050424a.htm> πρόσβαση στις 25/2/2015). Χρειάζεται να σημειωθεί εδώ ότι ο αρμενικός πληθυσμός, ανεξαρτήτως θρησκευματος, θεωρήθηκε εξαρχής από τις ελληνικές αρχές αλλογενής³², καθώς δεν υπαγόταν στην ανταλλαγή της Συνθήκης της Λωζάννης και ως εκ τούτου δεν δικαιούταν την ελληνική ιθαγένεια (Μπαλτσιώτης, 2012:161).

Το 1923 ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσέφερε την ελληνική υπηκοότητα στους Αρμένιους πρόσφυγες της Ελλάδας, οι οποίοι όμως ήταν διστακτικοί στο να

³¹ Περιοχή στη Δραπετσώνα

³² Αυτός που έχει διαφορετική προέλευση (ειδικοτ.) που ανήκει σε άλλο γένος άλλη φυλή, ο ξένος προς τις υπάρχουσες συνθήκες και ήθη. ANT ομογενής (Μπαμπινιώτης 2010)

αποκτήσουν τη νέα ιθαγένεια, διότι πίστευαν ότι αν διατηρούσαν - όσοι είχαν - την τουρκική υπηκοότητα, το καθεστώς του ανιθαγενή³³ ή το καθεστώς του πρόσφυγα θα μπορούσαν στο μέλλον να ανακτήσουν την περιουσία που είχαν αφήσει φεύγοντας από την Τουρκία. Απόρροια αυτού, σε συνδυασμό με την αρχική επιφυλακτική στάση των ελληνικών αρχών, ήταν οι ελληνικές κυβερνήσεις μέχρι το 1960 να αντιμετωπίζουν την ύπαρξη των Αρμενίων στον ελληνικό χώρο ως προσωρινή. Μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ένα μικρό τμήμα των Αρμενίων είχαν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, μερικοί με πολιτογράφηση, άλλοι με γενικότερη διάταξη του 1927, που ίσχυσε μέχρι το 1940. Σύμφωνα με την τελευταία ο αλλοδαπός που είχε γεννηθεί στην Ελλάδα αποκτούσε με την ενηλικίωσή του ελληνική ιθαγένεια.³⁴

Τόσο οι οικονομικές δυσκολίες, όσο και οι ελλείψεις υλικών υποδομών που αντιμετώπιζε η ελληνική κυβέρνηση δυσχέραιναν την υλοποίηση των προγραμμάτων βοήθειας για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, γεγονός που κατέστησε σχεδόν αδύνατη την ομαλή ένταξη των Αρμενίων στην ελληνική κοινωνία. Η στάση της Κοινωνίας των Εθνών για τις χώρες που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στο πρόβλημα των προσφύγων ήταν η μετακίνησή των τελευταίων σε κάποια άλλη χώρα ή - στην περίπτωση των Αρμενίων - στη Σοβιετική Αρμενία, μια λύση όμως που δεν μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα. Οι προτάσεις του ύπατου αρμοστή για τους πρόσφυγες, Φρίτγιουφ Νάνσεν, να ενταχθούν οι Αρμένιοι στη Συνθήκη της Λωζάννης, καθώς επίσης να επιστρέψουν στην Τουρκία δεν έγιναν αποδεκτές. Στις 28 Σεπτεμβρίου του 1923 η Κοινωνία των Εθνών ανέλαβε την νομική προστασία των Αρμενίων προσφύγων. Έτσι δόθηκαν στους πρόσφυγες που βρίσκονταν στην κατάσταση του απάτριδος τα διαβατήρια Νάνσεν³⁵, που τους έδιναν τη δυνατότητα να ταξιδεύουν. Την περίοδο που ακολούθησε μεγάλος αριθμός Αρμενίων έφυγε από

³³ Φυσικό πρόσωπο που δεν συνδέεται με τον νομικό δεσμό της ιθαγένειας προς το λαό καμίας Πολιτείας. ΣΥΝ. άπατρις (Μπαμπινιώτης 2010)

³⁴ Μπαλτσιώτης, Λ., 2012, σ. 14. "Με το Π.Δ. του 1927 είχε αποδοθεί η ελληνική ιθαγένεια σε όσους από τους Αρμένιους είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα και είχαν θελήσει να κάνουν χρήση της ρύθμισης. «Είναι Έλληνες πολίται οι εν Ελλάδι γεννηθέντες εκ γονέων αλλογενών προσφύγων (Αρμενίων, Κιρκασιών) καταφυγόντων εις την Ελλάδα κατά τα έτη 1920 μέχρι 1923 συμπεριλαμβανομένου» αν ήταν υπήκοοι του κράτους από το οποίο αναχώρησαν, καθώς και τα αντίστοιχα ανήλικα τέκνα (κατά την ισχύ του νόμου). Από την αναδρομική αφαίρεση της ιθαγένειας εξαιρέθηκαν όσοι είχαν υπηρετήσει ή υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία"

³⁵ Το διαβατήριο Νάνσεν ήταν έγγραφο που εκδιδόταν από το Διεθνές Γραφείο των Προσφύγων και ουσιαστικά λειτουργούσε ως διαβατήριο, επέτρεπε δηλαδή σε όσους δεν είχαν ιθαγένεια και σε όσους είχαν κατασχεθεί τα διαβατήρια να ταξιδεύουν. <http://www.wdl.org/en/item/11576/> (πρόσβαση 30/3/2015)

την Ελλάδα με κατεύθυνση τον Καναδά, την Αμερική, την Αυστραλία και ευρωπαϊκές χώρες όπως η Γαλλία.

Το πρώτο κύμα μετακίνησης Αρμενίων προσφύγων από την Ελλάδα προς τη Σοβιετική Ένωση πραγματοποιήθηκε το διάστημα 1924-1932, μετά από συμφωνία των κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, από το φθινόπωρο του 1924 έως το Νοέμβριο του 1925 περίπου 3.000 Αρμένιοι επαναπατρίστηκαν (Hassiotis, 2002:96). Μέχρι το τέλος του 1932 χάρις στις επαφές της Κοινωνίας των Εθνών με την κυβέρνηση Βενιζέλου και σε μια νέα συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης το Νοέμβριο του 1931 περίπου 10.000 Αρμένιοι επιβιβάστηκαν σε πλοία με προορισμό τη Σοβιετική Αρμενία (ό.π.:97). Συνέπεια αυτού ήταν η αισθητή μείωση των Αρμενίων, οι οποίοι σύμφωνα με τη γενική απογραφή του 1928 έφθαναν τους 33.634, με τους 31.038 να είναι χριστιανοί ορθόδοξοι.³⁶

Κατά την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου οι Αρμένιοι κατηγορήθηκαν από την ελληνική διοίκηση για συνεργασία με τις βουλγαρικές δυνάμεις στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, ενώ πολλοί ήταν εκείνοι που πολέμησαν κατά των κατοχικών δυνάμεων στο πλευρό του ΕΑΜ, δύο δράσεις που για τις ελληνικές αρχές θεωρήθηκαν ως «ανθελληνικές» (<http://www.iospress.gr/ios2005/ios20050424a.htm>, πρόσβαση στις 25/2/2015). Το 1946-47 πραγματοποιήθηκε μια παναρμενική κίνηση επαναπατριsmού στην οποία συμμετείχαν συνολικά 102.277 Αρμένιοι από τη Διασπορά, εκ των οποίων περίπου 18.000 έφυγαν από την Ελλάδα. Το δεύτερο αυτό κύμα αναχωρήσεων είναι γνωστό ως “nerkaght” και πραγματοποιήθηκε μετά από απόφαση της Σοβιετικής Ένωσης, χωρίς να υπάρχει κάποιο διεθνές πλαίσιο. Η απόφαση του κομμουνιστικού καθεστώτος να ανοίξει τα σύνορά του για να δεχθεί όσους ήθελαν να επιστρέψουν συνδέεται με την πληθυσμιακή ενίσχυση του νέου

³⁶ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, IV. Τόπος Γέννησης- Θρησκεία και Γλώσσα – Υπηκοότητα*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935, Αθήνα, πίναξ 11, σ. κστ', <http://www.e-demography.gr/ElstatPublications/censuses/index.cfm?year=1928> Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει τα άτομα που δήλωσαν ότι η Αρμενική είναι η μητρική τους γλώσσα, ανεξαρτήτως θρησκείας, με τους Καθολικούς να αριθμούν 1.136, τους Διαμαρτυρόμενους 1.432, τους Μουσουλμάνους 16 και τους Εβραίους 10. Οι 16.789 ήταν άντρες και οι 16.845 γυναίκες. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι 103.642 άτομα δήλωσαν ότι είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι και ότι μητρική τους γλώσσα είναι η Τουρκική, από το τμήμα αυτό πιθανόν να υπάρχουν και άτομα που ανήκουν στην αρμενική αποστολική εκκλησία, κάτι που δεν μπορούμε να γνωρίζουμε δεδομένου ότι δεν υπάρχει διαχωρισμός κατά δόγμα στα πλαίσια της απογραφής. Η κατηγοριοποίηση ανά υπηκοότητα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί καθώς την περίοδο αυτή η Αρμενία βρίσκεται υπό σοβιετικό καθεστώς.

κράτους της Σοβιετικής Αρμενίας και τις διπλωματικές προσπάθειες της Σοβιετικής Ένωσης να επανεξεταστεί πρώτον, η Συμφωνία του Μοντρέ του 1936, ώστε να αποκτήσει πρόσβαση από τα Στενά στη Μεσόγειο θάλασσα και δεύτερον την επαναδιαπραγμάτευση της συνθήκης της Μόσχας που υπογράφηκε στις 16 Μαρτίου 1921, ανάμεσα στο κεμαλικό καθεστώς και την Σοβιετική Ένωση, με την οποία η Τουρκία απέσπασε το Αντραχάν και του Καρς.³⁷ Τίποτα από τα παραπάνω δεν συνέβη τελικά αλλά όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω πολλοί ήταν εκείνοι – ιδίως άνθρωποι που ανήκαν στην εργατική τάξη και ζούσαν σε περιθωριοποιημένες περιοχές - που έσπευσαν να εγκατασταθούν στη Σοβιετική Αρμενία, με τη ελπίδα μιας καλύτερης ζωής. Αυτή η μαζική κίνηση επαναπατρισμού συντονίστηκε από ειδικές επιτροπές, οι οποίες ήταν παρακλάδια της φιλοσοβιετικής οργάνωσης Armenian Aid Committee (Hai Ognutian Komite).

Μέσα από τη διαδικασία αυτή το ελληνικό κράτος κατάφερε να απομακρύνει ένα κομμάτι των Αρμένιων προσφύγων, το οποίο δεν μπορούσε να ενσωματώσει και το οποίο θεωρούσε πως έτρεφε φιλικά αισθήματα προς τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Σύμφωνα με την έκθεση της Γενικής Διεύθυνσης Αλλοδαπών του 1952 η κίνηση επαναπατρισμού αυτής της περιόδου εντάσσεται στο πλαίσιο της προσπάθειας απομάκρυνσης του αρμενικού στοιχείου από τον ελληνικό χώρο, λόγω της «επιδειχθείσας υπό των Αρμενίων αχάριστος διαγωγή και εγκληματική δράσις έναντι της Ελλάδος και του Ελληνικού Λαού κατά την περίοδον της Κατοχής και το Δεκεμβριανόν κίνημα, διαπιστωθείσα ευθύς αμέσως μετά την απελευθέρωσιν παρά της Υπηρεσίας της Γενικής Διευθύνσεως Αλλοδαπών, ήγαγε ταύτην εις την απόφασιν να αναζητήση την λύσιν με εδραιωμένη την απόφασιν όπως επιτύχη, αν μη την ολοκληρωτικήν απομάκρυνσιν, τουλάχιστον την κατά μέγα ποσοστόν αραιώσιν των» (ό.π. πρόσβαση στις 25/2/2015). Κατά τον μεσοπόλεμο οι Αρμένιοι έγιναν στόχος νομοθετικών ρυθμίσεων που προέβλεπαν την αφαίρεση της ελληνικής ιθαγένειας από

³⁷ Συνθήκη που υπογράφηκε στη Μόσχα στις 16 Μαρτίου ανάμεσα στην εθνικιστική κυβέρνηση της Τουρκίας και την ΕΣΣΔ, η οποία καθόρισε τα βορειοανατολικά σύνορα της Τουρκίας και αποκατέστησε φιλικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες. Με την Επανάσταση του Οκτωβρίου 1917, η Ρωσία απέσυρε τα στρατεύματά της από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τερμάτισε τις εχθροπραξίες κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το νέο σοβιετικό καθεστώς βρέθηκε σύμμαχο με τους Τούρκους εθνικιστές εναντίον των δυτικών δυνάμεων. Οι διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στους κεμαλικούς εθνικιστές και τους Σοβιετικούς εγκαινιάστηκαν τον Αύγουστο του 1920 και άνοιξαν το δρόμο προς τη Συνθήκη της Μόσχας, η οποία ρύθμιζε τις μεθοριακές διαφορές – δίνοντας στην Τουρκία το Καρς και το Αντραχάν και στη Ρωσία το Μπατούμ – και με την οποία οι Σοβιετικοί αναγνώριζαν την ηγεσία των εθνικιστών υπό των Μουσταφά Κεμάλ. (Πάπυρος LarousseBritannica, σ. 635)

αλλογενείς, σε μια προσπάθεια διατήρησης της ελληνικής εθνικής «καθαρότητας» και εξάλειψης των αντιφρονούντων. Συγκεκριμένα, προεδρικό διάταγμα του 1927 προέβλεπε τη στέρηση ιθαγένειας για τους «εγκαταλίποντες το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεων επανόδου» και «τα ανήλικα τέκνα αποδημούντα μετ' αυτών», ενώ ο Α.Ν. 2280 του 1940 επέτρεπε την αφαίρεση της ιθαγένειας όσων είχαν γίνει Έλληνες πολίτες «δια πολιτογραφήσεως» και κρίνονταν ένοχοι λιποταξίας ή πράξεων «αντιβαιουσών εις την δημόσια τάξιν, την εσωτερικήν ή εξωτερικήν Ασφάλειαν του Κράτους και εις το κοινωνικόν καθεστώς» (Κωστόπουλος, 2003:54-56). Ο ίδιος νόμος καταργούσε και τη διάταξη του 1927 σύμφωνα με την οποία ο αλλοδαπός που είχε γεννηθεί στην Ελλάδα αποκτούσε με την ενηλικίωσή του ελληνική ιθαγένεια, δυσχεραίνοντας τόσο τη διατήρηση της ελληνική ιθαγένειας όσο και την απόκτησή της (Μπαλτσιώτης, 2012).

1.2.1 Στατιστικά στοιχεία για την παρουσία των Αρμενίων στην Αττική

Οι πρόσφυγες έφυγαν έχοντας στο νου τις υποσχέσεις που τους είχαν δοθεί για μια καλύτερη ζωή και ελπίζοντας πως με αυτή τους την πράξη θα στηρίξουν την οικοδόμηση της νέας τους πατρίδας. Μετακινήσεις Αρμενίων προσφύγων πραγματοποιήθηκαν επίσης προς τον Καναδά, την Αμερική και τη Γαλλία, συμβάλλοντας με τη σειρά τους στην ήδη σημαντική μείωση του αριθμού τους στον ελληνικό χώρο, χωρίς στο εξής να σημειωθούν ιδιαίτερες αυξομειώσεις. Στην απογραφή που έγινε στην Ελλάδα του 1951 δήλωσαν ως μητρική την αρμενική γλώσσα 8.990 άτομα, από τα οποία τα 6.236 βρίσκονταν στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας και της Εύβοιας.³⁸ Στις απογραφές που ακολούθησαν δεν υπήρχε ερώτημα που να αφορά τη γλώσσα ή τη θρησκεία, γεγονός που καθιστά αδύνατο τον εντοπισμό του αρμενικού στοιχείου. Ο διαχωρισμός των αλλοδαπών βάσει της υπηκοότητάς τους δεν βοηθά στον να αντληθούν στοιχεία για τον αριθμό των Αρμενίων από τις απογραφές που ακολούθησαν (1961, 1971, 1981, 1991). Οι λόγοι είναι ότι πρώτον η Αρμενία βρισκόταν υπό σοβιετικό καθεστώς, πράγμα που

³⁸ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951, Τόμος II. Πίνακες Δημογραφικών και Κοινωνικών Χαρακτηριστικών του Πληθυσμού*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1958, Αθήνα, πίναξ 7, σ. 184-186. Από τους 6.236 δήλωσαν χριστιανοί ορθόδοξοι οι 5.392, καθολικοί 228, διαμαρτυρόμενοι 232 και μονοφυσίτες 364. Επιπλέον ως «ομιλούμενη συνήθως γλώσσα» στις περιφέρειες της Στερεάς Ελλάδας και Ευβοίας, που αποτελούν μια κατηγορία στην συγκεκριμένη απογραφή, 2.766 άτομα δήλωσαν τα Αρμένικα. Πίναξ. 8, σ. 250

σημαίνει ότι η ιθαγένεια όσων κατάφεραν να έρθουν στην Ελλάδα ήταν σοβιετική και πολλοί από τους Αρμένιους που βρίσκονταν στη χώρα από τη δεκαετία του 20' είτε είχαν λάβει την ελληνική υπηκοότητα μέσα στις δεκαετίες αυτές είτε είχαν τουρκική ιθαγένεια, είτε ήταν ανιθαγενείς. Στην απογραφή του 2001 τα άτομα με αρμενική υπηκοότητα στην Ελλάδα ήταν 7.742 (4.127 γυναίκες και 3.615 άνδρες) με τις αστικές περιοχές να συγκεντρώνουν 7.113 άτομα (3.778 γυναίκες και 3.335 άνδρες) (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2007:306). Στην επόμενη απογραφή πληθυσμού το 2011 ο μόνιμος πληθυσμός με αρμενική υπηκοότητα στην Ελλάδα έφτανε τους 8.113 ανθρώπους, εκ των οποίων οι 3.016 (1.729 γυναίκες και 1.287 άνδρες) υπάγονταν στην περιφέρεια Αττικής (<http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/PAGE-cencus2011tables>, πρόσβαση 15/3/2015). Το γεγονός ότι τα άτομα αυτά κατείχαν την αρμενική υπηκοότητα δηλώνει ότι πρόκειται για Αρμένιους που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία της Αρμενίας το 1991, ανήκουν δηλαδή στο νέο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα.

Αναφορικά τώρα με το καθεστώς παραμονής αυτών των ανθρώπων στη χώρα, στην έκθεση του Μεσογειακού Παρατηρητήριου Μετανάστευσης του Παντείου Πανεπιστημίου το 2003, φαίνεται ότι το αρμενικό στοιχείο αποτελεί το 0,8% των αλλοδαπών που κατέχουν άδειες παραμονής, με την αναλογία ως προς το φύλο να είναι σχεδόν 1 άνδρας προς 1 γυναίκα (Ι.Α.Π.Α.Δ., 2004:16). Η αναλογία αυτή πιθανότατα σημαίνει ότι στην περίπτωση των Αρμενίων η μετανάστευση αποτελεί οικογενειακή υπόθεση, στοιχείο που εμφανίζεται και στις συνεντεύξεις που έγιναν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Οι κατηγορίες αδειών παραμονής που ξεχωρίζουν αριθμητικά στη μελέτη αυτή είναι πρώτον των συζύγων πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (367 γυναίκες και 193 άνδρες), δεύτερον η οικογενειακή επανένωση με 408 άδειες και τρίτον οι σπουδές με 178 άδειες.³⁹ Έχει ενδιαφέρον ότι εγγεγραμμένοι στο ΙΚΑ το 2003 ήταν 885 Αρμένιοι, ενώ οι άδειες παραμονής για εξαρτημένη εργασία το 2003-2004 ήταν συνολικά 3.299 (1604 γυναίκες και 1695

³⁹ Δεν υπάρχει διαχωρισμός ανά φύλο στις σπουδές και στην οικογενειακή επανένωση.

άνδρες).⁴⁰ Το σύνολο των Αρμενίων μαθητών την περίοδο 2002-3 με κριτήριο τη χώρα γέννησης είναι 1.044 (489 κορίτσια και 555 αγόρια).⁴¹

Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών κατά το έτος 2014 το σύνολο των Αρμενίων που κατείχαν άδειες παραμονής ήταν 5.586 (3.477 γυναίκες και 2.109 άνδρες), ενώ οι 1.862 αντιστοιχούν στην περιοχή της Αττικής (1.149 γυναίκες και 713 άνδρες). Ένα συμπληρωματικό στοιχείο για τον αριθμό των Αρμενίων στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Αττική, από το 2010 έως το 2014 αποτελεί ο αριθμός των αδειών παραμονής που εκκρεμούν και οι οποίες ήταν 26 το 2010, 35 το 2011, 206 το 2012, 391 το 2013 και 401 το 2014. Η αύξηση που παρατηρείται από το έτος 2011 στο έτος του 2012 στις άδειες που εκκρεμούν⁴² θα μπορούσε να ερμηνευθεί αν υπήρχαν στατικά δεδομένα για τις αιτήσεις αδειών παραμονής που κατατέθηκαν εκείνη την περίοδο, ώστε να ελεγχθεί αν η ελληνική διοίκηση έγινε πιο φειδωλή στη χορήγηση αδειών λόγω αύξησης του αριθμού των αιτήσεων. μπορεί να ερμηνευθεί διττά, καθώς είτε για κάποιο λόγο η ελληνική διοίκηση έγινε πιο αυστηρή στη χορήγηση αδειών παραμονής, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στο ότι η ελληνική διοίκηση έγινε πιο φειδωλή στη χορήγηση α είτε αυτό συνέβη διότι των. Όσον αφορά τις κτήσεις ιθαγένειας από το 1991 και ύστερα φαίνεται ότι 296 Αρμένιοι στην Αττική έχουν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα και 459 στην υπόλοιπη Ελλάδα.⁴³

1.2.2 Η Κοινοτική οργάνωση και το εκκλησιαστικό ζήτημα

Το Αρμενικό Εθνικό Σύνταγμα, το οποίο παραχωρήθηκε στους Αρμένιους από την Οθωμανική κυβέρνηση το 1863, αποτέλεσε το θεσμικό πλαίσιο βάσει του οποίου οργανώθηκε η παροικία. Η πρώτη καταγεγραμμένη οργάνωση των Αρμενίων της Ελλάδας δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1884 με τη μορφή της Τοπικής

⁴⁰ Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης Ι.Α.Π.Α.Δ, Σαν εξήγηση σε αυτή την αναντιστοιχία αναφέρεται ότι μπορεί να οφείλεται στη μη πληρωμή των εισφορών από όσες γυναίκες εργάζονται στην οικιακή απασχόληση και επιπλέον σύμφωνα με το ΙΚΑ, όσοι έχουν πληρώσει τις εισφορές τους αναδρομικά δεν περιλαμβάνονται στα στοιχεία.

⁴¹ Ibid, Πίνακας 4, σ. 23. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι 5.240 αλλοδαποί μαθητές δήλωσαν ως χώρα γέννησης την Ελλάδα, πράγμα που δεν αποκλείει κάποιο ποσοστό να είναι Αρμένιοι. Επίσης η έρευνα έγινε σε ελληνικά δημόσια σχολεία και δεν περιλαμβάνονται τα ιδιωτικά και τα αρμενικά σχολεία που υπάρχουν στην Ελλάδα.

⁴² Στην προκειμένη περίπτωση οι κατηγορίες αδειών που υπερέχουν αριθμητικά είναι η άδεια εξαρτημένης εργασίας, μελών οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας, διαμονής δεκαετούς διάρκειας και των γονέων Έλληνα πολίτη.

⁴³ Υπουργείο Εσωτερικών Η νομική βάση κτήσης είναι για 140 άτομα στην Αττική το Αρ. 5 ΚΕΙ και για 156 άτομα το Αρ. 1^Α ν.3838/2010 για την υπόλοιπη Ελλάδα οι αριθμοί είναι αντίστοιχα 373 και 86.

(Γενική) Επιτροπής, μέσα από την οποία εκλέγονταν τα έξι μέλη του εκτελεστικού συμβουλίου (Hassiotis, 2002:98). Στα επόμενα χρόνια η κοινοτική οργάνωση των Αρμενίων ακολούθησε την ίδια διαδικασία. Από το 1923 και μέχρι σήμερα στην πολιτική σκηνή της κοινότητας πρωταγωνιστούν οι οργανώσεις Τανσάκ και Ραμγκαβάρ.

Το κόμμα Ραμγκαβάρ ιδρύθηκε το 1908 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου με την ονομασία «Δημοκρατικό-Συνταγματικό» (Ramkavar – Sahmanatragan). Είχε πολλούς υποστηρικτές στην Κωνσταντινούπολη, όπου αποτέλεσε το κόμμα της αστικής τάξης και διατηρούσε στενούς δεσμούς με την Εκκλησία και την ελίτ στις αρμενικές διασποράς. Το 1921 αναδιαρθρώθηκε και μετονομάστηκε σε «Δημοκρατικό – Φιλελεύθερο» (Ramkavar Azatakan). Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της κοινότητας και σχεδόν πάντα οι απόψεις που εξέφραζε δεν ταυτίζονταν με αυτές του Τασνάκ (Panossian, 1998:154). Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά την αρχική πολιτική του θέση το κόμμα σήμερα στην Ελλάδα φαίνεται ότι αποτελεί πόλο έλξης για τους Αρμένιους ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης και κυρίως αριστερών πεποιθήσεων. Κοινό στοιχείο των ανθρώπων αυτών είναι πρώτον η διάθεση προσφοράς στην παροικία μέσα από την ενεργή συμμετοχή στις αρμενικές δραστηριότητες και δεύτερον η δυσκολία τους να ταυτιστούν με το Τασνάκ.⁴⁴ Στην έρευνα που έγινε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας φαίνεται πως το Ραμγκαβάρ έχει ένα μικρό εύρος δραστηριοτήτων και χαίρει μικρότερης κλίμακας αναγνώριση σε σχέση με το Τασνάκ.

Το κόμμα Τασνάκ ιδρύθηκε στη Τιφλίδα το 1890 και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είχε εθνικιστικό προσανατολισμό και διέδιδε την αρμενική χειραφέτηση τόσο απέναντι στην Τουρκία όσο και στη Ρωσία. Ήταν το κόμμα που ανέλαβε την διακυβέρνηση της ανεξάρτητης Δημοκρατίας της Αρμενίας στις 28 Μαΐου του 1918, του πρώτου ανεξάρτητου κράτους των Αρμενίων (Αντωνίου, 1995). Σε ερωτήσεις που έγιναν στους πληροφορητές σχετικά με την

⁴⁴ Συνέντευξη με ιστορικό μέλος του Ραμγκαβάρ, η οποία δεν έχει συμπεριληφθεί στο κομμάτι της ανάλυσης (18/7/2014) στο κτίριο του πολιτιστικού συλλόγου Αραράτ που υπάγεται στην οργάνωση. Στην αίθουσα βρίσκονταν και άλλα άτομα που ασχολούνταν με την έκδοση της εφημερίδας «Nor Askar». «Εδώ λοιπόν μπορώ να σας πω οι ανεξάρτητοι, οι κεντρώοι, οι αριστεροί Αρμεναίοι όλοι είναι με εμάς, συνεργαζόμαστε. Αυτός εκεί είναι αριστερός (μου έδειξε έναν άνδρα στην αίθουσα) και έχουμε μεγάλη διαφορά αλλά εμείς ήμασταν η πρώτοι που δεχθήκαμε τη Σοβιετική Ένωση που έγινε το 1921, πατρίδα μας είναι τι να κάνουμε? Γι' αυτό συνεργαζόμαστε, κι αυτή η κοπέλα αριστερή είναι κι αυτός εκεί αριστερός (δείχνοντάς μου και άλλα άτομα), με εμάς είναι! Ούτε θέλουν να ακούνε για τους άλλους»

πολιτική τοποθέτηση της οργάνωσης οι απαντήσεις ήταν «εθνικοσοσιαλιστική», «κεντροδεξιά»⁴⁵ και «σοσιαλιστική»,⁴⁶ αποτυπώνοντας έτσι μια διάσταση απόψεων, η οποία εξηγείται αν αναλογιστεί κανείς ότι οι εκπρόσωποι της κοινότητας δεν θέλουν να ταυτιστούν στην ελληνική κοινή γνώμη με ένα αντίστοιχο ελληνικό πολιτικό κόμμα. Η διαμάχη αυτή οδήγησε τελικά σε σχίσμα των εκκλησιών της διασποράς, με την πλειοψηφία αυτών να υπάγεται τελικά στο πατριαρχείο του Λιβάνου.

Το κυριότερο γεγονός που απασχόλησε τις αρμενικές κοινότητες της Διασποράς και κατ' επέκταση και της Ελλάδας, ήταν αυτό της θρησκευτικής ηγεσίας υπό την οποία θα υπάγονταν οι αρμενικές εκκλησίες. Η όλη διαμάχη αποτέλεσε ουσιαστικά μια έκφραση των πολιτικών αντιπαραθέσεων που υπήρχαν εκείνη την περίοδο στις αρμενικές κοινότητες της Διασποράς με εκφραστές τα αρμενικά κόμματα Τασνάκ και Ραμγκαβάρ. Το βασικό σημείο στο οποίο διαφωνούσαν τα δύο κόμματα ήταν η στάση που κράτησαν απέναντι στην υπαγωγή της Αρμενίας υπό σοβιετικό καθεστώς. Από τη μια πλευρά, το Τασνάκ πίστευε ότι η Σοβιετική Αρμενία, υπό την εξουσία και την προστασία της Σοβιετικής Ένωσης δεν πληρούσε το όραμα της ελεύθερης Αρμενίας. Ενώ, από την άλλη πλευρά, το Ραμγκαβάρ θεωρούσε τη Σοβιετική Αρμενία ως το μόνο χώρο που θα μπορούσε να αποτελέσει εθνική εστία. Η διαφοροποίηση αυτή πέρα από πολιτική κατέληξε να είναι και θρησκευτική, με αποτέλεσμα το θέμα της ηγεσίας της Αρμενικής εκκλησίας να οδηγήσει σε σχίσμα. Οι υποστηρικτές του κόμματος Ραμγκαβάρ κατηγορήθηκαν από το Τασνάκ επειδή δέχονταν ως θρησκευτική ηγεσία το καθολικό του Ετσματζίν, που είχε έδρα στη Σοβιετική Αρμενία. Επιθυμία του Τασνάκ ήταν οι αρμενικές εκκλησίες να υπάγονται στη δικαιοδοσία ενός καθολικού, όπως αυτό στο Λίβανο, που θα βρισκόταν μακριά από την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς για το συγκεκριμένο κόμμα η αποδοχή μιας ηγεσίας που ήταν εγκατεστημένη στη Σοβιετική Αρμενία σήμαινε την αποδοχή της παρέμβασης της Σοβιετικής Ένωσης στο εσωτερικό των αρμενικών κοινοτήτων της Διασποράς (Pattie, 2005:129).

⁴⁵ «θα έλεγα ότι είναι κεντροδεξιά, γιατί το βασικό της στοιχείο είναι ο σοσιαλισμός», σε άλλο σημείο ανέφερε ότι ως βάση έχει τον εθνισμό, «ενώ ο εθνικισμός λέει ότι όλα τα δικά μου είναι υπέροχα και όλα τα υπόλοιπα είναι χάλια, ενώ ο εθνικισμός λέει ότι όλα τα δικά μου είναι υπέροχα και για τα υπόλοιπα ό,τι μου αρέσει από τον άλλον θα το δεχθώ» (Συνέντευξη με μέλος του Τασνάκ 31/5/2014)

⁴⁶ Συνέντευξη (20/5/2014), «Ναι το Τασνακσοουτιούν είναι σοσιαλιστικό κόμμα. Υπάρχει το αριστερό κόμμα, το αντίστοιχο αρμενικό ΚΚΕ και υπάρχει και η κεντροαριστερά»

Το 1956 στις εκλογές που έγιναν για τη θέση του πατριάρχη στο Λίβανο επικράτησε ο υποψήφιος που αντιπροσώπευε το Τασνάκ και όχι εκείνος που είχε προταθεί από το πατριαρχείο του Ετςμιατζίν, γεγονός που είχε ισχυρό αντίκτυπο στη Διασπορά, όπου οι αρμενικές κοινότητες αποφάσισαν να κάνουν εκλογές για να επιλέξουν τη θρησκευτική ηγεσία στην οποία επιθυμούν να υπάγονται οι εκκλησίες τους. Στις εκλογές που διεξήχθησαν υπερίσχυσε το κόμμα Τασνάκ, το οποίο απέκτησε και τον έλεγχο των περισσότερων εκκλησιών (Αντωνίου, 1995:179). Σύμφωνα με τα όσα είπε ένας εκ των πληροφορητών που εκπροσωπούν τους Αρμένιους που ήρθαν πρόσφατα στην Ελλάδα, η πλειοψηφία των υποστηριχτών του Ραμγκαβάρ και του Χεντσακιάν έφυγαν από την Ελλάδα τις περιόδους επαναπατρισμού, κατά το 1924-32 και το 1946-47, καθιστώντας το Τασνάκ πλειοψηφούσα δύναμη στην Ελλάδα και ως εκ τούτου και στις εκλογές που διεξήχθησαν. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι υποστηριχτές του Ραμγκαβάρ αναφέρουν ότι κατηγορήθηκαν ως φίλα προσκείμενοι στο κομμουνισμό από το Τασνάκ, μέλη του οποίου έφτασαν μέχρι την ελληνική διοίκηση, η οποία και τους προέτρεψε να λύσουν τις διαφορές τους με τη διεξαγωγή εκλογών (Αντωνίου, 1995). Κατά τη δεκαετία του 1950 το κλίμα στην κοινότητα ήταν ιδιαίτερα τεταμένο, στο βαθμό που οι επαφές σε κοινωνικό επίπεδο ανάμεσα στους υποστηριχτές των δύο κομμάτων ήταν σπάνιες και η ιδέα του γάμου ανθρώπων από τις δύο οργανώσεις ήταν αδιανόητη.⁴⁷ Η κάθε οργάνωση είχε τις δικές της εκκλησίες, πολιτισμικά κέντρα, σχολεία, φιλανθρωπικούς συλλόγους και εφημερίδες.

Η αρμενική κοινότητα μέχρι και σήμερα είναι χωρισμένη ανάμεσα σε αυτές τις δύο οργανώσεις, όχι βέβαια στον ακραίο βαθμό που ήταν λίγες δεκαετίες πριν. Στην κοινότητα έχει προστεθεί και μια τρίτη δυναμική, αυτή των μεταναστών που ήρθαν μετά το 1990 από την Αρμενία. Αρκετοί είναι εκείνοι που έχουν εν μέρει ενσωματωθεί στην ήδη υπάρχουσα παροικία, κυρίως στους θεσμούς του Τασνάκ, ενώ εξίσου αρκετοί – κατά τα λεγόμενα των πληροφορητών – δεν έχουν καμία επαφή με την παροικία. Κάποιοι από αυτούς έχουν δημιουργήσει ένα σύλλογο που ονομάζεται «Βερέλκ» (Ανοδος), σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν τους νέους Αρμένιους και

⁴⁷ Συνέντευξη (2/7/14) «Έτσι έγινε και χώρισαν και δεν χώρισαν μόνο οι εκκλησίες και ο κόσμος χώρισε ο ένας με τον άλλον. Κάποιοι σταμάτησαν να πηγαίνουν σε αυτές τις εκκλησίες επειδή τις πήρε το Τασνάκ και δεν ήθελε ο ένας να δει τον άλλον, δηλαδή ένα αγόρι και ένα κορίτσι που αγαπιούνταν δεν τα άφηναν να παντρευτούν οι γονείς γιατί ο ένας ήταν Τασνάκ και ο άλλος Ραμγκαβάρ, ήταν πάρα πολύ κακό αυτό»

να γεφυρώσουν το κενό που υπάρχει, σε επίπεδο κουλτούρας και νοοτροπίας, με την ήδη υπάρχουσα κοινότητα. Οι δραστηριότητες στις οποίες θέλει να επικεντρωθεί ο σύλλογος είναι πολιτιστικού χαρακτήρα, χωρίς να υπάρχουν πολιτικές επιδιώξεις.⁴⁸ Μια ακόμη προσπάθεια των νέων μεταναστών να δημιουργήσουν ένα δικό τους κέντρο είναι η δημιουργία του συλλόγου «Χαγιαστάν» (Αρμενία) στο Ν. Κόσμο. Από τις συνεντεύξεις δεν έγινε γνωστό αν ο σύλλογος αυτός λειτουργεί σήμερα αλλά δόθηκε η εντύπωση ότι, σε αντίθεση με το «Βερέλκ», δεν επιδιώκεται η συνεργασία με τις παλαιότερες δομές της κοινότητας. Στα πλαίσια του συλλόγου εκδίδεται, στην ανατολική αρμενική διάλεκτο, η εφημερίδα με τίτλο «Χαγιαστάν». Η διάλεκτος που χρησιμοποιείται είναι εκείνη που μιλούν οι Αρμένιοι στη χώρα τους και διαφέρει από τη διάλεκτο που παραδοσιακά μιλούν οι Αρμένιοι της Διασποράς. Η οργάνωση της παροικίας σήμερα είναι διαμορφωμένη ως εξής:

	Πατριαρχείο Ετσμιατζίν Αρμενίας
Οργάνωση	Ραμγκαβάρ. Αριθμεί περίπου 120 μέλη
Όργανα – Συμβούλια	Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας (Παρεγκορτζαγκάν)
	Αθλητικός και Φιλολογικός Σύλλογος Αραράτ
	Προσκοπισμός
	Χορωδία (Δεν υφίσταται πια αλλά ίσως την οργανώσουν πάλι)
Εκκλησία	Σουρπ Αστβατζατζίν (Της Θεοτόκου) στο Περιστέρι.
Σχολείο⁴⁹	Δημοτικό σχολείο «Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας» στο Π. Φάληρο. Τα δίδακτρα είναι περίπου 1.000ευρώ το χρόνο. Το 60%

⁴⁸ Συνέντευξη (5/7/2014) «Όχι όχι, ούτε προσπαθούμε να μπούμε στην πολιτική, γιατί αυτά είναι κόμματα, το Ραμγκαβάρ και το Τασνάκ είναι κόμματα. Εμείς προσπαθούμε να έχουμε συνεργασίες με τους πολιτιστικούς συλλόγους όπως το Χαμασκαϊν, όχι με τους πολιτικούς», «δεν έχουμε σκοπό να μπούμε στην πολιτική, σε κόμματα κ.λπ. ό,τι αφορά στην ενότητα, ό,τι αφορά στη κουλτούρα, στην τέχνη, στην άθληση, όπου μπορούμε να συνεργαστούμε με τον δικό μας κόσμο θα συνεργαζόμαστε, γιατί έτσι έρχονται κοντά και γίνονται και γάμοι, έτσι κρατάς μια παροικία».

⁴⁹ Τα σχολεία του Τασνάκ λειτουργούν και ως λέσχες, στις οποίες γίνονται οι συγκεντρώσεις της προνεολαίας, της νεολαίας και οι πολιτιστικές δραστηριότητες (Συνέντευξη 10/9/14)

	των μαθητών είναι παιδιά μεταναστών μετά το 90' και έρχονται από όλες τις περιοχές της Αττικής.
Εφημερίδα	Νορ Ασκάρ. Περιέχει 6 φύλλα στα Αρμενικά και 2 στα Ελληνικά και είναι εβδομαδιαία.

	Πατριαρχείο Αντιλιάς Λιβάνου
Οργάνωση	Τασνάκ
Όργανο-Συμβούλια	Επταμελές Κεντρικό Συμβούλιο για όλη την ελληνική παροικία
	Αρμενική Εθνική Επιτροπή Ελλάδος, τα μέλη της εκλέγονται κάθε 2 χρόνια
	Αρμενικό Εθνικό Συμβούλιο με 11 μέλη. Έχει λιγότερο πολιτικό ρόλο συγκριτικά με τα ανωτέρω όργανα, γιατί τα μέλη του εκλέγονται από την παροικία και όχι από τα ορκισμένα μέλη του Τασνάκ. Ασχολείται με τα σχολεία, τα οικονομικά θέματα, τη διαχείριση της ακίνητης περιουσίας της κοινότητας. «Κανονικά λειτουργεί ανεξάρτητα αλλά επειδή όλοι γνωρίζονται μεταξύ τους συνεργάζεται με τους υπόλοιπους θεσμούς» ⁵⁰
	43 Βουλευτές που εκλέγονται από τα μέλη ⁵¹ της παροικίας
	3 Τοπικά συμβούλια, στο Ν. Κόσμο, στη Νίκαια και στη Θεσσαλονίκη. Συμμετέχουν όσοι έχουν περάσει από τη διαδικασία της ορκωμοσίας ⁵² και τα μέλη του Κεντρικού Συμβουλίου
	Πενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο Νεολαίας.

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Συνέντευξη (20/5/14) Η εκκλησία διατηρεί καταλόγους με τα μέλη της κοινότητας, όχι τα μέλη του Τασνάκ. «Εγώ δεν μπορώ να πιστοποιήσω ότι κάποιος είναι Αρμένιος, μπορεί να είναι Αρμένιος μπορεί να μιλάει Αρμενικά αλλά να μην είναι αρμενικής καταγωγής [...] Αν έρθετε από την Αρμενία πρέπει να φέρετε μαζί σας πιστοποιητικό γεννήσεως, πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης να έχει επικυρωθεί από την πρεσβεία της Αρμενίας εδώ και να κάνει αίτηση θέλω να γίνω μέλος της παροικίας»

⁵² Συνέντευξη (10/9/14) Δεν αναφέρθηκαν άλλα στοιχεία παρά μόνο ότι για να συμμετέχει στα συμβούλια του Τασνάκ χρειάζεται να έχει δώσει έναν όρκο.

	3 Τοπικά συμβούλια Νεολαίας στη Νίκαια (60 εγγεγραμμένα μέλη), στο Ν. Κόσμο (60 εγγεγραμμένα μέλη), στη Θεσσαλονίκη (30 εγγεγραμμένα μέλη)
	Προνεολαία (9-16 χρονών).
	Νεολαία. Μετά τη νεολαία μπορούν να «ορκιστούν», διαδικασία που είναι απαραίτητη για κάποιον που θέλει να συμμετέχει στα συμβούλια. Επιπλέον μπορούν όσοι θέλουν να συμμετέχουν στα παρακάτω σωματεία.
	Φιλανθρωπικό σωματείο Αρμενικός Κυανούς Σταυρός με έδρα στην Καλλιθέα.
	Χομενεμέν Ένωση Αρμενίων Αθλητών και Προσκόπων.
	«Χαμασκαϊν» Αρμενικός Πολιτιστικός Σύλλογος.
	Γηροκομείο των Αρμενίων Ελλάδος. Λόγω οικονομικών δυσκολιών το γηροκομείο νοικιάζεται από ιδιώτη επιχειρηματία, με 20-25 κλίνες σε ευνοϊκές τιμές για τους Αρμένιους. ⁵³
Εκκλησία	"Σουρπ Κρικόρ Λουσαβορίτζ" Ορθόδοξη εκκλησία (Αγ. Γρηγόριος ο Φωτιστής).
	"Σουρπ Γκαραμπέτ" Ορθόδοξη εκκλησία Πραξαγόρου 4 - Ν.Κόσμος
	"Σουρπ Αγκόπ" Ορθόδοξη εκκλησία (Αγ. Ιάκωβος) Αρμενικής Ορθόδοξης Εκκλησίας & Φλωρίνης - Παλαιά Κοκκινιά
Σχολείο⁵⁴	Τα σχολεία τυπικά υπάγονται στο φιλανθρωπικό σωματείο Αρμενικός Κυανούς Σταυρό. Δημοτικό σχολείο «Ζαβαριάν» στη Νίκαια και Νηπιαγωγείο «Χαγιαστάν Ουσακλιάν» στο ίδιο. 75 παιδιά στο Δημοτικό και 15 Νήπιο και Προ-νήπιο. Δίδακτρα 700 ευρώ το χρόνο (χωρίς τα έξοδα μετακίνησης). Σχεδόν το 100% των παιδιών είναι γεννημένα στην Ελλάδα.
	Δημοτικό σχολείο Λεβόν & Σοφία Αγκοπιάν στο Ν. Κόσμο.

⁵³ Συνέντευξη (20/5/2014)

⁵⁴ Τα σχολεία του Τασνάκ λειτουργούν και ως λέσχες, στις οποίες γίνονται οι συγκεντρώσεις της προνεολαίας, της νεολαίας και οι πολιτιστικές δραστηριότητες (Συνέντευξη 10/9/14)

	Γυμνάσιο Τζενανιάν στο Ν. Κόσμο περίπου 50 παιδιά
Εφημερίδα	Αζαντ Ορ. Ημερήσια με ελληνικό ένθετο κάθε 15 μέρες

Στην αρμενική κοινότητα της Αττικής υπάρχουν επίσης δύο καθολικές εκκλησίες στο Ν. Κόσμο και στη Νίκαια και μία ευαγγελική εκκλησία στην Νίκαια, που φαίνονται να είναι πολιτικά ουδέτερες.

1.3 Θεωρητικό Πλαίσιο

1.3.1 Η έννοια της ταυτότητας

Η έννοια της ταυτότητας έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την επιστημονική κοινότητα και ιδιαίτερα κλάδους όπως η ανθρωπολογία, η ψυχολογία και η φιλοσοφία. Υπάρχει τεράστια βιβλιογραφία επί του θέματος και είναι αδύνατο να παρουσιαστούν εδώ ακόμη και οι πιο σημαντικές θεωρίες περί ταυτότητας. Εδώ θα γίνει μόνο μια σύντομη αναφορά προσανατολισμένη στους σκοπούς της παρούσας εργασίας και για την περαιτέρω κατανόησή του όρου της εθνικής ταυτότητας που αποτελεί έννοια «κλειδί» του ερευνητικού ερωτήματος και το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζεται ο λόγος τον οποίο εκφέρουν οι Αρμένιοι της Αττικής.

Στη βάση της η έννοια της ταυτότητας παρέχει έναν τρόπο κατανόησης της σχέσης μεταξύ της υποκειμενικής βίωσης του κόσμου και των πολιτισμικών και ιστορικών συνθηκών εντός των οποίων αυτή η εύθραυστη υποκειμενικότητα συγκροτείται. Η ύπαρξη ταυτότητας είναι συνυφασμένη με την διαφορετικότητα, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στον αποκλεισμό του «άλλου», δηλαδή του διαφορετικού από το υποκείμενο. Η έννοια του «άλλου» είναι απαραίτητη για τη δόμηση της ταυτότητας σε βαθμό που, ο εαυτός δεν μπορεί να γίνει κατανοητός ως μια μοναδική ολότητα, αντίθετα μάλιστα, εμφανίζεται ως μια εύθραυστη στιγμή στη διαλογική διαδικασία που συνδέει το «εμείς» με τους «δικούς» μας «άλλους» (Gilroy, 1997:301).

Το πρώτο στάδιο κατά τη συγκρότηση της ταυτότητας είναι η διαπίστωση της ύπαρξης της διαφορετικότητας και η δημιουργία συμβολικών αναπαραστάσεων, που στην περίπτωση της εθνικής ταυτότητας μπορεί να είναι η στολή ή η σημαία. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στην κατηγοριοποίηση που έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή νοήματος και τη δημιουργία συμβολικών ορίων για τα στοιχεία εκείνα που τελικά συμπεριλαμβάνονται και εκείνα που αποκλείονται από την ταυτότητα (Woodward, 1997:39). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας κάποια διαφοροποιητικά στοιχεία πιθανόν να παραβλέπονται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού είναι η διεκδίκηση της εθνικής ταυτότητας κατά την οποία πτυχές όπως το φύλο και η κοινωνική τάξη περνούν στο περιθώριο. Έτσι οι ταυτότητες είναι κάθε άλλο παρά ενοποιημένες, καθώς ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό επίπεδο της ταυτότητας ενδέχεται να υπάρχουν ασυμφωνίες. Οι κοινωνικές και υλικές συνθήκες μέσα από τις οποίες οι ταυτότητα διατηρείται

γίνονται αντιληπτές αν αναλογιστεί κανείς ότι μια κοινότητα που συμβολίζει είτε τον εχθρό, είτε κάποιο κοινωνικό ταμπό, αποκλείεται κοινωνικά και στερείται υλικών προνομίων. Αυτή η διαφοροποίηση ανάμεσα στο «εγώ» και ο «άλλος» αποτελεί ένα σύστημα κατηγοριοποίησης μέσα από το οποίο τελικά παράγεται νόημα για το υποκείμενο, καθώς σύμφωνα με τον Durkheim για να κατανοήσει κανείς τα κοινά νοήματα πίσω από διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής, θα πρέπει αυτά να μελετηθούν από τη σκοπιά της κατηγοριοποίησής τους σε συμβολικό επίπεδο (Durkheim, 1954).

Η εθνική ταυτότητα συνιστά μια κοινωνική και πολιτική ταυτότητα. Ο διττός αυτός χαρακτήρας αποδεικνύει την πολυπλοκότητα του όρου ως προς την ανάλυσή του. Από κοινωνιολογικής άποψης η εθνική ταυτότητα είναι η ταυτότητα που αποκτά κανείς μέσα από την ταύτιση με την κοινωνική και την πολιτισμική ομάδα στην οποία γεννιέται και μεγαλώνει, δηλαδή το έθνος. Η κυριότερη ιδιαιτερότητά της είναι ότι δεν είναι εθελοντική, ουσιαστικά προκύπτει μέσα από την κοινωνικοποίηση και δεν επιλέγεται από τα άτομα, αλλά προσδίδεται σε αυτά. Δεν υπάρχει δηλαδή η δυνατότητα επιλογής συμμετοχής στο έθνος, ούτε αποχώρησης από αυτό (Ψαρρού, 2005, 110). Επιπλέον η πολιτική πτυχή της εθνικής ταυτότητας εντοπίζεται στην λειτουργία της ως ένας διευρυμένος οικογενειακός δεσμός ανάμεσα στα μέλη της, ο οποίος έχει ως σημείο αναφοράς μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, όπως επίσης και μια συγκεκριμένη ονομασία. Το έθνος είναι μέσω του κράτους και μια πολιτική οντότητα. Η εθνική ταυτότητα συστηματοποιείται και αποδίδεται μαζικά στα μέλη του έθνους από τους κρατικούς μηχανισμούς που είναι υπεύθυνοι για αυτό (Ψαρρού, 2005:116).

1.3.2 Έθνος και Εθνικισμός

Υπάρχουν δύο βασικές σχολές σκέψης όσον αφορά την καταγωγή και τη διαμόρφωση της έννοιας του έθνους. Σύμφωνα με την πρώτη, που αντιπροσωπεύει την «αρχέγονη» οπτική, το έθνος είναι κάτι δεδομένο μέσα στην κοινωνική ζωή και, γίνεται αντιληπτό ως εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης (Smith 1986). Αντιθέτως, υπό μια νεωτεριστική οπτική, το έθνος παρουσιάζεται ως συστατικό στοιχείο των βιομηχανικών κοινωνιών και ο εθνικισμός ως ένα φαινόμενο που απορρέει από τον καπιταλισμό και τη γραφειοκρατία. Η υπαγωγή σε μια εθνοτική

ομάδα καθίσταται συγκυριακή και η νομιμοφροσύνη σε μια εθνότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην υπηρεσία απώτερων ατομικών ή συλλογικών συμφερόντων, κυρίως ανταγωνιστικών ελίτ. Ένας από τους εκπροσώπους της άποψης αυτής είναι ο Hobsbawm, σύμφωνα με τον οποίο, το έθνος είναι ένα νεώτερο φαινόμενο στην ανθρώπινη ιστορία, το οποίο ανήκει αποκλειστικά σε μια συγκεκριμένη και ιστορικά πρόσφατη περίοδο και προϋπόθεση για να αποτελέσει κοινωνική οντότητα είναι να σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο είδος μοντέρνου εδαφικού κράτους (Hobsbawm, 1990:10). Παρόμοια άποψη έχει και ο Gellner κατά τον οποίο ο εθνικισμός είναι εκείνος που γεννά τα έθνη και η μελέτη των πολιτισμικών φαινομένων που προηγήθηκαν του εθνικισμού, όπως η θρησκεία, θα συμβάλουν στην περαιτέρω κατανόηση των συνθηκών συγκρότησης των εθνών (Gellner, 1983:55).

Από την ανάλυση αυτή δεν θα μπορούσε να λείπει η θεωρία του Barth για τις εθνοτικές ομάδες και τα σύνορα αυτών, καθώς ήταν εκείνος που έθεσε τους θεωρητικούς άξονες στους οποίους οι μετέπειτα προσεγγίσεις – όπως αυτή του Smith που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια – χρησιμοποίησαν τον όρο «εθνοτική ομάδα».

Σύμφωνα με τον Barth το φαινόμενο του εθνισμού προϋποθέτει το διαχωρισμό του κοινωνικού χώρου στο «Εμείς» και στο οι «Άλλοι». Το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται ότι τα δύο αυτά τμήματα απομονώνονται το ένα από το άλλο, αντιθέτως μάλιστα, παρά τις διαδικασίες αποκλεισμού και ενσωμάτωσης μεταξύ τους εντοπίζονται σχέσεις και συναλλαγές.

Με βάση τον ανωτέρω συλλογισμό η εθνοτική ταυτότητα δεν είναι αποτέλεσμα των πρωτογενών κοινωνικών χαρακτηριστικών μιας κοινότητας αλλά συνέπεια της ύπαρξης κοινωνικών σχέσεων. Έτσι ο ερευνητής εστιάζει την προσοχή του στα σύνορα και τις διαδικασίες που ορίζουν τις ομάδες και τις ταυτότητές τους και όχι στο πολιτισμικό περιεχόμενό τους. Ως εκ τούτου ο χαρακτήρας των εθνοτικών ομάδων δεν είναι διαχρονικός, καθώς μεταβάλλεται ανάλογα με τις συνθήκες. Ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως ζώνη αντιπαραθέσεων που ορίζονται με βάση το σύνορο και η ανάλυσή του στα πλαίσια του εθνισμού μετατρέπεται σε ανάλυση του πολιτισμού ως πολιτικού συστήματος (Barth, 1969).

Κατά τον Άγγλο εθνογράφο Antony Smith, όπως και με άλλα κοινωνικά φαινόμενα που προκαλούν συλλογική ταύτιση π.χ. η τάξη και το φύλο, έτσι και η εθνικότητα φαίνεται σταθερή και συγχρόνως ρευστή, ανάλογα με τις σκοπιμότητες και την απόσταση του παρατηρητή από το εν λόγω κοινωνικό φαινόμενο (Smith,

1991). Οι δύο προσεγγίσεις που αναφέρθηκαν ανωτέρω δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν πλήρως το φαινόμενο του εθνικισμού και σύμφωνα με τον Smith, ο ερευνητής πρέπει να εστιάσει το ενδιαφέρον του στις οι προ-νεωτερικές εθνικές κοινότητες και τα χαρακτηριστικά τους, τις οποίες ονομάζει *ethnie* και που στο εξής θα αναφέρονται ως εθνοτικές ομάδες ή κοινότητες, καθώς αποτελούν τη βάση δημιουργίας του έθνους. Μέσα από τη μελέτη των εθνοτικών ομάδων ο Smith επιχειρεί να δείξει ότι τα συστατικά στοιχεία του έθνους, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, εντοπίζονται αρκετά χρόνια πριν, χωρίς να παραγνωρίζει ότι η νεωτερικότητα έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της έννοιας αυτής. Η θεωρία του Smith θα χρησιμοποιηθεί στη διερεύνηση της αρμενικής ταυτότητας και θα λειτουργήσει ως το φίλτρο για την προσέγγιση της αρμενικότητας και την ανάλυσή της.

Κατά τον Smith το περιεχόμενο των προ-νεωτερικών ταυτοτήτων, αποτελείται από μύθους, σύμβολα και αξίες, στοιχεία που μπορούν να προσαρμοστούν σε νέες συνθήκες, όταν συνδεθούν με νέα νοήματα και νέες λειτουργίες. Η νεωτερικότητα πράγματι αποτελεί καμπή για την ανθρώπινη ιστορία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κουλτούρες που είχαν διαμορφωθεί πριν από αυτή την περίοδο έπαψαν να υπάρχουν, μετά από την έλευσή της. Έτσι, οι ομάδες που αποκαλούνται «έθνη» και το σύνολο των στάσεων και ιδανικών που ονομάζουμε «εθνικισμό» μπορούν να εντοπιστούν σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Αυτό σημαίνει ότι οι κοινότητες και οι απόψεις που υπάρχουν στη μοντέρνα εποχή είναι υπό μια έννοια οι ίδιες αλλά μεγαλύτερες και πιο αποτελεσματικές εκδοχές από τις προηγούμενες (Smith, 1986:12).

Ο εθνικισμός λοιπόν, σύμφωνα με τον Smith, ορίζεται ως ένα ιδεολογικό κίνημα με στόχο την απόκτηση και διατήρηση της αυτονομίας, της ενότητας και της ταυτότητας εκ μέρους μιας ομάδας ανθρώπων, τμήμα των οποίων πιστεύει ότι αποτελούν ένα υπαρκτό ή εν δυνάμει έθνος (Smith 1991:73). Για να εντοπίσει κανείς το έθνος χρειάζεται να εστιάσει στα στοιχεία εκείνα που θεωρούνται πιο «σταθερά», όπως οι αξίες, οι μύθοι καταγωγής και τα σύμβολα, ώστε να εντοπίσει τις ποιότητες εκείνες του έθνους μέσω των οποίων αναδύεται. Στην προσέγγιση αυτή το κέντρο βάρους μεταφέρεται στα κοινά νοήματα και τις εμπειρίες των ατόμων καθώς αυτά αποκρυσταλλώνονται σε μια πληθώρα στοιχείων ή φαινομένων όπως είναι τα ιερά κείμενα, οι γλώσσες, η θρησκεία, τα μνημεία, ο τρόπος ενδυμασίας, η τέχνη, η αρχιτεκτονική.

Στο ίδιο πλαίσιο, η έννοια του έθνους ορίζεται ως ένας πληθυσμός ανθρώπων με συγκεκριμένο όνομα, που μοιράζεται μια ιστορική περιοχή, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια κοινή μαζική κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη του. Η σύνθεση της εθνικής ταυτότητας παρουσιάζεται πολυδιάστατη και δεν μπορεί να περιοριστεί σε ένα μόνο στοιχείο, ούτε δύναται να εισαχθεί με τεχνητά μέσα σε ένα πληθυσμό εύκολα και γρήγορα.

Όσον αφορά στις εθνοτικές κοινότητες ο Smith απαριθμεί τα χαρακτηριστικά τους, τα οποία έχουν έντονο πολιτισμικό και ιστορικό περιεχόμενο και επίσης αναδεικνύουν την έντονη υποκειμενική σύσταση αυτών των ομάδων. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο διαδραματίζει όχι η ίδια η κοινή καταγωγή ως γεγονός αλλά ο κοινός μύθος που μοιράζεται οι κοινότητα για το ζήτημα αυτό. Η παρακάτω αναφορά στα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων αυτών δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν τα θεμέλια του νεωτερικού έθνους.

1. Κοινό όνομα για την κοινότητα. Αποτελεί το έμβλημα των εθνοτικών ομάδων, μέσω του οποίου ξεχωρίζουν τον εαυτό τους από τους άλλους και το οποίο συμπυκνώνει το νόημα που προσδίδουν τα ίδια τα μέλη της ομάδας τον εαυτό τους. Το κοινό όνομα ταυτίζεται με συγκεκριμένα επιτεύγματα και ποιότητες που έχουν συνδεθεί με την κοινότητα.

2. Κοινοί μύθοι καταγωγής. Παρέχουν ένα πλαίσιο εννοιοδότησης και προσπαθούν να απαντήσουν σε ερωτήματα που αφορούν την ομοιότητα και το ανήκειν εντός της εθνοτικής ομάδας. Ο μύθος της προέλευσης από τον ίδιο τόπο, μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και τον ίδιο πρόγονο εξηγεί το γιατί τελικά ένας πληθυσμός αποτελεί κοινότητα που μοιράζεται τα ίδια αισθήματα και τις ίδιες προτιμήσεις. Χωρίς μύθους καταγωγής μια εθνοτική κοινότητα δεν μπορεί να προσδιορίσει τον εαυτό της, ούτε να διαφοροποιηθεί από τους άλλες, δεν μπορεί να εμπνεύσει και να καθοδηγήσει τη συλλογική της δράση. Υπάρχουν μύθοι χρονικής και χωρικής καταγωγής, μετανάστευσης, προγόνων, πατρότητας, χρυσής εποχής, πτώσης/παρακμής, εξορίας και αναγέννησης.

3. Κοινή ιστορία. Οι εθνοτικές ομάδες είναι ιστορικές κοινότητες δομημένες βάσει κοινών αναμνήσεων, οι οποίες ενώνουν τις γενιές που διαδέχονται η μια την άλλη με το σύνολο των εμπειριών της προηγούμενης και αυτές με τη σειρά τους προστίθενται στην κοινή παρακαταθήκη και προσδιορίζουν μια κοινότητα με όρους

χρονικής συνέχειας. Η ιστορική ακολουθία προσφέρει κανάλια και σχήματα για την ερμηνεία των επόμενων εμπειριών, ενώ, σε πολλές περιπτώσεις η νοσηματοδότηση της ιστορίας αποτυπώνεται στις παραδόσεις της κοινότητας.

4. Μια κοινή κουλτούρα που λειτουργεί διαφοροποιητικά ως προς άλλες εθνοτικές ομάδες. Τα κύρια στοιχεία που απαρτίζουν αυτή την κατηγορία είναι η γλώσσα και η θρησκεία. Επιπλέον στοιχεία είναι τα ήθη, τα έθιμα, οι θεσμοί, οι νόμοι, η ενδυμασία, η μουσική, οι τέχνες, στοιχεία που μπορούν να ενισχύσουν τη διαφοροποίηση μεταξύ των κοινοτήτων. Για μια εθνοτική ομάδα, όπου η μοναδικότητα της κουλτούρας της τίθεται υπό αμφισβήτηση, η διαφοροποίηση αυτή είναι πολύ σημαντική, αφού μέσω των στοιχείων αυτών καθίσταται αδύνατη ή σύγχυση της ομάδας αυτής από κάποια άλλη.

5. Η σχέση με συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Οι εθνοτικές ομάδες έχουν πάντα δεσμούς με μια περιοχή την οποία και ονομάζουν «δική» τους. Μπορεί να μένουν εκεί αλλά μπορεί απλώς η σχέση τους μαζί της να είναι μόνο μια ανάμνηση. Αυτό που έχει σημασία είναι να αποτελεί συμβολικό γεωγραφικό κέντρο, έναν ιερό χώρο, μια «πατρίδα» στην οποία μπορεί να επιστρέφουν συμβολικά. Δεν χρειάζεται να υπάρχει φυσική κατοχή της περιοχής. Η εθνοτική κοινότητα συνεχίζει να υπάρχει ακόμα κι αν είναι διασκορπισμένη έχοντας χάσει την πατρίδα της, γιατί η εθνικότητα είναι ζήτημα μύθων, αναμνήσεων, αξιών και συμβόλων. Σε πολλές περιπτώσεις αυτή η «ιστορική» γεωγραφική περιοχή συνιστά στοιχείο στο οποίο εστιάζονται τα συλλογικά όνειρα επαναπατρισμού, καθώς επίσης συμβάλλει στην αναγνώριση από τρίτους.

6. Αίσθημα αλληλεγγύης. Σε περιόδους κινδύνου το αίσθημα αυτό συσπειρώνει την εθνοτική ομάδα και την ωθεί να παρακάμψει τις κοινωνικές τάξεις, τις φατρίες και τις χωρικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν εντός αυτής. Για να υπάρξει μια εθνοτική κοινότητα χρειάζεται να επανακάμπτει περιοδικά η εθνική αλληλεγγύη και η θεσμική συνεργασία σε ικανοποιητικό βάθος και δυναμική.

Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός στον οποίο ο δεδομένος πληθυσμός μοιράζεται αυτά τα χαρακτηριστικά, τόσο περισσότερο πλησιάζει τον ιδεότυπο της εθνοτικής κοινότητας (ethnie). Ο συνδυασμός όλων αυτών των στοιχείων είναι φανερό πως σηματοδοτεί την ύπαρξη μιας κοινότητας βασισμένης σε μια ιστορικά δομημένη κουλτούρα, η οποία ενισχύει την αίσθηση της κοινής ταυτότητας. Αυτό που παίζει

αποφασιστικό ρόλο είναι ο μύθος της κοινής καταγωγής και όχι η ίδια η κοινή καταγωγή ως γεγονός, το οποίο, άλλωστε, συνήθως είναι πολύ δύσκολο να επαληθευτεί. Για πολλούς προ-νεωτερικούς λαούς η διαχωριστική γραμμή μεταξύ μύθου και ιστορίας είναι συχνά θολή ή και ανύπαρκτη. Οι μύθοι που αναφέρονται στην πολιτική συγκρότηση, την απελευθέρωση, τον εκπατρισμό και την εκλογή του λαού χρησιμοποιούν ως αφετηρία τους συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, τα οποία στη συνέχεια επανερμηνεύουν και επανεπεξεργάζονται.

Ο Smith στη μελέτη του εντοπίζει επανεμφανιζόμενες δυναμικές που φαίνεται να ενισχύουν την αίσθηση της εθνοτικής ταυτότητας και τη μετέπειτα διατήρησή της. Η συγκρότηση κράτους, η εμπλοκή σε παρατεταμένες πολεμικές συγκρούσεις και η ύπαρξη οργανωτικού θρησκευτικού θεσμού υπάγονται σε αυτού του είδους τις δυναμικές. Ο πόλεμος εδώ παρουσιάζεται ως παράγοντας που κινητοποιεί τα εθνοτικά συναισθήματα και την εθνική συνείδηση, ως πηγή μύθων και μνημών για τις μελλοντικές γενιές, ενώ η συγκρότηση ενός ενιαίου πολιτειακού σχήματος ενισχύει την αίσθηση της εθνοτικής κοινότητας. Όσον αφορά τη θρησκεία, ο μύθος της κοινής εθνοτικής καταγωγής συνυφαίνεται συχνά με τους μύθους της δημιουργίας, με τους ήρωες της εθνοτικής ομάδας να ταυτίζονται με τις προσωπικότητες του κλήρου που προωθούν τη θρησκευτική διδασκαλία και παράδοση, έστω κι αν παρουσιάζονται σαν «υπηρέτες του θεού» και όχι ως ιδρυτές ή ηγέτες της εθνότητας. Στους Αρμένιους όπως και στους Εβραίους, τους Έλληνες και τους Ιρλανδούς συναντάμε την αίσθηση της καταγωγής και της πολιτισμικής συγγένειας με κάποιο μακρινό παρελθόν στο οποίο σχηματίστηκε η κοινότητα, μια κοινότητα που παρά τις αλλαγές πιστεύει πως κατά κάποιο τρόπο παραμένει η ίδια.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της εθνοτικής κοινότητας είναι ότι μπορεί να διατηρηθεί όντας στη διασπορά ή ανάμεσα σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες. Αυτό επιτυγχάνεται πρώτον, όταν η κοινότητα κατορθώσει να αποτελέσει έναν ευδιάκριτο οικονομικό θύλακα μέσα σε «εχθρικές» κοινωνίες και δεύτερον, με το να δοθεί έμφαση στην οργανωμένη θρησκεία (Smith, 1991, 27). Το τελευταίο ισχύει τόσο για τις διασπορικές κοινότητες, όσο και για τις κοινότητες που μετατρέπουν τη θρησκευτική τους πίστη σε εθνότητα. Η χρήση ενός ξεχωριστού θρησκευτικού τυπικού, διασφαλίζει υψηλό βαθμό μορφολογικής συνέχειας μεταξύ των γενεών και η διαφοροποιητική δύναμη των ιερών γλωσσών και συστημάτων γραφής εξηγεί την επιβίωση των κοινοτήτων. Όμως, αν στο εσωτερικό των κοινοτήτων δεν εμφανιστούν

νέα κινήματα και ρεύματα ικανά να αφυπνίσουν, ο ίδιος ο συντηρητισμός της εθνοτικής ομάδας μπορεί να την οδηγήσει σε τέλμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι μύθοι της εθνοτικής εκλογής και η προσέγγιση της κοινότητας ως περιούσιου λαού που συμβάλλουν στην ανανέωση και την επιβίωση της εθνοτικής ομάδας (Smith, 1991, 28). Η συλλογική πολιτισμική ταυτότητα δεν έχει να κάνει με την ομοιόμορφη παρουσία ορισμένων στοιχείων σε διαφορετικές γενιές, αλλά με την αίσθηση της συνέχειας που βιώνουν οι διαδοχικές γενιές μιας δεδομένης πολιτισμικής πληθυσμιακής μονάδας, με τις κοινές μνήμες για προγενέστερα γεγονότα και με ορισμένες αποδεκτές από όλες τις γενιές αντιλήψεις, σχετικά με το συλλογικό πεπρωμένο και τον πολιτισμό της (Smith, 1991).

1.3.3 Η έννοια της διασποράς

Η έννοια της διασποράς, είτε πρόκειται για τους Αρμένιους είτε για άλλες εθνικότητες που δεν ζουν στην πατρίδα τους, έχει λάβει πολλούς ορισμούς και εφαρμογές κατά τη διάρκεια της ιστορίας της. Ο Brubaker θέλοντας να συμπυκνώσει το νόημα του όρου επισήμανε ότι υπάρχουν τρία βασικά χαρακτηριστικά στον πυρήνα κάθε διασπορικής ταυτότητας: ο διασκορπισμός του πληθυσμού, ο προσανατολισμός προς την πατρίδα και η διατήρηση των ορίων των κοινοτήτων της διασποράς που τις διαχωρίζουν από τη χώρα υποδοχής (Brubaker, 2005). Ένας από τους πιο δημοφιλείς ορισμούς της διασποράς, είναι αυτός του William Safran, σύμφωνα με τον οποίο τα μέλη της διασποράς διατηρούν μια συλλογική μνήμη της «πραγματικής» τους πατρίδας, εξιδανικεύουν το «προγονικό» σπίτι τους, δεσμεύονται για την αποκατάσταση της πραγματικής πατρίδας και συνεχίζουν με ποικίλους τρόπους να συνδέονται με αυτή» (Safran, 1991:83). Παραμένοντας στο ίδιο ερευνητικό πεδίο, ο Cohen κατηγοριοποίησε τα είδη των διασπορών δίνοντας έμφαση στα κυρίαρχα χαρακτηριστικά τους, χωρίς όμως να παραβλέπει ότι έχουν μεταξύ τους κοινά γνωρίσματα.⁵⁵ Βάσει αυτής της κατηγοριοποίησης το στοιχείο που κυριαρχεί στο προφίλ της αρμενικής διασποράς είναι αυτό του «θύματος». Στην ίδια κατηγορία, της «διασποράς θύματος», εντάσσει επίσης τις διασπορικές κοινότητες των Εβραίων, των Ιρλανδών, των Παλαιστίνιων και των Αφρικανών (Cohen, 2008:39). Η έννοια του θύματος εντοπίζεται στις προαναφερθείσες κοινότητες, τόσο μέσα από το λόγο

⁵⁵ Δες για περισσότερα Cohen R., *Global Diasporas, An Introduction*, Routledge, 2008, N. York

που εκφέρουν τα μέλη τους, όσο και από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν εξωτερικοί παρατηρητές, συγκρίνοντας τις ανωτέρω κοινότητες μεταξύ τους. Κάποιοι μελετητές προσεγγίζουν τη διασπορά ως μια έννοια με θετική χροιά, ενώ κάποιοι άλλοι ως έναν αρνητικά φορτισμένο όρο. Από τη μια πλευρά κάποιοι υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ανεύθυνες εξ αποστάσεως εθνικιστικές κοινότητες, με ιδέες περισσότερο περιθωριακές, σε σχέση με αυτές των πολιτικών στην πατρίδα και ισχυρογνώμονες όταν πρόκειται να γίνουν υποχωρήσεις σε ευαίσθητα θέματα. Ενώ, άλλοι υποστηρίζουν ότι οι διασπορικές κοινότητες μπορεί να λειτουργήσουν σαν γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και την πατρίδα και να βοηθήσουν στο να βρεθούν ειρηνικές λύσεις στις διαμάχες που αφορούν την πατρίδα, καθώς έχουν το πλεονέκτημα να επηρεάσουν και τις δύο πλευρές και τη δυνατότητα να είναι εξαιρετικά αποτελεσματικές σε περιπτώσεις μεταπολεμικών ανοικοδομήσεων (Basher, Swain, 2009:46).

Για τον Dufoix είναι μάταιο να προσπαθεί κανείς να ορίσει την έννοια της διασποράς και επισημαίνει το γεγονός ότι πίσω από τον όρο αυτό κρύβονται νοήματα που οι μελετητές διστάζουν να εξετάσουν. Η έννοια έχει μετατραπεί σε κάτι που χρησιμοποιείται για να περιγράψει κάθε είδους διασκορπισμό και κάθε είδους οργάνωση μιας εθνικής ή θρησκευτικής κοινότητας σε μία ή παραπάνω χώρες, περιγράφοντας μια ελλειμματική και ταυτόχρονα ολοκληρωμένη κατάσταση, που παρομοιάζεται με το θεό των Ρωμαίων, Ιανό, ο οποίος κοιτά ταυτόχρονα προς δύο κατευθύνσεις (2008:40).

Στους ορισμούς που προηγήθηκαν ο Dufoix εντοπίζει ένα στατικό τρόπο σκέψης, καθώς μέσα από τη χρήση του όρου υποβαθμίζεται ο πολιτικός χαρακτήρας που ενυπάρχει στις κοινότητες της διασποράς και αντ' αυτού προωθείται η ομοιομορφία. Έννοιες, όπως αυτή του μετανάστη και του πρόσφυγα, τείνουν να αντικατασταθούν με τη λέξη «πληθυσμός», εντός του οποίου ενδέχεται να υπάρχουν ετερόκλητα στοιχεία με διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις και λόγους απομάκρυνσης από την πατρίδα. Ως παράδειγμα αναφέρεται ότι αν εντός της διασπορικής κοινότητας υπάρχουν πολιτικοί ακτιβιστές αυτοί «εξαφανίζονται», παρόλο που μπορεί να διαφέρουν ριζικά, συγκριτικά με άλλα μέλη της διασπορικής κοινότητας, όσον αφορά τη σχέση τους με την πατρίδα. Για τον Dufoix δεν υπάρχουν «διασπορές», μόνο διαφορετικοί τρόποι κατασκευής, διαχείρισης και φαντασίωσης των σχέσεων ανάμεσα στις πατρίδες και τα διασκορπισμένα μέλη αυτών (Dufoix, 2008).

Στόχος του Dufoix είναι να αναδείξει στοιχεία που συνήθως παραβλέπονται όταν πρόκειται για τη μελέτη της διασποράς, όπως το γεγονός ότι οι πληθυσμοί που μένουν στο εξωτερικό, είτε τους ενώνει η εθνικότητα είτε όχι, δεν μοιράζονται απαραίτητα την ίδια πατρίδα. Επιπλέον τα μοντέλα λειτουργίας που προτείνει δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα σε μια «ατόφια» μορφή αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις συναντά κανείς ένα συνδυασμό αυτών. Ενώ, τέλος, είναι πιθανό να υπάρξει μετακίνηση από ένα μοντέλο σε ένα άλλο και πάλι πίσω (Dufoix, 2008:66).

Προτείνει λοιπόν τέσσερις ιδεότυπους λαμβάνοντας υπόψη την συγκρότηση της συλλογικής εμπειρίας στο εξωτερικό, με βάση το δεσμό που διατηρεί με την πατρίδα και τη στάση της κοινότητας που προέρχεται από το είδος του δεσμού αυτού. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, οι τέσσερις λειτουργίες των διασπορικών κοινοτήτων που προτείνει ο Dufoix δομούνται πάνω σε τρεις άξονες. Ο πρώτος αφορά τη σχέση με το καθεστώς στη χώρα προέλευσης, ο δεύτερος τη σχέση ανάμεσα στην έννοια της κοινής καταγωγής που διαχωρίζεται από το κράτος ή την ταυτότητα και ο τρίτος τη «διαπολικότητα» (interpolarity) των ατόμων, των ομάδων και των κοινοτήτων (Dufoix, 2008:62).

1. Κέντρο-περιφερειακή λειτουργία. Η ύπαρξη και οργάνωση της εθνική κοινότητας στη χώρα υποδοχής συνδέεται στενά με την πατρίδα. Οι επίσημοι φορείς, όπως η πρεσβεία, το προξενείο, το πολιτισμικό κέντρο, εκπαιδευτικοί θεσμοί, σε συνδυασμό με τις οργανώσεις των αποδήμων διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο εκπροσωπώντας όλα τα μέλη της εθνικότητας στη συγκεκριμένη χώρα. Επιπλέον το κράτος ενδέχεται να δημιουργήσει ή να στηρίξει μία οργάνωση με στόχο τα συγκεντρώσει όλους τους ανωτέρω θεσμούς κάτω από την ίδια σκέπη, ώστε να εξασφαλίσει την εκπροσώπηση στο εξωτερικό.

2. Η λειτουργία του θύλακα. Η περίπτωση αυτή αναφέρεται στην ύπαρξη μιας κοινότητας, η οποία οργανώνεται σε τοπικό επίπεδο εντός της χώρας υποδοχής, συνήθως στα πλαίσια μιας πόλης ή σε ένα δίκτυο παρόμοιων συλλόγων. Ο θύλακας αυτό λειτουργεί τοπικά και βοηθάει όσους συμμετέχουν σε αυτόν να γνωρίσουν ο ένας τον άλλον και να διατηρήσουν τις μεταξύ τους επαφές. Σε αντίθεση με την κέντρο-περιφερειακή λειτουργία, ο θύλακας στηρίζεται σε μία κοινή ταυτότητα και όχι σε ένα επίσημο δεσμό βασισμένο στην εθνικότητα.

3. Ατοπική λειτουργία. Εδώ πρόκειται για μια «διεθνική» λειτουργία, μέσα από την οποία όμως δεν επιδιώκεται η αντιστοίχιση με μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Αναφέρεται στον τρόπο ύπαρξης που βασίζεται στην κοινή καταγωγή, στην κοινή εθνικότητα ή στην κοινή θρησκευτική πίστη, χωρίς αυτό να καθιστά τη λειτουργία «δέσμια» μιας χώρας υποδοχής. Αυτού του είδους η ταυτότητα βρίσκει την καλύτερη έκφρασή της στον ίδιο το διασκορπισμό της. Στη λειτουργία αυτή είναι έντονη η έννοια του χώρου, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός από τα δίκτυα που δημιουργούνται, με την παρουσία σε διάφορες χώρες και τη μεταξύ τους σύνδεση.

4. Ανταγωνιστική λειτουργία. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση έτσι και εδώ πρόκειται για μια «διεθνική» λειτουργία, η οποία αφορά έναν πολιτικό χώρο που είναι συγχρόνως και εθνικός και διεθνικός, αποτελούμενος από ομάδες που αρνούνται να αναγνωρίσουν τη νομιμότητα του καθεστώτος στη χώρα καταγωγής τους ή που θεωρούν ότι η χώρα τους βρίσκεται υπό κατοχή. Σε κάθε περίπτωση στόχος αυτής της πολιτικής υπόστασης υπό εξορία είναι να απελευθερώσει τη χώρα, το έθνος, το λαό ή τη γη της και για να το πετύχουν αυτό τα μέλη της προσπαθούν να πείσουν τις «μεγάλες» δυνάμεις να αναγνωρίσουν τη νομιμότητά της. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην πολιτική οντότητα στο εξωτερικό και του καθεστώτος στην πατρίδα μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε πολεμική σύγκρουση.

Η ανωτέρω προσέγγιση της έννοιας της διασποράς είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην παρούσα μελέτη καθώς εστιάζει στις σχέσεις διασποράς και πατρίδας, στοιχείο εξαιρετικά σημαντικό στη διαμόρφωση των αρμενικών διασπορικών κοινοτήτων και οπτική η οποία υιοθετείται στη μελέτη των εντός της κοινότητας δυναμικών ανάμεσα στους παλιούς και τους νέους Αρμένιους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν κατά μία άποψη τη διασπορά και την πατρίδα αντίστοιχα.

2.1 Σχεδιασμός της έρευνας

2.1.1 Μεθοδολογία της έρευνας

Στην κοινωνική εμπειρική έρευνα έχουν επικρατήσει να αναφέρονται δύο διακριτές μεταξύ τους προσεγγίσεις: η ποιοτική και η ποσοτική. Η διαφοροποίηση εδράζεται στις οντολογικές και επιστημολογικές παραδοχές που ασπάζονται οι «ποιοτικοί» ερευνητές και είναι διαφορετικές από εκείνες των «ποσοτικών» ερευνητών.

Στην ποσοτική έρευνα επιδίωξη του ερευνητή είναι να συλλέξει αντικειμενικά και γενικά δεδομένα για το υπό εξέταση φαινόμενο και στη συνέχεια να μετατρέψει τα δεδομένα αυτά σε αριθμητικά ή στατιστικά στοιχεία, ώστε να προβεί σε συγκρίσεις μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών και να παράσχει αντικειμενικές επεξηγήσεις για τα αίτια και τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών.

Αντίθετα στην ποιοτική έρευνα επιδίωξη του ερευνητή είναι να εξερευνήσει και να κατανοήσει σε βάθος τις υποκειμενικές αντιλήψεις, πεποιθήσεις και εμπειρίες συγκεκριμένων προσώπων αναφορικά με κάποιο φαινόμενο, ώστε να δημιουργηθεί μία βαθύτερη, αρτιότερη και περισσότερο επεξεργασμένη γνώση για το υπό έρευνα φαινόμενο, η οποία θα περιέχει μία ολιστική και βαθύτερη ερμηνεία για τους συμμετέχοντες στην έρευνα και το περιβάλλον τους σε σχέση με το φαινόμενο που εξετάζεται (Τσιώλης, 2014).

Στην παρούσα μελέτη υιοθετήθηκε η ποιοτική προσέγγιση, καθώς η γράφουσα θέλησε να εξετάσει την αρμενική ταυτότητα ως μια εμπειρία που βιώνεται και νοηματοδοτείται από τα υποκείμενα, αποδεχόμενη την ερμηνευτική θεωρητική παραδοχή που θέλει την κοινωνική πραγματικότητα να κατασκευάζεται μέσα από τα νοήματα των δρώντων (Σπυριδάκης, 2014: 6).

Σκοπός της έρευνας. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι μέσα από το λόγο που εκφέρουν οι Αρμένιοι της Αττικής α) να διερευνηθούν και να αναδειχθούν τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την αρμενική ταυτότητα, με βάση το διαχωρισμό των πληροφορητών σε δυο κατηγορίες, τους *παλιούς* Αρμένιους, εκείνους δηλαδή που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και των οποίων οι συγγενείς ήρθαν στην Ελλάδα τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, και τους *νέους* Αρμένιους, εκείνους που γεννήθηκαν στη σοβιετική Αρμενία και ήρθαν στην Ελλάδα μετά την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος, β) τις διαφοροποιήσεις που πιθανόν υπάρχουν όσον αφορά

τα συστατικά στοιχεία της αρμενικής ταυτότητας με βάση τον ανωτέρω διαχωρισμό των πληροφορητών και γ) με ποιο τρόπο ο διαχωρισμός αυτός μπορεί τελικά να αποτυπώνεται στις μεταξύ τους σχέσεις εντός της κοινότητας.

Βασική Υπόθεση της έρευνας. είναι ότι οι Αρμένιοι της Αττικής αποτελούν μία εθνική κοινότητα, τα συστατικά στοιχεία της οποίας νοηματοδοτούνται με διαφορετικό τρόπο από τους παλιούς και τους νέους Αρμένιους λόγω των διαφορετικών ιστορικο-κοινωνικών συγκυριών εντός των οποίων έχουν γαλουχηθεί, γεγονός που επηρεάζει και τις μεταξύ τους σχέσεις.

2.1.2 Ερευνητικά ερωτήματα, στόχοι, αξιοποίηση αποτελεσμάτων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην παρούσα μελέτη η προσέγγιση της αρμενικής κοινότητας της Αττικής γίνεται μέσα από το διαχωρισμό των μελών της σε εκείνους που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και σε εκείνους που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα εστιάζει λοιπόν στην *κατανόηση των στοιχείων που συνθέτουν την εθνική ταυτότητα των Αρμενίων της Αττικής μέσα από το λόγο που εκφέρουν*. Σε ένα δεύτερο επίπεδο το ερευνητικό ερώτημα που απασχόλησε τη γράφουσα είναι *αν τα στοιχεία που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα των Αρμενίων της Αττικής διαφοροποιούνται και με ποιο τρόπο, με βάση τον ανωτέρω διαχωρισμό των μελών της κοινότητας σε παλιούς και νέους*. Τέλος εξετάζεται *αν οι διαφοροποιήσεις που τυχόν υπάρχουν στη νοηματοδότηση της ταυτότητας επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ των Αρμενίων εντός της κοινότητας και με ποιο τρόπο*.

Βασική επιδίωξη της παρούσας έρευνας είναι να προσεγγίσει την αρμενική κοινότητα μελετώντας τα εσωτερικά ζητήματα που την απασχολούν. Παρά τον πιλοτικό χαρακτήρα του εγχειρήματος, η οπτική μέσω της οποίας μελετώνται τα ζητήματα αυτά διαπερνά το εξωτερικό περίβλημα της κοινότητας, αφήνοντας κατά μέρος – όσο αυτό είναι δυνατό – την ιδιότητά της ως μειονότητας και εξετάζει την εσωτερική της λειτουργία, στοιχείο που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στο μέλλον για τη μελέτη παρόμοιων κοινοτήτων. Η ερευνήτρια θεωρεί λοιπόν ότι τόσο τα αποτελέσματα, όσο και η οπτική που υιοθετείται μπορούν να αξιοποιηθούν στο μέλλον στα πλαίσια μιας πιο ενδεδειγμένης μελέτης.

Στόχοι της έρευνας

- Να αναδειχθούν τα στοιχεία που συγκροτούν την αρμενική ταυτότητα των Ελληνοαρμενίων και των Αρμενίων εξ Αρμενίας, μελετώντας το λόγο των δύο ομάδων
- Να διερευνηθούν τυχόν διαφορές, όσον αφορά τα ανωτέρω στοιχεία, ανάμεσα στις δύο ομάδες.
- Να εντοπισθούν οι δυναμικές που υπάρχουν εντός της παροικίας από την οπτική και πάλι των δύο ομάδων.
- Να εξεταστεί ο τρόπος που λειτουργεί η παροικία.
- Να αναδειχθούν οι απόψεις της μιας ομάδας για την άλλη.

2.1.3 Ερευνητικά εργαλεία

Το μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στο παρόν πόνημα είναι η συνέντευξη. Ως συνέντευξη ορίζεται η επικοινωνία μεταξύ προσώπων που καθοδηγείται από τον ερευνητή με στόχο την απόσπαση πληροφοριών σχετιζομένων με το αντικείμενο της έρευνας (Cohen, Manion & Morrison, 1992:307). Ορίζεται ως η συζήτηση μεταξύ δύο ατόμων, την οποία ξεκινά ο ερευνητής με σκοπό την απόκτηση πληροφοριών που σχετίζονται με την έρευνά του και που εκείνος εστιάζει στο περιεχόμενο του αντικειμένου της έρευνας, ώστε να προβεί σε συστηματική περιγραφή, πρόβλεψη, ή εξήγηση (ό.π:351). Η διαδικασία της συνέντευξης παρομοιάζεται με το «ψάρεμα», ως μία δραστηριότητα που θέλει προσεκτική προετοιμασία, αρκετή υπομονή και εξάσκηση αν θέλουμε το τελικό αποτέλεσμα να είναι αξιόλογο (Bell, 2005:157).

Η χρήση της συνέντευξης στην έρευνα σηματοδοτεί μια κίνηση που απομακρύνεται από την αντίληψη ότι τα ανθρώπινα υποκείμενα είναι απλώς διαχειρίσιμα και τα δεδομένα ως εξωτερικά από τα άτομα και θεωρεί ότι η γνώση δημιουργείται ανάμεσα στα άτομα, συχνά μέσω της συζήτησης. Οι συνεντεύξεις καθιστούν ικανούς τους συμμετέχοντες – είτε τον πληροφορητή είτε τον ερευνητή – να συζητήσουν τις ερμηνείες τους για τον κόσμο στον οποίο ζουν και να εκφράσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις από την δική τους πλευρά. Υπό αυτή την έννοια, στόχος της συνέντευξης δεν είναι η συλλογή δεδομένων για τη ζωή, αλλά η ίδια η ζωή (Cohen et al.:349).

Ωστόσο, πριν από το στάδιο των συνεντεύξεων η γράφουσα μελέτησε τη βιβλιογραφία την οποία πρότεινε ο επιβλέπων καθηγητής και στη συνέχεια επεκτάθηκε σε βιβλιογραφία που αφορούσε την ιστορία της Αρμενίας, των διασπορικών κοινοτήτων και της μεταξύ τους σχέσης, θέματα των οποίων η γνώση ήταν απαραίτητη. Μετά την εξοικείωση με τα αρμενικά ζητήματα η γράφουσα προχώρησε στην καταγραφή των στοιχείων που χρειαζόταν να συγκεντρώσει και στη συνέχεια στη διαμόρφωση των ερωτήσεων που θα συνιστούσαν τον οδηγό της συνέντευξης. Ουσιαστικά δημιουργήθηκαν δύο οδηγοί, ένας για τους νέους Αρμένιους και ένας για τους παλιούς, με αρκετές από τις ερωτήσεις να είναι κοινές.

Στα πλαίσια της έρευνας, η γράφουσα θέλησε να χρησιμοποιήσει προκαθορισμένες ερωτήσεις, η διάταξη των οποίων θα μπορούσε να τροποποιηθεί, η διατύπωσή τους να αλλάξει και κάποιες από αυτές να παραλειφθούν, ή να συμπεριληφθούν κι άλλες. Για το λόγο αυτό η μορφή που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της ημι-δομημένης συνέντευξης με χρήση ανοιχτών ερωτήσεων, ώστε να μην υπάρχει περιορισμός στο περιεχόμενο των απαντήσεων, χαρακτηριστικό βέβαια που μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά σε κάποιες περιπτώσεις. Η μορφή των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν παραπέμπουν σε αυτό που η Κυριαζή ονομάζει «συνέντευξη σε βάθος» και αφορά ένα σύνολο γενικών ερωτήσεων σε θέματα που ο ερευνητής έχει προκαθορίσει, αλλά τα οποία δεν τα θέτει με συγκεκριμένη σειρά και τον «πρωταγωνιστικό» ρόλο τον κατέχει ο ερωτώμενος, με την παρουσία του ερευνητή ως βοηθητική και διακριτικά καθοδηγητική (Κυριαζή, 1998:122).

Άξονες συνεντεύξεων

Άξονας Α': Οι πρώτες ερωτήσεις είναι εισαγωγικές. Αφορούν τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων (ηλικία, επάγγελμα, μορφωτικό επίπεδο), καθώς επίσης το χρόνο και την αιτία μετανάστευσης των ίδιων, ή των συγγενών τους. Επιπλέον, στο κομμάτι αυτό εξετάζεται η οργανωτική δομή της παροικίας στις περιπτώσεις που ο πληροφορητής κατέχει διοικητική θέση.

Άξονας Β': Οι ερωτήσεις εδώ εξετάζουν την αρμενικότητα όπως αυτή εκδηλώνεται στις διάφορες πτυχές της κοινωνικής και προσωπικής ζωής, (φοίτηση σε αρμενικό σχολείο, γλώσσα, συμμετοχή σε αρμενικές εκδηλώσεις, εφημερίδες, θρησκεία).

Άξονας Γ': Εξετάζονται οι απόψεις και στάσεις των πληροφορητών αναφορικά με το ρόλο της παροικία, και των αρμενικών οργανώσεων εν γένει.

Άξονας Δ': Οι ερωτήσεις αυτού του άξονα διερευνούν τις σχέσεις και τις αντιλήψεις των Ελληνοαρμενίων για τους Αρμένιους που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1990 και αντίστροφα (αποδοχή η μη των «νέων» στην παροικία, απόψεις για τη διαφορετική διάλεκτο, διαφορά κουλτούρας).

Άξονας Ε': Οι ερωτήσεις εστιάζουν στην έννοια της πατρίδας (Αρμενία και Σοβιετική Αρμενία).

Άξονας ΣΤ' : Εδώ οι ερωτήσεις διερευνούν τη νοηματοδότηση των αρμενικών λέξεων *χαϊγιουτιούν* (αρμενικότητα), *χαϊγιαμπαχμπανούμ* (διατήρηση της αρμενικότητας).

2.1.4 Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων

Στην ποιοτική έρευνα οι κατηγορίες ανάλυσης της ημι-δομημένης συνέντευξης αναπτύσσονται σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις του υλικού που έχει συλλέξει ο ερευνητής.

Στην παρούσα έρευνα η διαδικασία της ανάλυσης του υλικού των συνεντεύξεων ξεκίνησε με την απομαγνητοφώνηση των ηχητικών αρχείων. Στη συνέχεια η γράφουσα προχώρησε στην προσεκτική ανάγνωση των κειμένων, επισημαίνοντας σε κάθε συνέντευξη τα σημεία εκείνα που παρουσίαζαν ενδιαφέρον και συνδέονταν με τα ερευνητικά ερωτήματα. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι από τη μελέτη του υλικού αναδείχθηκαν ζητήματα που δεν είχαν προβλεφθεί κατά τη σύνταξη του οδηγού συνέντευξης και τα οποία, σε αρκετές περιπτώσεις, αποτελούσαν τμήμα απαντήσεων σε ερωτήσεις όχι σχετικές με αυτά. Ακολούθησε η προσέγγιση των σημείων αυτών με συγκριτική ματιά, ώστε να εντοπισθούν συγκλίσεις και αποκλίσεις τόσο ανάμεσα στις δυο ομάδες Αρμενίων (*παλιοί – νέοι*), όσο και εντός της κάθε ομάδας.

Με βάση τα θέματα και τις οπτικές που εντοπίστηκαν, δημιουργήθηκαν οι κατηγορίες και υπο-κατηγορίες ανάλυσης του υλικού, οι οποίες όπως ήταν αναμενόμενο είχαν αρκετά κοινά σημεία, από άποψη περιεχομένου, με τους άξονες της συνέντευξης. Η περαιτέρω μελέτη των δεδομένων οδήγησε σε αποσαφήνιση της θεματικής των κατηγοριών ανάλυσης και εν συνεχεία στη δόμηση ερμηνευτικού πλαισίου για την κατανόηση του υπό έρευνα φαινομένου. Τέλος, από το σύνολο του

υλικού επιλέχθηκαν τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα, με κριτήριο τα πρωτότυπα και ενδιαφέροντα μηνύματα, τη μεγάλη συχνότητα, ή την ακραία διατύπωση, με στόχο να τεκμηριωθεί το περιεχόμενο κάθε κατηγορίας.

2.1.5 Αρχές ηθικής και δεοντολογίας

Παρόλο που τους περισσότερους από τους πληροφορητές φάνηκε να μην τους ενδιέφερε, η γράφουσα τους διαβεβαίωσε ότι δεν θα αποκαλυφθούν τα στοιχεία της ταυτότητά τους, αλλά ζήτησε την άδειά τους για την ηχογράφιση της συζήτησης που θα ακολουθούσε για πρακτικούς λόγους, και όλοι συμφώνησαν. Για να προστατευθεί η ανωνυμία των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα, στο στάδιο της ανάλυσης των δεδομένων κάθε συνεντευξιζόμενος θα αναφέρεται ως «πληροφορητής», ανεξάρτητα από το πραγματικό του/της φύλο, ενώ στοιχεία που πιθανόν να σκιαγραφήσουν κάποιο από τα πρόσωπα έχουν επί τούτου παραληφθεί. (Τσιώλης, 2014). Οι συναντήσεις για τις συνεντεύξεις ορίστηκαν με βάση το πρόγραμμα των πληροφορητών (στους οποίους έγινε γνωστό ότι η διάρκεια της συνάντησης θα ήταν μία ώρα), έτσι ώστε οι τελευταίοι να μην επιβαρυνθούν, με αποτέλεσμα η ερευνήτρια να τους επισκεφθεί τελικά είτε στο χώρο εργασίας τους, είτε στο σπίτι τους, είτε σε κάποια καφετέρια. Επιδίωξη της ερευνήτριας ήταν η καλλιέργεια φιλικού κλίματος με τους πληροφορητές, η συμμετοχή των οποίων ήταν εθελοντική και αφού πρώτα είχαν ενημερωθεί αναφορικά με τους σκοπούς της έρευνας.

2.1.6 Εγκυρότητα και αξιοπιστία

Πολλοί υποστηρίζουν ότι στην ποιοτική έρευνα η συμμετοχή και η σε βάθος απαντήσεις των ατόμων διασφαλίζουν ένα επαρκές επίπεδο εγκυρότητας και αξιοπιστίας, μια άποψη που δεν βρίσκει σύμφωνους όλους τους ερευνητές. Η εγκυρότητα ως στοιχείο της ποιοτικής έρευνας έχει δεχθεί κατά καιρούς έντονη αμφισβήτηση, ενώ πολλοί είναι εκείνοι που έχουν επιχειρήσει να την ορίσουν. Στην προσπάθεια να απομακρυνθούν από τη θετικιστική προσέγγιση της έννοιας, επιστήμονες όπως ο Winter αναφέρουν ότι η εγκυρότητα, στην περίπτωση ποιοτικών δεδομένων, έγκειται στην ειλικρίνεια, στο βάθος και το εύρος των δεδομένων, στους πληροφορητές και στην αντικειμενικότητα του ερευνητή (Cohen et al.:134). Επιπλέον, σε μία σειρά μελετών, η εγκυρότητα χωρίζεται σε εσωτερική και

εξωτερική. Η εσωτερική επιχειρεί να δείξει ότι η εξήγηση που δίνεται στο συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να βασισθεί στα δεδομένα που έχει συλλέξει ο ερευνητής και εξωτερική εγκυρότητα αν τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό που μελετάται και όχι μόνο στο δείγμα (ό.π.:135). Από θετικιστική σκοπιά, η αξιοπιστία έχει επιτευχθεί όταν η έρευνα επαναληφθεί με χρησιμοποίηση της ίδιας μεθόδου στο ίδιο δείγμα και προκύψουν τα ίδια αποτελέσματα. Ωστόσο, στην ποιοτική έρευνα, η αξιοπιστία ορίζεται ως η ομοιογένεια ανάμεσα στα δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί και στο τι πραγματικά συμβαίνει στο υπό εξέταση πεδίο (ο.π.:149). Επίσης, όσον αφορά στην ποιοτική έρευνα, αρκετοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι ο όρος δεν μπορεί χρησιμοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιείται στην ποσοτική έρευνα και προτείνουν την αντικατάστασή του από έννοιες όπως ουδετερότητα, φερεγγυότητα, συνοχή, κ.α..

Για να επιτευχθεί η ύπαρξη των ανωτέρω κριτηρίων και δεδομένης της πιλοτικής φάσης της παρούσα έρευνας, η γράφουσα μερίμνησε για τα εξής:

- Η μέθοδος που ακολουθήθηκε να συμβαδίζει με το ερευνητικό ερώτημα.
- Τη συμπίεση του θεωρητικού πλαισίου με τους άξονες της συνέντευξης.
- Το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε να είναι αντιπροσωπευτικό και τυχαίο με κριτήριο την συμπερίληψη πληροφορητών από τις δύο κατηγορίες («παλιού» - «νέου») όπως έχουν ορισθεί στο ερευνητικό ερώτημα.
 - Οι ερωτήσεις που χρησιμοποίησε είχαν σαν στόχο την ανάδειξη του βιώματος κάθε ερωτώμενου και όχι την καθοδήγησή του.
 - Να αντιμετωπίσουν οι ερωτώμενοι με συνέπεια και σοβαρότητα.
 - Να δημιουργήσει μία φιλική ατμόσφαιρα εκφράζοντας το πραγματικό της ενδιαφέρον για το θέμα της έρευνας, γεγονός που οδήγησε τους πληροφορητές να απαντήσουν με προθυμία.

2.1.6 Δυσκολίες και περιορισμοί κατά την ερευνητική διαδικασία

Η πρώτη δυσκολία που αντιμετώπισε η γράφουσα κατά την ερευνητική διαδικασία ήταν η εύρεση πληροφορητών, καθώς δεν υπήρχαν άτομα αρμενικής καταγωγής στο οικογενειακό και φιλικό της περιβάλλον. Το γεγονός αυτό δημιούργησε κυρίως πρόβλημα στον εντοπισμό Αρμενίων που να είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα μετά

το 1990, όπως επίσης και στην εύρεση περισσότερων γυναικών πληροφορητών, καθώς η γράφουσα δεν είχε δυνατότητα επιλογής του υπό εξέταση δείγματος. Η επικοινωνία με την οργανωμένη παροικία ήταν κάτι απλό, από την άποψη ότι στο διαδίκτυο υπάρχουν τηλέφωνα και διευθύνσεις, τα οποία μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει. Κατά την εκπόνηση της έρευνας κατέστη, όμως, φανερό ότι τα πρόσωπα στις διοικητικές θέσεις της παροικίας εκπροσωπούν κυρίως το Ελληνοαρμενικό στοιχείο, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη οπτική ως προς τα αρμενικά ζητήματα, γεγονός, στο οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο. Στην επιδίωξη της γράφουσας να παρουσιάσει μία όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα της παροικίας συνέβαλε καταλυτικά η επικοινωνία με τον κ. Herve Georgelin, ο οποίος της έδωσε τα στοιχεία ενός πληροφορητή «κλειδί». Ο τελευταίος μίλησε για την έρευνα της γράφουσας σε γνωστούς της νέους Αρμένιους με αποτέλεσμα να πραγματοποιηθούν δύο συνεντεύξεις.

Ένα επιπλέον στοιχείο που έκανε λίγο δύσκολη την πραγματοποίηση συνεντεύξεων με ανθρώπους που εκπροσωπούν μια διαφορετική πλευρά της παροικίας ήταν το γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς δεν μιλούσαν Ελληνικά. Ενώ λοιπόν προηγούμενοι πληροφορητές προθυμοποιήθηκαν να παίξουν το ρόλο του μεταφραστή, μετά από κάποιες μέρες προφανώς άλλαξαν γνώμη, καθώς απέκλεισαν κάθε επικοινωνία με τη γράφουσα, αφού πρώτα είχαν εκφράσει τη θετική τους διάθεση και την πρόθεσή τους να βοηθήσουν στο εγχείρημα. Φυσικά, το γεγονός αυτό δε μειώνει την ευγνωμοσύνη της ερευνήτριας προς τους συγκεκριμένους πληροφορητές για τις πληροφορίες και το χρόνο τους.

2.2 Αποτελέσματα της Έρευνας

2.2.1 Οι απόψεις των παλιών Αρμενίων

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η παρουσίαση και η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν από τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με δέκα Αρμένιους, κατοίκους Αττικής, με στόχο να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν στη νοηματοδότηση της αρμενικότητας, όπως αυτή αποτυπώνεται στο λόγο των πληροφορητών. Από τους δέκα συνεντευξιζόμενους οι πέντε είναι Ελληνοαρμένιοι και οι πέντε Αρμένιοι μετανάστες

που ήρθαν μετά το 1990 στην Ελλάδα. Ακολουθούν οι απαντήσεις των ερευνώμενων υποκειμένων χωρισμένες ανά κατηγορία ανάλυσης, με τις απαντήσεις εντός εισαγωγικών « » και με πλάγια γραφή να αποτελούν αυτολεξεί παράθεση των λεγομένων των συνεντευξιαζόμενων, χωρίς να αποκαλύπτεται το φύλο τους, σε μια προσπάθεια προστασίας της ανωνυμίας τους. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιείται για όλες τις απαντήσεις το αρσενικό γένος, χωρίς να γίνεται αναφορά στο μορφωτικό υπόβαθρο και την ηλικία των πληροφορητών, στοιχεία τα οποία μπορεί να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους αν συνδυαστούν με τις απόψεις που εκφέρουν. Τέλος η παρουσίαση των δεδομένων έχει χωριστεί, όπως και οι συνεντεύξεις, σε παλιούς και νέους Αρμένιους, ενώ στη συνέχεια επιχειρείται μια συνολική αποτίμηση του υλικού που έχει συλλεχθεί.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά πληροφορητών

Από τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων προκύπτουν τα εξής:

- Ως προς το φύλο: από τους δέκα ερωτώμενους της έρευνας οι δύο είναι γυναίκες και οι οκτώ άντρες, με μία γυναίκα να αντιστοιχεί σε κάθε κατηγορία.
- Ως προς την ηλικία: οι ηλικίες των πληροφορητών κυμαίνονται από τα 24 έως τα 52 έτη (οι δύο από 24 έως 33 ετών και οι οκτώ από 34 έως 52 ετών).
- Ως προς το μορφωτικό επίπεδο: οι πληροφορητές από την Αρμενία έχουν λάβει πανεπιστημιακές σπουδές σε εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αρμενίας, με εξαίρεση ένα άτομο, ενώ οι Ελληνοαρμένιοι πληροφορητές έχουν επίσης φοιτήσει σε πανεπιστημιακές σχολές, πάλι με ένα άτομο να εξαιρείται.
- Όλοι οι Ελληνοαρμένιοι συνεντευξιαζόμενοι έχουν φοιτήσει σε αρμενικό δημοτικό σχολείο.
- Ως προς την εργασιακή τους κατάσταση όλοι οι πληροφορητές εργάζονται με εξαίρεση τη σύζυγο του ενός πληροφορητή (νέου Αρμένιου) που συμμετείχε συμπληρωματικά στη συνέντευξη.
- Ως προς το χρόνο μετανάστευσης των νέων Αρμενίων στην Ελλάδα η πιο πρόσφατη χρονολογία είναι το έτος 2010 και η παλαιότερη είναι το έτος 1994. Πιο αναλυτικά οι χρονολογίες είναι, 1994, 1995, 1998, 1999, 2001, (οι ημερομηνίες είναι παραπάνω από τον αριθμό των πληροφορητών γιατί σε μια

από τις συνεντεύξεις ήταν παρόντες και οι δύο σύζυγοι που έχουν έρθει από την Αρμενία σε διαφορετικές χρονιές).

- Οι δύο από τους πέντε Ελληνοαρμένιους έχουν παντρευτεί Αρμένιο/α, ο ένας έχει παντρευτεί Έλληνα/ίδα και οι υπόλοιποι δύο είναι ανύπαντροι αλλά εξέφρασαν την επιθυμία να παντρευτούν άτομο ίδιας εθνικότητας με αυτούς. Όσον αφορά τους Αρμένιους που ήρθαν μετά το 90', με εξαίρεση έναν πληροφορητή που είναι ανύπαντρος οι υπόλοιποι είναι παντρεμένοι με Αρμένιους.
- Οι τρεις από τους πέντε έχουν παιδιά τα οποία είτε φοιτούν, είτε ολοκλήρωσαν τη φοίτησή τους σε αρμενικό δημοτικό σχολείο.

Το παρόν, μέσα από το πρίσμα του παρελθόντος: Η γενοκτονία και οι μύθοι καταγωγής

Γενοκτονία

Αναμφισβήτητα το θέμα της Γενοκτονίας αποτελεί κεντρικό κομμάτι του αυτοπροσδιορισμού των Ελληνοαρμένων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας συνεντευξιζόμενος αποκάλυψε τον εαυτό του *«τρίτης γενιάς πρόσφυγα»*, ενώ άλλος ανέφερε ότι οι Ελληνοαρμένιοι στην πλειοψηφία τους *«είμαστε διωγμένοι όλοι αυτοί που είμαστε στην Ελλάδα, δεν είμαστε από την Αρμενία, είμαστε γεννημένοι στη Διασπορά, ή στην Τουρκία τέλος πάντων»*. Το ιστορικό αυτό γεγονός είναι η αιτία που αυτή τη στιγμή οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονται στην Ελλάδα. Όλοι οι πληροφορητές φαίνεται να έχουν μεγαλώσει με αφηγήσεις για τους διωγμούς και τις κακουχίες που υπέστησαν οι συγγενείς τους μέχρι να φτάσουν στην Ελλάδα, γνωρίζουν την ιστορία των προγόνων τους με κάθε λεπτομέρεια και σε κάθε ευκαιρία αναφέρονται στο ζήτημα αυτό. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι πέντε πληροφορητές διηγήθηκαν τις ιστορίες των συγγενών τους από τη Γενοκτονία πριν ερωτηθούν για το θέμα.

Το ζήτημα αυτό είναι ο πυρήνας γύρω από τον οποίο συσπειρώνεται η δράση της παροικίας αλλά και το αρμενικό στοιχείο εν γένει *«μπορείς να πεις ότι είναι ο βασικός λόγος που υπάρχει η νεολαία, ο βασικός έτσι, όχι ο μόνος»*, *«...θα οργανωνόμαστε και θα δραστηριοποιούμαστε» μέχρι να αναγνωριστεί η Γενοκτονία*. Επίσης, εκφράστηκε η άποψη ότι η αναγνώριση της Γενοκτονίας είναι το στοιχείο που κρατάει ενωμένους

τους Αρμένιους, για τους οποίους παρά τις μεταξύ τους διαφορές η επέτειος της Γενοκτονίας τους βρίσκει ενωμένους: *«Πάντως η Γενοκτονία είναι που μας κρατάει μαζί αν δεν υπήρχε το θέμα της Γενοκτονίας θα ήμασταν διχασμένοι πιστεύω, δεν ξέρω πως θα ήταν αλλά φαίνεται ότι αυτό που μας κρατάει όλους δεμένους είναι το θέμα της Γενοκτονίας»*. Στο σύνολό τους οι συνεντευξιαζόμενοι εξέφρασαν την επιθυμία τους για την αναγνώριση της Γενοκτονίας λέγοντας ένας από αυτούς ότι *«Θεωρώ ότι θα ησυχάσει κάτι πάρα πολύ στη ψυχή μου αν αναγνωριστεί η Γενοκτονία»*. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η αίσθηση που σχημάτισε η γράφουσα είναι ότι τα μέλη της παροικίας θεωρούν ότι η αναγνώριση της Γενοκτονίας από την Τουρκία είναι κάτι που θα αργήσει πολύ να πραγματοποιηθεί. Γίνεται οργανωμένη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση αλλά όπως είπε χαρακτηριστικά ο πληροφορητής αναφερόμενος στις απαιτήσεις που συνοδεύουν την αναγνώριση *«το να επιστραφούν τα εδάφη είναι λίγο δύσκολο και για τη χρηματική αποζημίωση δεν ξέρω»*, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχουν σκέψεις για τον προσανατολισμό της δράσης της παροικίας μετά την αναγνώριση.

Ένας εκ των πληροφορητών εξέφρασε μια διαφορετική προσέγγιση ως προς το ζήτημα της Γενοκτονίας. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι οι Αρμένιοι πρέπει να τιμούν την επέτειο με το να πηγαίνουν κάθε χρόνο στις περιοχές που πραγματοποιήθηκαν οι σφαγές. Με αυτό τον τρόπο η Γενοκτονία των Αρμενίων θα συνδεθεί με τις σφαγές άλλων πληθυσμών, όπως οι Αλεβίτες, που συντελέστηκαν στις ίδιες περιοχές, ενώ οι κάτοικοι εκεί θα ενημερωθούν για την ιστορία του τόπου τους και θα μάθουν *«σε ποιων τα πλούτη και τις περιουσίες έκατσαν»*.

Η Γενοκτονία επανέρχεται στο λόγο των Ελληνοαρμενίων συνεχώς και θα μπορούσε κανείς να την παρομοιάσει με το σκηνικό πίσω από τους ηθοποιούς, το οποίο όσο και αν η δράση εξελίσσεται αυτό παραμένει σταθερό. Για τους Ελληνοαρμένιους η αρμενική διασπορά δημιουργήθηκε εξαιτίας της Γενοκτονίας, από την οποία επέζησαν οι συγγενείς τους και κατάφεραν να διατηρήσουν ζωντανή την αρμενικότητα. Το ιστορικό αυτό γεγονός βιώνεται ως μία πράξη οι συνέπειες της οποίας συνεχίζουν να υφίστανται, με το αρμενικό στοιχείο να αντιμετωπίζει μέχρι σήμερα τον κίνδυνο της εξαφάνισης, καθώς οι επόμενες γενιές έρχονται αντιμέτωπες με αυτό που ονομάζουν «λευκή» γενοκτονία *«Ένα θα σου πω μόνο, για να υπάρξει 'λευκή' γενοκτονία πρέπει να υπάρξει πρώτα η κανονική γενοκτονία. Σε πληροφορώ ότι εγώ από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, τώρα είμαι πάνω από 30 ετών, από τότε που*

θυμάμαι τον εαυτό μου, όχι έχω γαλουχηθεί με την έννοια της γενοκτονίας, έχω μάθει, έχω μάθει, έχω μιλήσει σε κόσμο για τη γενοκτονία και έρχομαι στα 30 μου να συνειδητοποιήσω ότι δεν ξέρω την τύφλα μου για τη γενοκτονία. Δεν εννοώ ότι δεν έχω τις γνώσεις αλλά ότι δεν έχω συνειδητοποιήσει τις διαστάσεις και τις διαφορετικές εκφάνσεις μιας πράξης που λέγεται γενοκτονία και ότι δεν είναι κάτι το οποίο ξεκινάει τώρα και τελειώνει τότε, είναι κάτι που ξεκινάει τώρα εμφανώς, τελειώνει μία του διάσταση μετά από ένα διάστημα εμφανώς και από εκεί πέρα έχει τόσες εκφάνσεις και τόσες συνέπειες που είναι πραγματικά φοβερό».

Μύθοι καταγωγής

Στοιχεία που παραπέμπουν σε μύθους καταγωγής των Αρμενίων εντοπίζονται σε διάφορα σημεία στο υλικό των συνεντεύξεων. Οι Αρμένιοι κατά τους βυζαντινούς χρόνους παρουσιάζονται πολεμικά ως δεινοί πολεμιστές στην ανατολική πλευρά της αυτοκρατορίας, χωρίς τη βοήθεια των οποίων «*το Βυζάντιο θα είχε πέσει 1000 χρόνια πριν*». Επιπλέον, οι Βυζαντινοί φοβόντουσαν την υπερίσχυση των Αρμενίων στην ευρύτερη περιοχή και ο πληροφορητής αναφέρει ότι το σχίσμα των εκκλησιών έγινε για «*γεωπολιτικούς λόγους*» στα πλαίσια της προσπάθειας να αντιμετωπιστεί η αρμενική απειλή. Οι Αρμένιοι παρουσιάζονται ως ο πρώτος χριστιανικός λαός, ο οποίος μάλιστα διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην απελευθέρωση του Τίμιου Σταυρού. Επίσης, έχει ενδιαφέρον η άποψη που εκφράστηκε σχετικά με τους Αρμένιους της περιοχής Σασούν οι οποίοι «*ποτέ δεν έμαθαν Τούρκικα*», ήταν οι μοναδικοί που αντιστάθηκαν και πολέμησαν τους Τούρκους, ενώ από αυτή την περιοχή κατάγονται κάποιοι από τους σημαντικότερους Αρμένιους πολεμιστές όπως ο Αντρανίκ και ο Κεβόρ Τσαγός.

Η οπτική των Ελληνοαρμενίων για τους Αρμένιους μετανάστες

Εδώ παρουσιάζονται συγκεντρωμένες οι απόψεις που εξέφρασαν οι Ελληνοαρμένιοι για τους ομοεθνείς τους μετανάστες από την Αρμενία.

Το πρώτο χαρακτηριστικό που τους διαχωρίζει από τους παλιούς Αρμένιους είναι ότι οι τελευταίοι αναφέρονται ως «*πρόσφυγες*» ενώ οι Αρμένιοι που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1990 είναι «*μετανάστες*», οι οποίοι φεύγουν από την Αρμενία για οικονομικούς λόγους. Σε αντίθεση με αυτό οι Ελληνοαρμένιοι αυτοπροσδιορίζονται

ως «διωγμένοι», διαχωρισμός ο οποίος ενυπάρχει στο λόγο τεσσάρων από τους πέντε πληροφορητές. Η διαφοροποίηση περιέχει στο κέντρο της την αδυναμία, κυρίως της παλαιότερης γενιάς Ελληνοαρμένιων κατά τη δεκαετία του 90', να κατανοήσουν την απόφαση των ομοεθνών τους να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους από τη στιγμή που δεν διώκονται, όπως έγινε στην περίπτωση της γενοκτονίας: *«Εμάς μας ανάγκασαν να φύγουμε τότε, αυτοί γιατί φεύγουν;»*. Ψήγματα της άποψης αυτής, η οποία κυριάρχησε σε κάποιους από τους κύκλους της παροικίας υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Στη βάση της αντίληψης αυτής βρίσκεται η ιδέα ότι η Αρμενία κινδυνεύει να εξαφανιστεί από το χάρτη αν ο πληθυσμός της συνεχίζει να μειώνεται με αυτούς τους ρυθμούς. Ο φόβος αυτός οδήγησε την οργανωμένη παροικία και κυρίως το Τασνάκ να μην ανοίξουν την αγκαλιά τους για να δεχθούν τους Αρμένιους μετανάστες, σκεπτόμενοι ότι κατά αυτόν τον τρόπο θα αποθάρρυναν όσους ήθελαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα να προβούν σε κάτι τέτοιο και έτσι θα παρέμεναν στην Αρμενία. Το γεγονός αυτό αναφέρεται τόσο από τους Ελληνοαρμένιους όσο και από τους νέους Αρμένιους ως μια μαύρη σελίδα στην ιστορία τους, για την οποία δεν είναι καθόλου περήφανοι. Στο πλαίσιο αυτό ένας συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος είναι οργανωμένο μέλος της παροικίας είπε: *«Τώρα που στο περιγράφο εγώ το φέρω βάρος στη συνείδησή μου ότι ήμουν εκεί εμπόδιο. Εγώ έχω πάει κι έχω ζητήσει συγνώμη προσωπικά εκ μέρους του Τασνάκ, γιατί αυτοί οι άνθρωποι είχαν έρθει να δώσουν έναν αγώνα για ένα καλύτερο αύριο»*.

Η στάση που κράτησε στο παρελθόν η παροικία παρουσιάστηκε από το ίδιο άτομο επίσης ως η αιτία για την οποία αρκετοί από τους Αρμένιους μετανάστες δεν κράτησαν επαφές με την αρμενική κοινότητα με αποτέλεσμα να έχουν αφομοιωθεί στην ελληνική κουλτούρα: *«Ξέρεις κάτι κι εκείνοι που πήγαν σε αρμενικό σχολείο θα μπορούσαν να μην είχαν πάει και να τους είχαμε χάσει εντελώς. Τώρα αυτή τη στιγμή δηλαδή υπάρχει μία μερίδα που έχει εκφυλιστεί εντελώς, στην οποία δεν μπορώ καν να σε καθοδηγήσω για να πάρεις κι από αυτούς την άποψή τους γιατί δεν τους ξέρω, δεν έχω καθόλου επαφή»*. Συνέπεια όλων αυτών ήταν να δημιουργηθεί μία κακή αρχή στη συνύπαρξη των δυο ομάδων. Αυτό μεταφράζεται στη μέχρι σήμερα αρνητική στάση της πλειοψηφίας των νέων να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες της παροικίας, χωρίς όμως το γεγονός αυτό να αποτελεί το μοναδικό λόγο της αποστασιοποίησής τους από αυτές.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών οι νέοι δεν συμμετέχουν στη παροικία ισχυριζόμενοι ότι δεν συμφωνούν με τον πολιτικό χαρακτήρα της οργάνωσης που επί της ουσίας την διοικεί, δηλαδή το Τασνάκ. Για τους Ελληνοαρμένιους αυτό αποτελεί απλώς δικαιολογία και δύο από τους συνεντευξιαζόμενους απαντούν ότι το Τασνάκ είναι απλώς «*μια λέσχη, ή μια οργάνωση*». Το φυσιολογικό για την πλειοψηφία των Ελληνοαρμένιων πληροφορητών είναι οι μετανάστες που έρχονται να ζητούν βοήθεια από την παροικία και να συμμετέχουν στις δραστηριότητές της, αν και τελικά αυτό δεν συμβαίνει, με εξαίρεση ενός μικρού αριθμού Αρμενίων. Όπως επισημαίνει ένας εκ των συνεντευξιαζόμενων, για τους Αρμένιους το Τασνάκ δεν έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία, ώστε να νιώσουν την ανάγκη να πάρουν μέρος σε αυτό: «*Υπάρχει αυτό το Τασνάκ στη μέση που είναι γι' αυτούς κάτι το ασήμαντο και δεν πατάνε το πόδι τους*».

Δύο πληροφορητές αναφέρουν ότι ο πολιτικό προφίλ του Τασνάκ, όπως είναι γνωστό στην Αρμενία προδιαθέτει τους Αρμένιους μετανάστες αρνητικά προς την οργάνωση που βρίσκεται στην Ελλάδα, με έναν εξ αυτών να χαρακτηρίζει τα άτομα αυτά «*φανατισμένα*»: «*Μπορεί να έχει φύγει από Αρμενία και να έρχεται εδώ και να μη θέλει να μπει στα πράγματα, να τα θεωρεί αυτά βλακείες. Να μη θέλει να έρθει στο Ζαβαριάν γιατί θεωρεί ότι το Τασνάκ είναι κόμμα και δεν θέλει να μπλέξει με αυτά τα πράγματα, υπάρχουν κι αυτά. Μπορεί επίσης να θεωρεί τον εαυτό του περισσότερο Αρμένη από εσένα και στη κουβέντα να το δείχνει αυτό ότι δηλαδή 'εσείς στη Διασπορά δεν κάνετε τίποτα ενώ εμείς εκεί ζούμε μέσα στη φτώχεια'· υπάρχουν κι άλλοι όμως που είναι πολύ φυσιολογικοί, νορμάλ*». Στο ανωτέρω απόσπασμα θίγονται τρία ζητήματα: πρώτον ο πολιτικός χαρακτήρας της οργάνωσης που δρα ανασταλτικά για τη συμμετοχή των νέων σε αυτή· δεύτερον, η αντίληψη κάποιων από τους μετανάστες ότι λόγω των δυσκολιών που βιώνουν κατά την παραμονή τους στην πατρίδα θεωρούν τους εαυτούς τους πιο «*γνήσιους*» Αρμένιους από τα μέλη της παροικίας που ζουν μια εύκολη ζωή και τρίτον, η άποψη των νέων ότι η παροικία θα έπρεπε να βοηθά περισσότερο την Αρμενία, καθώς διαπιστώνουν ότι ζουν σε πολύ καλύτερες συνθήκες από οικονομικής άποψης.

Η αρνητική στάση των νέων προς τις δομές της παροικίας ερμηνεύεται από έναν πληροφορητή ως διαφωνία στον τρόπο που γίνονται κάποια πράγματα στα πλαίσια της κοινότητας, αλλά στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν παρόμοιες δομές αποτυγχάνουν: «*αυτοί που έρχονται, πέρα από τον εκφυλισμό στον οποίο υπόκεινται*

έχουν και μια άρνηση προς την ήδη υπάρχουσα δομή των Αρμενίων, που είναι δομημένη από τους Ελληνοαρμένιους και σε κάποια πράγματα που δεν συμφωνούν μπορούν να αποστασιοποιηθούν και να πουν 'Αυτά θα τα κάνουμε μόνοι μας.' Μετά την πρώτη γενιά όμως τρώνε μία σφαλιάρα γιατί βλέπουν ότι η δεύτερη γενιά δεν μπορεί να μιλήσει αρμένικα και τρέχουν να μας φέρουν τα παιδιά τους στο δικό μας σχολείο». Εκείνοι που είτε δεν συμφωνούν με το Τασνάκ, είτε το θεωρούν ασήμαντο προτιμούν σύμφωνα με έναν Ελληνοαρμένιο να συγκεντρώνονται σε μια καφετέρια που βρίσκεται απέναντι από το σχολείο Ζαβαριάν, το οποίο λειτουργεί και σαν λέσχη.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η χρησιμοποίηση από δύο συνεντευξιζόμενους των λέξεων «ενσωμάτωση» και «αφομοίωση» όταν αναφέρονται στη συμμετοχή των Αρμενίων στην παροικία: «Το κακό είναι ότι εδώ η αφομοίωση αυτών των ατόμων που έχουν έρθει μετά το 90' σε κάποιες περιπτώσεις έχει πετύχει, σε κάποιες έχει αποτύχει». ... «Έχω γνωρίσει παιδιά και στη νεολαία είναι ένα-δύο που έχουν ενσωματωθεί».

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από το τμήμα της συνέντευξης, στο οποίο ο πληροφορητής αναφέρεται στη νεολαία της οργάνωσης του Τασνάκ και στις δυσκολίες που υφίστανται στη συνύπαρξη των παιδιών των Ελληνοαρμενίων και των παιδιών που έχουν έρθει από την Αρμενία, ή που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα από Αρμένιους γονείς. Τα σημεία απόκλισης που αναφέρει ο πληροφορητής ανάμεσα στις δύο ομάδες ταυτίζονται με όσα έχουν αναφερθεί ανωτέρω, στοιχείο που ίσως δείχνει ότι ο τρόπος σκέψης περνά από γενιά σε γενιά: «Οι μεν λένε αυτοί που έρχονται από Αρμενία π.χ. οι μικροί λένε ότι τα παιδιά δεν τους δέχονται. [...] Αυτοί που έρχονται από εκεί κατηγορούν εμάς ότι δεν τους δεχόμαστε, ότι δεν τους μιλάμε, ότι υπάρχει αυτό το σνομπ. Και το άλλο ότι νιώθουν πιο Αρμένιοι υπάρχει και αυτό γιατί έρχονται με άλλη νοοτροπία από εκεί. Εκεί τα παιδιά έχουν ζήσει πόλεμο και βλέπουν πώς είναι η ζωή εδώ και κατηγορούν τους εδώ ότι δεν κάνουν και πάρα πολλά πράγματα. [...] Κατά τη γνώμη μου, δεν ξέρω για ποιο λόγο αλλά υπάρχει αυτό το λίγο σνομπ σε παιδιά ηλικίας από 18 μέχρι τα 30 χρονών, αυτοί που είναι εδώ δηλαδή, δεν πολυμιλάνε στα παιδιά που έρχονται από Αρμενία. [...] Η πηγή της απόστασης που είπαμε προηγουμένως είναι ότι πιστεύουν ότι αυτοί που είμαστε εδώ σκεφτόμαστε λάθος, οργανωνόμαστε λάθος». Καταλήγοντας ο πληροφορητής αναφέρει «Αλλά όλα αυτά είναι βλακείες, εγώ προσωπικά κάνω παρέα με όλους» και διαπιστώνει ότι το πρόβλημα που υπάρχει ανάμεσα στις δυο ομάδες οφείλεται και στο γεγονός ότι οι

νέοι που συμμετέχουν στους συλλόγους της παροικίας λειτουργούν στο πλαίσιο της παρέας τους και δεν επιδιώκουν να επικοινωνήσουν με άτομα εκτός αυτής, γεγονός που αναφέρεται ως ένα αρνητικό στοιχείο για τον τρόπο που οι νέοι σε ηλικία Ελληνοαρμένιοι αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή τους στην παροικία.

Ένας εκ των Ελληνοαρμένων επισήμανε ότι οι Αρμένιοι που βρίσκονται σε ξένο τόπο, όπως οι νέοι Αρμένιοι στην Ελλάδα, έχουν την τάση να διατηρούν μια αμυντική στάση, πράγμα που συμβαίνει και στην επαφή τους με τους Ελληνοαρμένιους. Αυτό αλλάζει όταν διαπιστώσουν ότι αυτός που είναι απέναντί τους είναι ομοεθνής: *«Με τους Ελληνοαρμένιους το έχουν στην πρώτη προσέγγιση γιατί νιώθουν ότι είσαι άγνωστος αλλά μόλις μιλήσεις Αρμένικα, είτε μιλάς στην άλλη διάλεκτο και βλέπουν τη χαρά σου μόνο και μόνο επειδή είσαι Αρμένιος, δεν μπορούν να διατηρήσουν αυτό το ύφος, πέφτουν πάνω σου σε φιλάνε σε αγκαλιάζουν, αλλά σε σχέση με το περιβάλλον το ξένο το εντελώς ελληνικό τους βγαίνει αυτός ο αμυντικός μηχανισμός».*

Αναφορικά με τη διαφορά της νοοτροπίας ανάμεσα στις δυο ομάδες, δύο εκ των πληροφορητών ανέφεραν ότι οι Αρμένιοι μετανάστες έχουν «σοβιετική», ή «ρωσική» νοοτροπία, η οποία δεν συμβαδίζει με αυτή των Ελληνοαρμένων και συμβάλλει στην αποστασιοποίηση από την παροικία.

Στα μάτια ενός συνεντευξιζόμενου η εξωτερική εμφάνιση των νέων Αρμενίων παραπέμπει σε αυτή των Χρυσανγιτών, γι' αυτό και σε ερώτηση για το αν έχουν υπάρξει ρατσιστικές επιθέσεις από ακροδεξιές ομάδες η απάντηση ήταν: *«Έχουν γίνει κάποια επεισόδια περισσότερο με τους Αρμένιους, που αυτοί έχουν έρθει μετανάστες μετά το 90', ειδικά από την Αρμενία γιατί κι αυτοί, αν τους δεις, οπτικά λίγο μοιάζουν με τους Χρυσανγιτες δηλαδή ότι φορούν μαύρα συνήθως, είναι ζυρισμένα τα κεφάλια συνήθως, οδηγούν αυτοκίνητα μαύρα με μαύρα τζάμια και λοιπά».* Η απάντησή του συνεχίζει σε μια προσπάθεια να περιγράψει τη διαφορετική νοοτροπία των νέων Αρμενίων επισημαίνοντας τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει η χώρα και το περιβάλλον, στο οποίο έχουν ζήσει: *«επειδή είναι εκδηλωτικοί και επειδή είναι λίγο άγριοι κατά κάποιο τρόπο σχετικά με τους Ελληνοαρμένιους, βλέπουμε ας πούμε κι αυτούς που έχουν έρθει τελευταία στην Ελλάδα, είτε αυτοί είναι από τη Σοβιετική Ένωση, ή Πόντιοι, ή Ρωσοπόντιοι, έχουν μια άλλη κουλτούρα. Έχουν ζήσει σε άλλες συνθήκες και τα πράγματα τα βλέπουν από άλλη οπτική γωνία. Ενώ οι Αρμένιοι που είναι από το '22 εδώ και οι Αρμένιοι που ήρθαν από τη Μέση Ανατολή που ξεχωρίζουν πιο πολύ αυτοί δεν μοιάζουν, έχουν περισσότερο ρωσικής επιρροής κουλτούρα στην*

επικοινωνία τους με τον άλλον κόσμο οι Αρμένιοι που έχουν έρθει από την Αρμενία, χωρίς να βάζω διαχωριστικές γραμμές, απλά είναι η νοοτροπία που έχουν μεγαλώσει. Δηλαδή άλλος αυτός που πάει από την Ελλάδα στην Αμερική, άλλος αυτός ο Έλληνας που πάει από την Αυστραλία στην Αμερική ή σε άλλες χώρες, έχει τη σφραγίδα της χώρας και τη νοοτροπία και το τοπικό τον τοπικισμό εκεί».

Χαρακτηριστική για τη διαφορά της νοοτροπίας είναι η αναφορά ενός άλλου πληροφορητή, σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται όσοι μετανάστευσαν από την Αρμενία στην Ελλάδα, τη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της παροικίας. Στην ερώτηση της γράφουσας αν οι νέοι τελικά δυσκολεύονται να ενταχθούν στην παροικία, η απάντηση ήταν η εξής: *«Δεν έχουν δυσκολία, δεν θέλουν. Αυτοί είναι μαθημένοι αλλιώς, λόγω καθεστώτος που είχαν εκεί πέρα, όλα με πληρωμή είναι εκεί πέρα. Αυτοί ψάχνουν να μπουν σε κάποιο σύλλογο για να πληρωθούν. Έτσι έχουν μάθει. Εμείς όμως από Συρία, Λίβανο, παντού είμαστε εθελοντές. Για να κρατήσουμε τη γλώσσα μας, τους χορούς κι αυτά τρέχαμε νύχτα μέρα, αφιλοκερδώς έτσι. Οι Αρμεναίοι της Αρμενίας όμως ήταν μαθημένοι αλλιώς, δεν τους κατηγορώ, έτσι έχουν μάθει. Εδώ όταν ήμουν εγώ στο Χαμασκαϊν πήγαινα, έψαχνα, έβρισκα, τους έφερνα στη χορωδία. Την πρώτη ημέρα ερχόντουσαν, τη δεύτερη μέρα ερχόντουσαν, μετά από 10 μέρες μου έλεγαν 'κύριε θέλουμε να σου κάνουμε μία ερώτηση' λέω 'Τι είναι;', μου λένε 'Πότε πληρωνόμαστε;', λέω 'Για τι πράγμα;', λέει 'Έρχομαι εδώ τραγουδάω, θα τραγουδήσω και στην εκδήλωση που θα γίνει. Τσάμπα θα το κάνω;', λέω 'Ρε παιδιά τσάμπα είναι, είστε εθελοντές για να κρατήσουμε τη γλώσσα μας, τους χορούς μας, γι' αυτό το λόγο το κάνουμε,' τα παράτησαν και έφυγαν. Έτσι έχουν μάθει, δεν τους κατηγορώ. Ίσως εκείνη την ημέρα μου κακοφάνηκε αλλά μετά που έκατσα και το σκέφτηκα εμείς αλλιώς ζούμε. Τώρα κοιτάξε να δεις, είναι και η διαφορά, όταν ζεις στην πατρίδα σου δεν σκέφτεσαι μερικά πράγματα, τη γλώσσα σου, τους χορούς σου, είναι χώρα σου, δεν χάνονται. Όταν ζήσεις έξω σε άλλη χώρα κάθεσαι και ασχολείσαι». Πάνω στο ίδιο ζήτημα η άποψη ενός άλλου συνεντευξιζόμενου είναι παρόμοια, ότι δηλαδή οι νέοι δε συμμετέχουν στην παροικία, γεγονός που αποτελεί κίνδυνο για τη διατήρηση της αρμενικότητας. Ο ίδιος ανέφερε ότι αυτό συμβαίνει διότι είναι οικονομικοί μετανάστες και ερχόμενοι εδώ η προσοχή τους εστιάζεται στο να επιβιώσουν οικονομικά και να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, ώστε να μην ξεχωρίζουν: *«το πρόβλημα είναι αυτοί που έρχονται μετά το '90, οι οικονομικοί μετανάστες, ο σκοπός τους δεν είναι παρά μόνο να επικρατήσουν οικονομικά άρα δεν δώσανε ούτε δίνουν**

σημασία στην αρμενικότητα, τους ενδιαφέρει τι θα βγάλουν, πώς θα κάνουν μια επιχείρηση, πώς θα πάρουν την ελληνική υπηκοότητα με πάσα θυσία και ακόμα νομίζουν ότι αν θα πάνε να ξαναβαπτιστούν στην ελληνική εκκλησία θα είναι περισσότερο, ή πιο γρήγορα Έλληνες, έχουμε αυτά τα προβλήματα δυστυχώς, είτε αλλαγή ονομάτων, ή επαναβάφτιση».

Ένας από τους πέντε πληροφορητές εξέφρασε μια διαφορετική άποψη τόσο σχετικά με την αντίδραση της αρμενικής κοινότητας στον ερχομό των μεταναστών, όσο και με την αντίληψη ότι οι άνθρωποι από την Αρμενία αφομοιώνονται πιο εύκολα από τους παλιούς Αρμένιους στην ελληνική κοινωνία: «Κατανοητό και από τις δύο μεριές αυτό που σκεφτόντουσαν, απλώς εκεί συνειδητοποιείς τη ξενοφοβική τάση των ανθρώπων, ότι τελικά η ξενοφοβία δεν έχει να κάνει μόνο με τον Πακιστανό, μπορεί να είναι με τον Έλληνα που ήρθε από την Αυστραλία [...] υπάρχουν και πάρα πολλοί παλιοί Αρμένιοι που έχουν αφομοιωθεί πλήρως και δεν ασχολούνται καν με το θέμα, ή εάν ασχοληθούν είναι κάθε 24 Απρίλη, ή το Πάσχα μία φορά. Δεν έχει να κάνει με τους εδώ Αρμένιους, ή τους Αρμένιους από την Αρμενία, έχει να κάνει με τη γενικότερη τάση 'όπου γης και πατρίς' δηλαδή ζω στην Ελλάδα θα προσαρμοστώ στην Ελλάδα».

Ελληνοαρμένιοι: η εμπειρία του να μεγαλώνεις και να ζεις στη Διασπορά

Όπως είναι φανερό και στο κεφάλαιο που αφορά τη γενοκτονία, το γεγονός αυτό αποτελεί τη βάση της ταυτότητας των Ελληνοαρμενίων, σύμφωνα με τα όσα είπαν στις συνεντεύξεις, με τρεις από τους πέντε πληροφορητές να προσδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός, ενώ οι υπόλοιποι δύο διατηρούν μια πιο ψύχραιμη ματιά σε ένα ζήτημα που τους απασχολεί ιδιαίτερα. Η φράση ενός εκ των συνεντευξιαζόμενων που αναφέρθηκε και ανωτέρω συμπυκνώνει τόσο την αντίληψη αυτή, όσο και την αγωνία του να διατηρηθεί αυτή η εικόνα του ξεριζωμένου Αρμένιου: «είμαστε διωγμένοι όλοι αυτοί που είμαστε στην Ελλάδα, δεν είμαστε από την Αρμενία». Η χρήση της λέξης «μειονότητα» από τη γράφουσα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης φαίνεται να ενόχλησε έναν πληροφορητή «δεν είμαστε μειονότητα εμείς, είμαστε Έλληνες από αρμενικής καταγωγής [...] και εδώ στην Ελλάδα δεν θεωρούνται μειονότητα (μιλώντας στην αρχή για το θέμα της διπλωματικής μου ανέφερα τη «μειονότητα» των Αρμενίων, κάτι που φάνηκε να μη του αρέσει), ουσιαστικά θεωρούνται θρησκευτική μειονότητα αλλά κι αυτό είναι παραπλήσιο. Η αρμενική εκκλησία με την ελληνική εκκλησία είναι

πολύ κοντά». (Κρίνοντας συνολικά τη συγκεκριμένη συνέντευξη η αίσθηση της ερευνήτριας είναι ότι η λέξη «μειονότητα» παραπέμπει στην ύπαρξη πολιτών δύο ταχυτήτων και είναι φυσικό να θέλουν να αποτινάξουν τη μειονοτική ταμπέλα. Δεν θέλουν να αντιμετωπίζονται από το κράτος σαν Αρμένιοι γιατί έτσι έχουν λιγότερα διακιώματα).

Στα λόγια δύο εκ των συνεντευξιαζόμενων περιγράφεται με γλαφυρότητα το τι σημαίνει για τους ίδιους να είναι κάποιος Ελληνοαρμένιος, δίνοντας έμφαση στη διττή ταυτότητα, στην αγωνία και την προσπάθεια του να μην υπερισχύσει σε αυτήν το ελληνικό στοιχείο έναντι του αρμενικού και στην αντίφαση του να είναι κάποιος Αρμένιος αλλά η ζωή του να είναι συνυφασμένη με μία άλλη χώρα: *«Δεν ξέρω αν εσύ, ή οποιοσδήποτε άλλος Έλληνας θα το ένιωθε αυτό, εγώ έχω πολλές ταυτότητες. Ας πούμε στην Τουρκία ένιωθα την ίδια συγκίνηση όταν έβρισκα μνημεία ελληνικά και μνημεία αρμενικά. Έκλαψα το ίδιο σε μία αρμενική ερειπωμένη εκκλησία και σε μία ελληνική ερειπωμένη εκκλησία. Είπα το Πάτερ ημών στα Ελληνικά στην ελληνική εκκλησία και είπα το Πάτερ ημών στα Αρμένικα στην αρμενική εκκλησία. Είναι ρομαντισμός ίσως; Δεν ξέρω. Αν και δεν θα ήθελα να είμαι ρομαντικός, είναι η παράδοση. Είναι η προσέγγιση η οικογενειακή, οι ανθρώπινες σχέσεις, οι φίλοι, οι εμπειρίες. [...] Οι Αρμένιοι επειδή έπαθαν αυτό που έπαθαν κάνουν μεγάλη προσπάθεια να κρατηθούν Αρμένιοι. Κι εγώ το ότι γεννήθηκα στην Ελλάδα και η μητέρα μου με έστειλε σε αρμενικό σχολείο και το γεγονός ότι στέλνω τα παιδιά μου σε αρμενικό σχολείο κάτι λέει αυτό». Άλλος συνεντευξιαζόμενος αναφέρει ότι «αυτοί που μεγαλώνουμε σαν Αρμένιοι και με το ξένο στοιχείο, προσπαθούμε να μεγαλώσουμε και να ζήσουμε δύο ζωές, γιατί εγώ μεγαλώνω και είμαι εκατό τοις εκατό Έλληνας και εκατό τοις εκατό Αρμένιος και πασχίζω να το διατηρήσω αυτό το πράγμα. Βλέπω από τα κάδρα την Αρμενία και συγκινούμαι, πάω στην Αρμενία και τρελαίνομαι που πατάω το χώμα αλλά πάντα θα επιστρέψω στη Διασπορά. Δηλαδή για μένα κατά κάποιο τρόπο το να ζω σαν Αρμένιος είναι το να ζω εκτός Αρμενίας. [...] Όταν είσαι στην Ελλάδα σαν μέλος της παροικίας η μόνιμή σου μάχη είναι να διατηρήσεις την αρμενικότητά σου. Η καθημερινότητά μας λειτουργεί σαν μία φυγόκεντρος· αν το κέντρο μας είναι το αρμενικό στοιχείο, μας τραβάει να απομακρυνθούμε από αυτό». Σε διαφορετική συνέντευξη γίνεται αναφορά στην παλαιότερη γενιά των Ελληνοαρμενίων και εκφράζεται σεβασμός προς αυτούς που παρά τις δυσκολίες διατήρησαν την αρμενικότητά τους: *«έχουν περάσει δύσκολες μέρες, παρόλα αυτά κράτησαν, δηλαδή**

εμφύλιο πόλεμο, δύο πολέμους, κατοχή όλα αυτά, παρόλα αυτά κρατήσανε, δε διαλύθηκε η παροικία».

Διατήρηση της αρμενικότητας

Όλοι οι πληροφορητές συμμετέχουν με κάποιο τρόπο σε δραστηριότητες που απευθύνονται στην ευρύτερη αρμενική κοινότητα, είτε όντας διοικητικά μέλη του Τασνάκ, είτε συμμετέχοντας στις δραστηριότητες αυτής, είτε μελετώντας αρμενικά ζητήματα, με στόχο τη δημοσίευση τους σε εφημερίδες και περιοδικά. Η συμμετοχή στις δομές της παροικίας παρουσιάζεται από τον επόμενο πληροφορητή ως η μοναδική οδός για κάποιον αν θέλει να συνεχίσει να υπάρχει η κοινότητα: *«συμμετέχω γιατί θέλω να προσφέρω κάτι, γιατί χωρίς νέους ανθρώπους δεν έχεις και μέλλον. Αυτοί που είμαστε πιο νέοι και θα μεγαλώσουμε, θα κρατήσουμε και την παροικία, οπότε όσοι συμμετέχουν στη νεολαία, στο Χαμασκαϊν κ.λπ. πρέπει να συμμετέχουμε όλοι για να μείνει ο αρμενισμός στην Ελλάδα, για να μείνει η παροικία, γιατί αν δεν έρχεται κανείς, ξέρεις, σκορπάνε».* Στο ίδιο πλαίσιο, διαφορετικός πληροφορητής αναφέρει πώς ο απλός πολίτης μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση του αρμενικού στοιχείου: *«Μόνο συμμετέχοντας σε κινήματα, σε συλλόγους, σε εκδηλώσεις και τα λοιπά ήδη ενεργεί και αυτή την ενεργητικότητα τη μεταφέρει στην οικογένειά του, δηλαδή αν του χρόνου σε πέντε μεγάλες γιορτές πάει στην εκκλησία και άλλες πέντε μεγάλες εθνικές εορτές είναι παρών και μέσα στο σπίτι θα προσπαθήσει να μιλήσει αρμενικά που είναι το ζητούμενο και θα προσπαθήσει να στείλει το παιδί έστω μέχρι το γυμνάσιο που υπάρχει αρμένικο σχολείο και ξέρουμε ότι το παιδί μπορεί να μην καταφέρει να μάθει αρμενικά καλά-καλά αλλά μέχρι το Γυμνάσιο την ηλικία των 14-15 χρονών θα έχει Αρμένιους στην παρέα του, θα γνωρίσει την κοπέλα του, ή το αγόρι θα βγουν μαζί και τα λοιπά. [...] Αν και η εκκλησία δεν παίζει ρόλο καθαρά θρησκευτικό, όπως αν πάμε στην ελληνική κοινότητα στη Βοστώνη μπορεί να μην υπάρχει λέσχη που μαζεύονται αλλά στην εκκλησία θα πάνε, άρα η εκκλησία είναι εθνικό κέντρο, δεν είναι θρησκευτικό κέντρο, εξού και η αρμενική εκκλησία όπως και η ελληνική είναι εθνικές εκκλησίες».* Στη συνέχεια της ίδιας συνέντευξης ο πληροφορητής αναφερόμενος στη λέξη *χαϊγιαμπαχμπανούμ* (αρμενικότητα) επισήμανε ότι η έννοια αυτή είναι συνυφασμένη με τη γενοκτονία, αφού προέκυψε ως ανάγκη και πολιτική στάση ενάντια στις προσπάθειες εξάλειψης της αρμενική ταυτότητας, ενώ εκφράζει το φόβο σχετικά με

το μέλλον των νεώτερων γενιών, επισημαίνοντας το ρόλο που διαδραματίζει η θέση της αρμενικής γλώσσας στη συνέχιση της αρμενικότητας: «Είναι η διατήρηση της αρμενικότητας. Αυτή η λέξη είναι σύνθετη λέξη που περισσότερο μετά τη γενοκτονία δημιουργήθηκε ή έχει σημασία γιατί μετά δημιουργήθηκε η διασπορά και έπρεπε να δημιουργηθεί μία πολιτική, είναι μία πολιτική αυτό. Το χαιμπαχπανούμ, δηλαδή η διατήρηση της αρμενικότητας, είναι μία πολιτική, είναι στρατηγική δηλαδή όλα γίνονται είτε θρησκευτικά, είτε πολιτικά, είτε πολιτιστικά, είτε αθλητικά, ο σκοπός ο ανώτερος είναι η διατήρηση. Με ρωτήσατε πριν αν διατηρούνται τα ήθη και τα έθιμα, η γλώσσα και τα λοιπά, όλα αυτά υπηρετούν αυτόν τον ανώτερο σκοπό, είναι η διατήρηση της αρμενικής ως πούμε ταυτότητας, όλα καθοδηγούνται, ό, τι συμβαίνει στη Διασπορά συμβαίνει για αυτό το λόγο για να διατηρηθεί σαν έθνος με όλα τα χαρακτηριστικά του. [...] Αλλά υπάρχει μια υποχώρηση, στην επόμενη γενιά δεν ξέρω, δεν μπορώ να σηκώσω αυτό το βάρος και να γίνω προφήτης αλλά υπάρχει μια υποχώρηση και αυτό σας λέω εξαρτάται αν εγώ σήμερα σαν γονιός δεν θα επιβάλλω την αρμενική γλώσσα στο σπίτι μου έχω χάσει το παιχνίδι. Μπορεί το παιδί μου να ξέρει για τα αρμενικά ζητήματα και τα λοιπά αλλά δεν θα βάλει ένα youtube αρμένικα να ακούσει στο σπίτι αν δεν θα μιλήσει αρμένικα στο σπίτι, θα βάλει ή ελληνικά ή αγγλικά ή γαλλικά θα βάλει, αυτό είναι το θέμα». Διαφορετικός πληροφορητής αναφέρει τα στοιχεία που κατά τη γνώμη του συνιστούν τους πυλώνες διατήρησης της αρμενικότητας: «οι Αρμένιοι Γαλλίας είναι εντελώς εξευρωπαϊσμένοι, σε βαθμό που αλλάζουν τις προτεραιότητές τους σε επικίνδυνο βαθμό, δηλαδή τώρα υπάρχουν Αρμένιοι στη Γαλλία, οι οποίοι θεωρούν ότι η αρμενικότητα μπορεί να διατηρηθεί για παράδειγμα με το να ξέρουν να χορεύουν αρμενικούς χορούς. Λυπάμαι που το λέω αλλά έτσι δεν μπορείς να διατηρήσεις αρμενικό στοιχείο, δεν μπορείς να διατηρήσεις στοιχεία ενός έθνους αν δεν υπάρχουν οι πυλώνες. Οι κύριοι βασικοί πυλώνες για εμάς είναι η γλώσσα, η εκκλησία και είναι η πατρίδα, να πηγαίνεις δηλαδή και να πατάς χώμα αρμενικό».

Ένα άλλο θέμα που έθιξαν δύο από τους πληροφορητές αναφορικά με το ζήτημα της διατήρησης του αρμενικού στοιχείου ήταν η σημασία της χώρας υποδοχής όσον αφορά στη διατήρηση της αρμενικότητας και πως αυτή κάνει τα πράγματα πιο εύκολα η πιο δύσκολα. Στην πρώτη περίπτωση ο συνεντευξιαζόμενος έχοντας ζήσει κάποια χρόνια σε αραβική χώρα ανέφερε τα εξής: «Όταν ήμασταν εκεί έπρεπε να τρέζουμε νύχτα μέρα για να κρατήσουμε τη γλώσσα μας. Ευτυχώς το καταφέραμε.

Περισσότερα έχουν καταφέρει οι Αρμένιοι στις αραβικές χώρες παρά στις ευρωπαϊκές, στις ευρωπαϊκές χάνονται. [...] Με τους νόμους της χώρας εγώ που είμαι χριστιανός για να παντρευτώ μουσουλμάνο πρέπει να γίνω μουσουλμάνος. Αυτό δεν γίνεται, γι' αυτό και ούτε παίρνουμε, ούτε δίνουμε, κι έτσι μένουμε καθαροί. Ενώ στις ευρωπαϊκές χώρες χάνονται όλες οι εθνικότητες». Μία παρόμοια εικόνα δίνει και ο επόμενος πληροφορητής: «Αν ρωτήσεις τους Αρμένιους του Λιβάνου λένε ότι οι Άραβες, δεν τους αρέσουν σαν λαός. Εδώ στους Ελληνοαρμένιους, όχι μόνο δεν θα βρεις άνθρωπο να σου πει ότι οι Έλληνες είναι και λίγο βρώμικοι ή κάτι άλλο, αντιθέτως έχουν τη πιο δυνατή εκφυλιστική δύναμη που νομίζω ότι υπάρχει στον πλανήτη, η επόμενη πιο δυνατή νομίζω είναι οι Αμερικανοαρμένιοι. Το εκφυλιστική δεν θέλω να το παρεξηγήσεις, εμείς το λέμε 'τσουλούμ,' εννοώντας ότι το στοιχείο σου διαλύεται μέσα στην υπερπληθώρα του άλλου στοιχείου που ουσιαστικά εκφυλίζεσαι. Εμάς η μόνιμη μάχη μας είναι να διατηρήσουμε το αρμενικό στοιχείο και αυτό για τον εξής λόγο, το να γίνω εκατό τοις εκατό Έλληνας είναι αναπόφευκτο για μένα και όχι μόνο για μένα που έχω γεννηθεί εδώ αλλά και γι' αυτόν που θα έρθει στα 10 του. [...] Εκείνοι έχουν άρνηση προς τη χώρα που τους φιλοξενεί γιατί οι άλλοι είναι Άραβες, είναι άλλη θρησκεία, άλλη κουλτούρα, δεν τους εκφράζει αυτό το πράγμα. Αυτοί μεγαλώνουν σαν Αρμένιοι μέσα στο Λίβανο, ενώ εμείς μεγαλώνουμε σαν Έλληνες και Αρμένιοι στην Ελλάδα».

Απόψεις για την οργάνωση Τασνάκ

Οι συνεντευξιαζόμενοι στο σύνολό τους αναφερόμενοι στην παροικία επισήμαναν ότι το Τασνάκ διακρίνεται για την εξαιρετικά αποτελεσματική οργανωτική του δομή και για την εν γένει προσφορά του στη συγκρότηση και εξέλιξη της αρμενικής κοινότητας. Οι δύο από τους πέντε πληροφορητές είναι μέλη της οργάνωσης και όπως ήταν αναμενόμενο έκαναν μόνο θετικά σχόλια, υποστηρίζοντας ότι χάρις στη δράση του Τασνάκ έχει διατηρηθεί ζωντανή η αρμενική διασπορά: «*Το Τασνάκ ξεκίνησε το 1893 και λόγω του Τασνάκ η Διασπορά μας είναι ζωντανή δηλαδή αυτοί που ίδρυσαν το Τασνάκ μαζί με πολλούς άλλους μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και παρά τις αντίξοες συνθήκες έφτιαζαν παροικίες σε διάφορες χώρες, έχτισαν σχολεία και εκκλησίες και εγώ τώρα είμαι τέταρτη γενιά. Οπότε το Τασνάκ δεξ το σαν μία οργάνωση που κατάφερε να σταθεί όρθια», «Αυτή τη στιγμή το Τασνάκ είναι η κινητήριος δύναμη της διασποράς κατά βάση». Επίσης οι δύο αυτές πληροφορητές*

ένιωσαν την ανάγκη να υπογραμμίσουν ότι το Τασνάκ δεν έχει πολιτικές βλέψεις και ότι αν και στην Αρμενία αυτή τη στιγμή έχει τη μορφή πολιτικού κόμματος, αυτό δεν ισχύει για το σύλλογο στην Ελλάδα: *«Δεν έχουμε πολιτικές απόψεις κι αυτά αλλά σαν υπόσταση είναι πολιτικό γιατί δεν μπορεί να σταθεί αλλιώς αλλά δεν έχει να κάνει με αυτά που λένε στην Αρμενία, λειτουργεί διαφορετικά», «γιατί άσχετα αν είχε πολιτικό χαρακτήρα σε κάποια χώρα ή δεν είχε, εδώ ας πούμε δεν έχει πολιτικό χαρακτήρα, δεν κυνηγάει να μπει στη Βουλή».*

Μία ελαφρώς διαφοροποιημένη άποψη, συγκριτικά με τις ανωτέρω, εξέφρασε ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος αναγνωρίζει ότι το Τασνάκ έχει προσφέρει πολλά στην παροικία και ξεχωρίζει για την οργάνωσή του, αλλά διαφωνεί με την εθνικιστική προσέγγιση της ιστορίας που προωθεί, ενώ θεωρεί ότι πρέπει να προσαρμοστεί στα δεδομένα του σήμερα: *«Εμένα με ενοχλούσε και φαίνεται να υπάρχει μία τάση αλλαγής πάνω σε αυτό η εθνικιστική προσέγγιση της ιστορίας, με ενοχλούσε πάντα, χωρίς να είμαι ενταγμένη σε κάποιο πολιτικό κόμμα αλλά με ενοχλούσε αυτό το μίσος «Οι Τούρκοι μας έσφαζαν [...] Το Τασνάκ όπως και όλα τα υπόλοιπα κόμματα, λόγω του ότι ιδρύθηκαν επί οθωμανικής αυτοκρατορίας είχαν αυτή την εθνικοαπελευθερωτική τάση, που υπήρχε σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας, υπήρχε και στην Ελλάδα, αυτή ήταν η τάση της εποχής. Το θέμα είναι ότι το Τασνάκ δυσκολεύεται να ανανεωθεί και να προσαρμοστεί στη σύγχρονη πραγματικότητα».*

Απόψεις για την αρμενική γλώσσα και τις διαλέκτους των δύο ομάδων

Οι Ελληνοαρμένιοι πληροφορητές στο σύνολό τους μιλούν τη δυτική διάλεκτο της Αρμενικής γλώσσας, με εξαίρεση έναν εξ αυτών που λόγω της συναναστροφής με Αρμένιους μετανάστες έχει εξοικειωθεί με την ανατολική διάλεκτο, την οποία μιλούν οι νέοι Αρμένιοι. Το ζήτημα της γλώσσας εμφανίζεται στις συνεντεύξεις με δύο τρόπους. Πρώτον, όπως έγινε αντιληπτό και ανωτέρω, η γλώσσα και η διατήρησή της θεωρείται συστατικό στοιχείο της αρμενικότητας για τους Ελληνοαρμένιους. Ωστόσο, το γλωσσικό κομμάτι παρουσιάζεται επίσης στα λεγόμενα των πληροφορητών ως διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους παλιούς και τους νέους. Κάποιοι από τους Ελληνοαρμένιους θεωρούν ότι η διαφοροποίηση αυτή εντείνει την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτούς και τους Αρμένιους μετανάστες, καθώς ο καθένας θεωρεί ότι η διάλεκτος που μιλάει είναι η «σωστή», ενώ όπως φαίνεται στο τέλος ένας εκ

των συνεντευξιζόμενων πιστεύει ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος και η επικοινωνία είναι θέμα διάθεσης και τριβής με τη διαφορετική διάλεκτο: «Και μόνο που μιλάνε διαφορετική διάλεκτο είναι ένα ζήτημα κι αυτό. Κάποια φορά αν μιλήσουν μπορεί να μην καταλάβω τι λένε. [...] Στο Γιερεβάν τα έχουν αλλάξει τόσο πολύ, την έχουν κάνει πολύ λαϊκή τη γλώσσα και γι' αυτό καμιά φορά δεν καταλαβαίνεις τι λένε. Αυτοί όμως όταν ακούνε εμάς καταλαβαίνουν. Υπάρχει κι αυτό με τη γλώσσα, δηλαδή εμείς λέμε ότι τα Αρμένικα είναι αυτά που μιλάμε εδώ και μετά στο Γιερεβάν άλλαξαν, μπήκαν και κάποια ρώσικα μέσα, απλοποίησαν τη γλώσσα για ευκολία. Ενώ κάποιοι που έρχονται από εκεί επιμένουν ότι τα Αρμένικα ξεκίνησαν από εκεί, ενώ σε όλη τη Διασπορά μιλάνε τα δυτικά Αρμένικα. Χαζή κόντρα αυτή με τη γλώσσα. Δείχνει κι αυτό μια απόσταση, που δεν θα έπρεπε». Διαφορετικός πληροφορητής ανέφερε πως «για όσους μιλάμε πολύ καλά Αρμένικα, δηλαδή έχει μία πολύ καλή γνωστική βάση στα Αρμένικα, αν μιλάει κάποιος είτε τη μία διάλεκτο, είτε την άλλη, δεν έχει πρόβλημα να επικοινωνήσει αλλά για άνθρωποι όπως εγώ που έχουμε γνώσεις δημοτικού στα Αρμένικα αυτό δεν ισχύει. Οπότε όταν είχαν έρθει οι πρώτοι Αρμενοναρμένιοι μιλούσαν τα Ρωσοαρμένικα και μάλιστα τότε ήταν πολύ έντονο το ρωσικό στοιχείο και έβαζαν και προσμίξεις, δηλαδή ρώσικες λέξεις που και τέλεια Αρμένικα να ήξερα δεν θα τις καταλάβαινα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να λέμε 'κι εγώ μιλάω Αρμένικα κι εσύ μιλάς Αρμένικα' και να προσπαθούμε να μιλήσουμε και να δυσκολευόμαστε να συνεννοηθούμε. [...] Συνήθως επειδή τα δυτικά Αρμένικα είναι πιο απλουστευμένα γιατί μιλάμε απλά Αρμένικα, για τους Αρμένιους εξ Αρμενίας είναι πιο εύκολο να μας καταλάβουν, οπότε για εκείνους δεν είναι τόσο πρόβλημα. Εμείς όμως δεν μπορούσαμε να τους καταλάβουμε, δηλαδή υπήρχε περίπτωση που είπαμε 'μιλάει, μιλάει και δεν μπορώ να καταλάβω.' Μετά υπάρχει η διαφορά στην ορθογραφία, γιατί εμείς προσπαθώντας να διαφυλάξουμε ως κόρη οφθαλμού τα Αρμένικα που έχουμε μάθει από τους γονείς μας χρησιμοποιούμε μια ορθογραφία που ονομάζεται 'Μεσροπιάν' δηλαδή του Μεσρόπ, του ανθρώπου δηλαδή που εφηύρε το αλφάβητο. Λοιπόν εμείς χρησιμοποιούμε αυτή την ορθογραφία και την έχουμε φυλάξει από τους γονείς μας και έρχεται ο Αρμένιος εξ Αρμενίας με μια διαφορετική ορθογραφία και του λες ότι 'αυτό που γράφεις είναι ανορθόγραφο' και είναι το οξύμωρο σχήμα του 'εγώ γράφω ανορθόγραφα που είμαι από την Αρμενία κι εσύ που είσαι εδώ μου λες ότι είμαι ανορθόγραφος;'. Το θέμα είναι ότι στην Αρμενία έχει υπάρξει και μέσα από το σοβιετικό καθεστώς, θα μου επιτρέψεις τη λέξη 'δήθεν' εξέλιξη της γλώσσας και λέω

'δήθεν' γιατί ήταν μια επιβεβλημένη απλούστευση της γλώσσας που έγινε από το σοβιετικό καθεστώς για να αρχίσει πια να απομακρύνεται από το ιδιαίρό του στοιχείο ο αρμένικος πληθυσμός. Το ιδανικό της Σοβιετικής Ένωσης ήταν να ομογενοποιήσει όλα τα κράτη που βρίσκονταν μέσα σε αυτήν, εξού και πρώτη γλώσσα ήταν τα ρώσικα και δεύτερη γλώσσα ήταν τα Αρμενικά. Το αποτέλεσμα αυτού ήταν μια κακοποιημένη εξέλιξη της γλώσσας, που αυτή τη στιγμή εμείς προσπαθούμε να δώσουμε στους Αρμένιους να καταλάβουν ότι 'αυτό παιδιά δεν είναι η εξέλιξη της γλώσσας σας, αυτό το πάθατε, δεν το επιλέξατε' και άντε να πείσεις τον άλλον, ο οποίος είναι ο κύριος πρεσβευτής του αρμενικού στοιχείου και σου απαντάει 'τι λες ρε φίλε δεν ξέρω εγώ και ξέρεις εσύ;' Εκεί ας πούμε μπορεί να τεθεί θέμα του ποιος είναι πιο Αρμένιος». Ενώ μια ελαφρώς διαφορετική άποψη εξέφρασε ο επόμενος πληροφορητής χωρίς να δώσει ιδιαίτερη έκταση στο θέμα: «Η δικιά μου άποψη γι' αυτό είναι ότι δεν υπάρχει λάθος γλώσσα, όλες οι γλώσσες είναι αποδεκτές. Η αλήθεια είναι ότι δυσκολευόμαστε κάποιες φορές να επικοινωνήσουμε αλλά είναι θέμα συνήθειας και διάθεσης. [...] Αν μιλάνε γρήγορα είναι σα να μιλάς με Κύπριο».

Η έννοια της πατρίδας

Η έννοια της πατρίδας εμφανίζεται σε πολλά σημεία του λόγου των πληροφορητών. Οι περισσότεροι έχουν μεγαλώσει με διηγήσεις γι' αυτήν γεγονός που συνεπάγεται την εξιδανίκευσή της. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η πατρίδα από την οποία κατάγονται οι Ελληνοαρμένιοι δεν ταυτίζεται με τη σημερινή χώρα Αρμενία, αλλά με περιοχές που ανήκουν στην Τουρκία. Η δυσκολία ταύτισης με την Αρμενία εντοπίζεται στο λόγο δύο πληροφορητών, στον πρώτο άμεσα και στο δεύτερο έμμεσα: *«Μεγαλώσαμε όλοι μας με ένα μύθο στο κεφάλι μας για το Αραράτ κι όλα αυτά. Σίγουρα είναι μια παράξενη χώρα, δεν έχει καθόλου θάλασσα σε αντίθεση με την Ελλάδα, έχει όμως πολύ ωραία ποτάμια και λίμνες. Το χάρηκα πάρα πολύ που γνώρισα την Αρμενία. Με ζένισε το γεγονός ότι μιλάμε άλλη διάλεκτο και δεν μπόρεσα να συνεννοηθώ άμεσα και γρήγορα, κατά τα άλλα μου φαινόταν παράξενο που έβλεπα μαγαζιά με αρμένικα γράμματα, πινακίδες κ.λπ. Όμως, πρέπει να σου τονίσω ότι ένιωσα έτσι και πολύ πιο έντονα όταν πήγα στην τουρκοκρατούμενη Αρμενία, στην κατεχόμενη – τα ονομάζω έτσι για να τα καταλάβεις, στην Τουρκία δηλαδή – εκεί που ήταν η καταγωγή των δικών μου. Εκεί πραγματικά είναι σαν να σε τραβάει η ρίζα, δεν ξέρω, εγώ το ένιωσα αυτό. Ενώ στην Αρμενία, δεν την θεωρώ πατρίδα μου – είναι η*

προσωπική μου άποψη αυτή – δηλαδή είναι πατρίδα μου, μάλλον, αλλά εκεί ένιωσα πολύ πιο άνετα παρά το ότι μιλάνε μόνο Τούρκικα εκεί δεν υπάρχουν πια Αρμένιοι, δεν ξέρω τι να πω, στην Αρμενία έχω πάει δυο φορές και στην Τουρκία έχω πάει πολύ περισσότερες». Στη συνέχεια τη συνέντευξης, προσεγγίζοντας με μια ψύχραιμη ματιά την ιστορία των Αρμενίων, εξηγεί γιατί τελικά τόσο η ταύτιση με τη σημερινή Αρμενία, όσο και η συνύπαρξη της Διασποράς και των Αρμενίων παρουσιάζει δυσκολίες: «Στην Ελλάδα υπήρχε εθνική απελευθέρωση και μετά προχωράμε παρακάτω, ενώ στην Αρμενία έγινε ένα πολύ μικρό κομμάτι, το οποίο δεν είναι το δικό μας κομμάτι. Η Αρμενία η σημερινή ήταν πάντα χωρισμένη από την Αρμενία της Τουρκίας λόγω ιστορικών γεγονότων. Αυτό το κομμάτι που ήταν οθωμανικό και πιο πριν βυζαντινό, το άλλο κομμάτι ήταν ή υπό ρωσική κυριαρχία ή και πιο πριν υπό περσική κυριαρχία, ήταν πάντα χωρισμένο, υπήρχαν δύο Αρμενίες πάντα. Γι' αυτό και η γλώσσα διαφέρει, αλλού επικράτησε η μια διάλεκτος και αλλού η άλλη. Δυσκολευτήκαμε κι ακόμα δυσκολευόμαστε, απ' ό,τι φαίνεται, να νιώσουμε μια ενοποίηση». Ενώ επισήμανε τη διαφορά της κουλτούρας ανάμεσα στη χώρα που μεγάλωσε και στην Αρμενία, αναφέροντας μάλιστα ότι αυτό τον έκανε να συνειδητοποιήσει ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για τον ίδιο να εγκατασταθεί εκεί: «Εγώ όταν πήγα είπα ότι μου είναι αδύνατον να μείνω, έχουν τόσο διαφορετική κουλτούρα, εγώ έχω μεγαλώσει και με την ελληνική κουλτούρα νιώθω και Έλληνας και Αρμένιος, κυρίως Έλληνας και Αρμένιος, μου ήταν αδύνατον να πω ότι 'οκ θα πάω να εγκατασταθώ εκεί'».

Ο δεύτερος πληροφορητής είπε: «Όταν λέμε χαιϊγιουτιούν (αρμενικότητα) καταρχήν απευθείας πάει ο νους μας πάει στην πατρίδα μάνα που πολλοί από μας δεν την έχουν δει, ούτε την έχει επισκεφτεί, την έχουμε μάθει μέσα από τα βιβλία, από τρίτο χέρι δηλαδή. Όταν μιλάμε γι αυτό, άλλη ερμηνεία έχει για τα άτομα που είναι στη Διασπορά που είναι διωγμένοι δηλαδή από την Τουρκία και άλλη έννοια αυτός που είναι από την Αρμενία. [...] Είμαστε διωγμένοι όλοι αυτοί που είμαστε στην Ελλάδα, δεν είμαστε από την Αρμενία, είμαστε γεννημένοι στη Διασπορά, ή στην Τουρκία τέλος πάντων».

Η επαφή με την πατρίδα περιγράφεται με έντονο τρόπο από τον επόμενο πληροφορητή, για τον οποίο στα μάτια του η σημερινή Αρμενία είναι η πατρίδα του και η επίσκεψή του σε αυτήν ήταν καθοριστικής σημασίας για τον ίδιο: «Εγώ δηλαδή έχω διαχωρίσει τη ζωή μου στην ηλικία που πήγα πρώτη φορά στην Αρμενία, που είδα για πρώτη φορά με τα μάτια μου το Αραράτ, ήταν σοκ. Το έβλεπες από τα κάδρα, σου

έλεγαν ιστορίες, σου έλεγαν ποιήματα, δηλαδή όταν εγώ έχω μάθει ένα ποιηματάκι που λέει ότι 'αυτό είναι το βουνό στο οποίο όσο πλησιάζεις καταλαβαίνεις ποιος είσαι και από το οποίο όσο απομακρύνεσαι καταλαβαίνεις ότι του ανήκεις.' [...] Αυτό το πράγμα δεν μπορώ να σου το περιγράψω, σου λέω ότι εγώ είμαι Αρμένιος της διασποράς και όποτε πάω εκεί πατάω το αρμενικό χόμα και νιώθω ότι συνδέομαι με τη γη και φορτίζομαι. Εν τω μεταξύ πας εκεί και αν έχεις μεγαλώσει όπως έχουμε μεγαλώσει εμείς, μέσα δηλαδή στο αρμενικό στοιχείο, σου φαίνονται όλα οικεία δεν νιώθεις ότι έχεις πάει σε ξένο κράτος. Σου φαίνεται οικείο το φαγητό, το χιούμορ, φεύγεις και σκέφτεσαι τότε θα ζαναπάς».

Οι αναφορές στην πατρίδα δεν περιορίστηκαν στο συναισθηματικό κομμάτι, αλλά προχώρησαν στη δύσκολη πολιτική κατάσταση που επικρατεί στην Αρμενία σήμερα, ενώ μιλώντας για την πατρίδα πολύ συμπεριλαμβάνουν στο λόγο τους το Ναγκόρνο Καραμπάχ. Μέσα από τη μελέτη των συνεντεύξεων θα μπορούσε να πει κανείς ότι το Ναγκόρνο Καραμπάχ έχει αντικαταστήσει την εξιδανικευμένη εικόνα που είχαν πριν κάποιες δεκαετίες οι Ελληνοαρμένιοι για την Αρμενία και η οποία μετά την επαφή των δύο πλευρών αλλοιώθηκε: *«Στο Καραμπάχ, αυτός ο θύλακας κοντά στην Αρμενία που τον έχουμε κερδίσει με τον πόλεμο του '87-94 αν πας εκεί, όχι στο Στεπανακέρτ που είναι η πρωτεύουσα, θα δεις πώς μένουν, είναι 50 χρόνια πίσω. Μέρη που δεν έχουν ηλεκτροδότηση, υδροδότηση κ.λπ. Εγώ, αν με ρωτήσεις, εκεί μένουν μόνο οι δράκοι, δηλαδή εγώ όταν πάω εκεί πέρα και βλέπω κόσμο που μένει εκεί και αρνείται να φύγει γιατί θεωρεί ότι 'εγώ είμαι τα βουνά μου,' τι να σου πω, πλήττομαι συναισθηματικά. Δηλαδή ο άνθρωπος αυτός έχει προτιμήσει σαν στάση ζωής να κρατήσει την πατρίδα, την οποία καρπονόμαστε κι εμείς λέγοντας ότι έχουμε πατρίδα και αν σηκωθεί να φύγει και αδειάσει το Καραμπάχ θα είναι η επανακατάκτησή του από τους Αζέρους, θα μπορούσε να γίνει σε μία νύχτα».* Διαφορετικός πληροφορητής κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ανέφερε ότι τόσο η Διασπορά εν γένει, όσο και ο ίδιος προτιμούν να στέλνουν οικονομική βοήθεια στο Ναγκόρνο Καραμπάχ παρά στην Αρμενία, γιατί το διεφθαρμένο καθεστώς της τελευταίας δεν χρησιμοποιεί με τον αναμενόμενο τρόπο τους πόρους που του παρέχονται: *«Είναι η κυβέρνηση που παίζει μεγάλο ρόλο στην κεντρική διοίκηση του κράτους και κάτι άλλο ότι συναισθηματικά και η Διασπορά βοηθάει περισσότερο στο Ναγκόρνο Καραμπάχ παρά στην Αρμενία, γιατί αυτά τα βοηθήματα που στέλνουν στο Ναγκόρνο Καραμπάχ πιάνουν τόπο περισσότερο. [...] Είναι πιο μικρή (σαν χώρα) και υπάρχει περισσότερος κρατικός έλεγχος δηλαδή επειδή*

πέρασαν αυτό που πέρασαν, τα θεμέλια που έχουν μπει, έχουν μπει γερά και δημοκρατικά περισσότερο και περισσότερο αποδοτικά προς τον κόσμο. Δηλαδή αν ο κυβερνήτης στην Αρμενία από τα 1.000€ τα 100€ τα βάλει στην τσέπη για πάρτη του, στο Ναγκόρνο Καραμπάχ δεν θα βάλει τίποτα». Ωστόσο, αναφερόμενος ο συγκεκριμένος πληροφορητής στο διαβρωμένο καθεστώς της Αρμενίας υπογραμμίζει την υπεροχή της συγκριτικά με πρώην σοβιετικά καθεστώτα και με το αντίπαλο κράτος του Αζερμπαϊτζάν: «Η Αρμενία σε σύγκριση με άλλες πρώην σοβιετικές χώρες είναι ακόμα καλύτερη, είμαστε πιο μπροστά από το θέμα της δημοκρατίας από στρατιωτική, πολιτιστική πλευρά, είμαστε πιο μπροστά. Να συγκριθεί η Αρμενία με το Αζερμπαϊτζάν, ούτε είναι ελεύθερη η δημοσιογραφία, ούτε ελεύθερος ο τύπος, είναι κάποιες ελευθερίες που δεν συγκρίνονται με το Αζερμπαϊτζάν, παρόλο που εκεί υπάρχουν τα τετραπλάσια λεφτά και λόγω του πετρελαίου και του φυσικού αερίου».

Η έννοια του «εχθρού» και οι «άλλοι» ξένοι

Από τη συνομιλία με τους πληροφορητές είναι φανερό ότι η έννοια εχθρός είναι συνδεδεμένη με την Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν. Εξαιρουμένου ενός πληροφορητή, οι υπόλοιποι μίλησαν με αρνητικά σχόλια για τι προαναφερθείσες εθνικότητες με την πιο ακραία διατύπωση να είναι η εξής: «Ο Ουίλιαμ Σαρογιάν έχει πει κάτι που δυστυχώς επιβεβαιώνεται κάθε φορά, όταν ο Χριστός είπε αγάπα τον εχθρό σου, οι Τούρκοι δεν υπήρχαν στον κόσμο». Ένας συνεντευξιαζόμενος παρουσιάζει τους Αζέρους σαν αδέρφια των Τούρκων, που χρησιμοποιούν την οικονομία τους για να επιβάλουν την δική τους οπτική: «Οι Αζέροι τον τελευταίο χρόνο με τα πετρέλαια και αυτά έχουν πολλά λεφτά και έρχονται στην Ελλάδα, έχουν πολλές σχέσεις πολιτικές κ.λπ. Βγάζουν διάφορες συνεντεύξεις ψεύτικες, λένε για Αρμένιους διάφορα ψέματα. Γενικά το Αζερμπαϊτζάν έχει πολλά χρήματα και κάνει προπαγάνδα κατά των Αρμενίων. Θα ξέρεις βέβαια ότι Τούρκοι και Αζέροι είναι αδέρφια, στηρίζουν ο ένας τον άλλον. Για παράδειγμα, ο πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν στην Ελλάδα έδωσε συνέντευξη στο Βήμα και είπε πολλά πράγματα εναντίον των Αρμενίων. Για το Αζερμπαϊτζάν έλεγε ότι είναι η πρώτη δημοκρατία που δημιουργήθηκε στην περιοχή, έλεγε πολλά ψέματα τέλος πάντων». Άλλος πληροφορητής στη διάρκεια της συνέντευξης εξέφρασε την περηφάνιά του για την καταγωγή του από την ίδια περιοχή με έναν «τουρκοφάγο» Αρμένιο πολεμιστή.

Μια διαφορετική οπτική εξέφρασε ένας από τους συνεντευξιαζόμενους, ο οποίος προσπαθεί να αντιμετωπίσει με ψυχραιμία όπως λέει κι ο ίδιος το θέμα της Γενοκτονίας και ως εκ τούτου τη στάση απέναντι στους Τούρκους: *«Μπορώ να καταλάβω τον πατέρα μου που έχασε αδέρφια, παππούδες κ.λπ. αλλά εγώ για ποιο λόγο να μισώ τον Τούρκο; Δεν μου έκανε εμένα προσωπικά κακό. Ξέρω ότι έκανε μεγάλο κακό όχι μόνο στην οικογένεια μου αλλά σε όλους τους λαούς που ζούσαν εκεί, αλλά προτιμώ την ψυχραιμία και αντικειμενική ματιά και την υποκειμενική αλλά με ψυχραιμία, γιατί το μίσος κάνει κακό σε εμάς τους ίδιους, δεν βλάπτει τον απέναντι, δεν κερδίζεις τίποτα, εσύ χάνεις, εσύ δηλητηριάζεσαι, αυτή την λογική έχω».*

2.2.2 Νέοι Αρμένιοι

Οι απόψεις των πληροφορητών για τους Ελληνοαρμένιους

Όπως έγινε φανερό στην ενότητα ανάλυσης των συνεντεύξεων των Ελληνοαρμένων, οι σχέσεις τους με τους μετανάστες Αρμένιους έχουν επηρεαστεί από τον τρόπο που ίδιοι αντιλαμβάνονται την παρουσία τους στην Ελλάδα, καθώς και από τη διαφορετική νοοτροπία που διακρίνει τις δυο ομάδες. Η εικόνα που σχηματίζει κανείς μελετώντας τις συνεντεύξεις των νέων Αρμενίων είναι παρόμοια με την προηγούμενη ενότητα, μόνο που εδώ ερευνάται η οπτική των ανθρώπων που ήρθαν από την Αρμενία στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος.

Στην παρούσα ενότητα λοιπόν η γράφουσα εξετάζει τα τμήματα εκείνα των συνεντεύξεων που αποτυπώνουν το βίωμα των Αρμενίων μεταναστών, αναφορικά με τον τρόπο που τους αντιμετώπισε η παροικία και τα στοιχεία εκείνα που πιθανόν τελικά τους διαφοροποιούν από τα μέλη της, διερευνώντας τη νοσηματοδότηση εννοιών όπως η πατρίδα και η θρησκεία. Τα τμήματα των συνεντεύξεων που παρατίθενται κατωτέρω έχουν διττή λειτουργία, καθώς δίνουν τη δυνατότητα στον αναγνώστη να σχηματίσει μια εικόνα και για τις δύο πλευρές της αρμενικής κοινότητας, έχοντας κατά νου ότι εδώ παρουσιάζεται η οπτική των νέων Αρμενίων.

Όσον αφορά στις σχέσεις τους με τους Ελληνοαρμένιους, οι τέσσερις από τους πέντε πληροφορητές ανέφεραν ότι οι σχέσεις με τους Ελληνοαρμένιους, κυρίως τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα ήταν δύσκολες και εξέφρασαν παράπονα για τον τρόπο που τους υποδέχθηκαν οι ομοεθνείς τους.

Ο πρώτος συνεντευξιαζόμενος φάνηκε ότι δεν συναναστρέφεται με παλιούς Αρμένιους, είτε σε φιλικό, είτε σε επαγγελματικό επίπεδο, καθώς η μεταξύ τους σχέση δεν ήταν κάτι το οποίο τον ενδιέφερε να μιλήσει και δεν είχε πολλά πράγματα να πει, γι' αυτό και στο λόγο του η αναφορά σε αυτούς ήταν φειδωλή: *«Τους Αρμεναίους που ήταν εδώ και δεν έφυγαν και οι άλλοι που είμαστε εμείς δεν έχουμε και τόσο καλή επαφή, δεν μας δέχονται αυτοί. Αυτοί λίγο μας κοιτούν αλλιώς. Τώρα τελευταία άρχισε να γίνεται κάτι και να πηγαίνουμε κι εμείς σε αυτά που κάνουν. Αλλά στην αρχή έλεγαν 'Εσείς ζήσατε κομμουνιστικά εμείς ζήσαμε αλλιώς' αλλά κατάλαβαν ότι αυτά είναι παλιά πράγματα. Κάθε άνθρωπο δεν μπορείς να τον μετράς με το ίδιο μέτρο».*

Ο δεύτερος πληροφορητής επισήμανε ότι οι παλιοί δεν βοήθησαν τους νέους μετανάστες, αν και είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν, μιας και είχαν ενταχθεί στην ελληνική πραγματικότητα και είχαν αποκτήσει οικονομική δύναμη *«Και τότε η αρμενική κοινότητα δεν τους βοήθησε. Δεν τους βοήθησε για να μην ακούσουν στην Αρμενία ότι εδώ τους βοηθάνε για να μην βγουν από την Αρμενία. Μπορούσαν να τους βοηθήσουν, γιατί οι Αρμεναίοι που ήταν εδώ από το '20 είχαν και τις δουλειές τους, είχαν τη θέση τους εδώ, είχαν μια χαρά ζωή και μπορούσαν να πάρουν στις δικές τους δουλειές κάποιους από αυτούς και να τους δώσουν και σπίτια, αλλά δεν έκαναν τίποτα για να μην ακούγεται στην Αρμενία ότι εδώ είναι εύκολα».*

Συνεχίζοντας, ο πληροφορητής αναφέρθηκε στον τρόπο που αντιμετώπισαν οι Ελληνοαρμένιοι τη μετανάστευση των ομοεθνών τους. Μέσα από τα λόγια του συνεντευξιαζόμενου καταλαβαίνει κανείς ότι οι Ελληνοαρμένιοι αντιλαμβάνονται την Αρμενία ως τον μοναδικό τόπο, τον οποίο μπορούν να αποκαλούν πατρίδα – όσο κι αν για κάποιους είναι δύσκολο να ταυτιστούν με αυτή – την οποία πρέπει να διαφυλάξουν οι κάτοικοι της χώρας.: *« Γιατί φύγατε από την Αρμενία; Αν ήταν δύσκολα έπρεπε να κάτσετε εκεί να βοηθήσετε να βελτιωθεί η κατάσταση' και οι άλλοι λένε 'Εσείς ποτέ δεν ήρθατε εκεί, δεν καταλαβαίνετε τι γίνεται εκεί, εσείς μόνο από μακριά αγαπάτε την Αρμενία. Αν αγαπάτε την Αρμενία ελάτε κι εσείς να ζήσετε τις δυσκολίες που υπάρχουν'».*

Ο επόμενος πληροφορητής περιγράφει κι αυτός με παρόμοιο τρόπο τη σχέση μεταξύ των παλιών και των νέων Αρμενίων, κατανοώντας ως ένα βαθμό την επιφυλακτικότητα των Ελληνοαρμενίων, οι οποίοι όμως σαν «οικοδεσπότες» έπρεπε να φροντίσουν να υποδεχθούν λίγο καλύτερα τους μετανάστες: *«Υπήρχε ένας φόβος.*

Η παροικία και κακά τα ψέματα παντού ήταν έτσι, όπως οι παππούδες που πήγαν πίσω στην Αρμενία. [...] κι αυτοί δεν μας θεωρούσαν τόσο δικούς τους, αν και Αρμένιοι, αλλά δεν είμαστε και τόσο όπως πρέπει κι εμείς τους θεωρούσαμε κι αυτούς κάπως, ήταν κι από τις δύο πλευρές, δεν μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι ήταν μονόπλευρο. Βέβαια, όταν είσαι εσύ σπιτονοικοκύρης περιμένει κανείς ένα πρώτο βήμα από το νοικοκύρη, γιατί αν δεν σου πω κάτσε δεν θα κάτσεις, αν δεν σου πω πιες δεν θα πιείς, έτσι περιμένει κανείς το πρώτο βήμα, την πρώτη επαφή από τους ντόπιους να γίνει. [...] Υπήρξε αυτό για να πούμε την αλήθεια και ακόμα υπάρχει, όσο και να έχουμε ενσωματωθεί – εγώ τουλάχιστον και η οικογένειά μου – γιατί από τη στιγμή που τα παιδιά μου πάνε στο σχολείο αυτό και οι επαφές είναι πιο συχνές σε εκδηλώσεις, σε προσωπικό επίπεδο, έχω αποκτήσει φίλους και γνωστούς από το σχολικό περιβάλλον, από τους γονείς, τη διευθύντρια, τους καθηγητές, αλλά υπάρχει πάντοτε αυτό το κομμάτι που κρατάει σε απόσταση τους ανθρώπους». Ο συνεντευξιαζόμενος θέλοντας να εξηγήσει το γιατί υπάρχει μεταξύ τους αυτή η απόσταση αναφέρθηκε και στο γεγονός ότι οι νέοι Αρμένιοι δεν γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα, πράγμα που επηρεάζει τις σχέσεις τους με τους Ελληνοαρμένιους: «Πιστεύω είναι στη φύση του ανθρώπου. Δηλαδή από τη στιγμή που ντύνεσαι αλλιώς – εντάξει, τώρα πια έχουμε ενσωματωθεί και δε διαφέρουμε τόσο πολύ – αλλά στη γλώσσα, πρώτον ξεκινάμε από εκεί, το πιο βασικό νομίζω σε μια ανθρώπινη σχέση. Όταν δεν μιλάμε την ίδια γλώσσα δεν υπάρχει επικοινωνία. Ξεκινάμε από την ελληνική γλώσσα που δεν μιλούσαν καλά Ελληνικά. Εγώ και κάποιοι άλλοι μιλάνε Ελληνικά, αλλά κάποιοι δεν έχουν ούτε αυτό. Δηλαδή είκοσι χρόνια στην Ελλάδα πια, αλλά ακόμα όταν μιλάνε θα πουν μια λέξη έτσι, θα τον στραβοκοιτάξουν και θα μαζευτεί αυτός». Αναφερόμενος στις σχέσεις των Αρμενίων μέσα στην κοινότητα, έφερε ως παράδειγμα τις απόψεις που εκφράζουν οι Ελληνοαρμένιοι σε καταστάσεις έντασης: «Άκου, γίνεται ας πούμε μια διένεξη μεταξύ των παιδιών. Δυο παιδάκια παίζουν στην ίδια τάξη και κάποια στιγμή το παιδάκι μου χτυπάει το άλλο παιδάκι που είναι του ντόπιου και αρχίζουν οι μανάδες μεταξύ τους, αντί να πουν 'εντάξει τι έγινε παιδιά είναι, παίζανε, μία εσύ μία εγώ, μία μέρα το δικό μου μία μέρα το δικό σου' και αντί να κάνουν παρατήρηση στα παιδιά πάνε να υπερασπιστούν τα παιδιά τους, όπως γίνεται και σε άλλα σχολεία, πάνε να υπερασπίσουν τα παιδιά τους και εκεί αντί να πουν αυτό το λογικό που σκεφτόμαστε και οι δύο μας ότι 'παιδιά είναι', αρχίζουν τον καβγά και μεταξύ άλλων αρχίζει κι αυτό 'ποιος σας περίμενε; Γιατί ήρθατε;' και τέτοιου τύπου ας πούμε πράγματα».

Συνεχίζοντας πάνω στο ίδιο θέμα αναγνωρίζει ότι η συμπεριφορά των νέων Αρμένιων σε κάποιες περιπτώσεις υπήρξε αφορμή για αρνητικά σχόλια από τους Ελληνοαρμένιους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί φαίνεται ότι ως ένα βαθμό οι παλιοί Αρμένιοι ήταν προκατειλημμένοι απέναντι στους μετανάστες Αρμένιους: «Βέβαια φταίει κι αυτό ότι μεταξύ άλλων πολλών θετικών φέραμε και αρνητικά. Εντάξει όταν είσαι φτωχός μπορεί να πάρεις κάτι χωρίς να ρωτήσεις σε ένα μαγαζί, κάτι το οποίο δεν το θεωρώ εγώ κλέψιμο, δεν το έχω κάνει στη ζωή μου, αλλά δικαιολογώ έναν φτωχό να πάρει και να φάει χωρίς να ρωτήσει στο κατάστημα που δουλεύει. Οι ντόπιοι ήταν πια εύποροι, είχαν τα καταστήματά τους, τα εργοστάσιά τους και φεύγοντας από το εργοστάσιο να πάρει και ένα σαλάμι χωρίς να ρωτήσει, 'είστε κλέφτες' είπαν αμέσως. Όμως όταν τους απασχολείς και δεν τους κολλάς ένσημα – και ξέρω τι λέω τα έχω περάσει – όταν μου λες ζύγισε το εμπόρευμα αυτό για την κυρία και βάλε και 500 γραμμάρια παραπάνω απ' ό,τι ζυγίζει, δεν είσαι κλέφτης; Όταν κλέβεις το κράτος δεν είσαι κλέφτης αλλά όταν ο άλλος που έχει ανάγκη ένα σαλάμι και το παίρνει για τα παιδιά του αμέσως 'Εσείς είστε κλέφτες, είστε βρωμιάρηδες' κάπως έτσι, υπάρχει αυτό. Κατάλαβες; Το δικό σου δεν το βλέπεις και αμέσως ο άλλος που πήρε ένα σαλάμι παραπάνω το είδες αυτό και σου έκανε μεγάλη εντύπωση και στο κάτω κάτω 'είστε κλέφτες και ποιος σας περίμενε εδώ;', αυτό είναι το πιο ακραίο που λέει κανείς κι αυτό με τσαντίζει και εκεί έχω πολλές απαντήσεις να δώσω. Εντάξει μια απάντηση που έχω ακούσει ανάμεσα σε δύο κυρίες, αυτή ήταν από την Αρμενία και είπε 'πήγαινε να ζήσεις και εσύ κάποια χρόνια να δεις τι περάσαμε εμείς' κι από την άλλη η Ελλάδα έγινε πατρίδα σου και δεν είναι πατρίδα μου, εσένα σε δέχτηκαν γιατί να μη δεχτούν κι εμένα;».

Ο τέταρτος πληροφορητής έχει την ίδια άποψη με όσα παρουσιάστηκαν ανωτέρω. Συμμετέχει πια ενεργά στην παροικία και εξηγεί ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ο ίδιος, αλλά και πολλοί ομοεθνείς του με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, δεν άφησαν χώρο στη ζωή τους για συμμετοχή στις δραστηριότητες της παροικίας: «Στην αρχή όταν ήρθαμε, κοίταζε να δεις εμείς ήρθαμε πρόσφατα, είχαμε διάφορες δυσκολίες με τα χαρτιά, με το να βρεις δουλειά, το μυαλό σου δεν πάει και εκεί, να πας στην παροικία να κάνεις διάφορα όπως εθελοντικές εργασίες κ.λπ., γιατί έχεις πολλά προβλήματα, δεν είσαι σε θέση να ασχοληθείς με αυτά, έτσι δεν είναι; Είναι διαφορετικά για έναν Αρμένιο που έχει γεννηθεί εδώ που κακά τα ψέματα είναι διαφορετική η ζωή του, είναι σαν Έλληνας πολίτης, εμείς ήμασταν μετανάστες, ήταν πολύ διαφορετικά. Τώρα είμαι

μέλος, αν σου πω σε όλους τους συλλόγους σχεδόν. [...] Το παράπονο των νέων για τους ντόπιους είναι ότι 'όταν ήρθαμε εμείς θα μπορούσατε να είστε πιο οργανωμένοι, να μας βοηθήσετε καλύτερα', όχι με δουλειά και λεφτά να μας βοηθήσουν ώστε να φτιάξουμε πιο εύκολα τα χαρτιά, δεν ξέραμε τη γλώσσα δεν μπορούσαμε να φτιάξουμε τα χαρτιά, δηλαδή ήμασταν χαμένοι, δεν ξέραμε τι να κάνουμε και πώς να τα κάνουμε. Τότε δεν ήθελαν να μας βοηθήσουν γιατί μας έλεγαν 'αφήνετε την πατρίδα και πώς θα γίνει τώρα που δεν υπάρχει γενοκτονία και εσείς έρχεστε εδώ;' κι εμείς τους λέγαμε 'εσείς ζείτε τόσα χρόνια εδώ, τώρα να πάτε εσείς πίσω να ζήσετε μερικά χρόνια και αν αντέξετε OK να πάμε όλοι μαζί πίσω,' τώρα έχει φύγει αυτό, δεν υπάρχει πια εντάξει. [...] Εγώ όταν μπήκα στην παροικία ξέρεις προσπαθούσα να υπερασπιστώ τους Αρμένιους που ήταν σαν κι εμένα, όμως προσπαθούσα κιόλας να τους εξηγήσω τους λόγους, δηλαδή γιατί ήρθαμε εμείς εδώ, αυτοί έφυγαν μετά τη γενοκτονία και ήρθαν και οι παππούδες τους, εμείς τώρα που δεν υπάρχει γενοκτονία, η Αρμενία είναι ανεξάρτητο κράτος κι όμως περάσαμε πιο δύσκολα μπορώ να σου πω. Εγώ προσωπικά έζησα δέκα χρόνια πόλεμο στο Ναγκόρνο Καραμπάχ».

Ο τελευταίος συνεντευξιαζόμενος φαίνεται να έχει ζήσει παρόμοιες καταστάσεις και συμπεριφορές, αλλά δεν θέλησε να μπει σε λεπτομέρειες και δίστασε να αναφερθεί στην απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στα μέλη της αρμενικής κοινότητας. Προσπάθησε να καταλάβει τους Ελληνοαρμένιους και το λόγο που αντέδρασαν με αυτόν τον τρόπο. Θεωρεί ότι όλα αυτά ανήκουν πλέον στο παρελθόν και οι άνθρωποι που συνεχίζουν να ασχολούνται με αυτά τα ζητήματα κάνουν κακό στην παροικία: «Είναι λίγο δύσκολο να πεις αν μας δέχθηκαν καλά ή κακά. Μας δέχθηκαν όπως ήμασταν. Παντού υπάρχουν καλοί και κακοί, δεν μπορεί ένας άνθρωπος να τους δεχθεί όλους με τον ίδιο τρόπο. Βασικά, όσον αφορά στην εργασία εγώ από τότε που ήρθα πιο συχνά δούλεψα στους Αρμένιους, για διάφορους λόγους, επειδή μέχρι να βγάλω χαρτιά, μέχρι να μάθω τη γλώσσα και τα λοιπά. [...] Γιατί ένας μετανάστης που βρίσκεται σε μια χώρα, όσο και να τον βοηθάνε, όσο και να έχει γνωστούς, καθημερινά συναντά διάφορα πράγματα και είναι ευαίσθητος και αυτό που θα πω εγώ σε εσάς θα το πάρετε αλλιώς, αν πω το ίδιο σε κάποιον άλλον θα το πάρει αλλιώς. Εγώ ποτέ δε σκεφτόμουν έτσι, απλώς είναι ο χαρακτήρας μου να βάλω τον εαυτό μου στη θέση τού απέναντι ανθρώπου και μετά να κάνω. Προσπαθώ δηλαδή να καταλάβω τον άλλον και τον τρόπο σκέψης του, γιατί το λέει αυτό; Γιατί κάνει το άλλο; Γι' αυτό προσπαθώ να καταλάβω και τους παλιούς Αρμένιους εδώ και τους καινούριους». Αναφερόμενος

στην επιφύλαξη με την οποία δέχθηκαν οι Ελληνοαρμένιοι τους μετανάστες από την Αρμενία, εξηγεί ότι ο απομονωτισμός του σοβιετικού καθεστώτος ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τον τρόπο που αντέδρασε η παροικία «εγώ πιστεύω ότι το πρόβλημα είναι ότι, ένα παράδειγμα για να καταλάβετε, όταν ήρθαν εδώ οι Πόντιοι, πώς τους δέχθηκαν οι Έλληνες; Κάπως προσεχτικά και επιφυλακτικά, δεν άνοιξαν τις καρδιές και τις πόρτες και είπαν 'ελάτε.' Είναι λογικό αυτό, δεν ξέρουν τι εκπαίδευση έχουν αυτοί οι άνθρωποι, πώς μεγάλωσαν, τι παιδεία έχουν και τα λοιπά. Όπως κάποτε κοιμόντουσαν εδώ με τις πόρτες ανοιχτές και μετά με την κατάσταση της Αλβανίας άρχισαν να προσέχουν, έτσι και οι Ελληνοαρμένιοι που ζούσαν εδώ δεν ήξεραν ποιοί είμαστε εμείς. Άκουγαν πολλά, Σοβιετική Ένωση, κλέβουν κ.λπ. Ξέρεις όταν είναι τα σύνορα κλειστά ό,τι θέλεις ακούς, αλλά πάρα πολλοί άνθρωποι έχουν τελειώσει πανεπιστήμια που κάνουν διάφορες δουλειές, που δεν έχουν καμία σχέση με το πτυχίο τους, κάνουν ό,τι να 'ναι για να ζήσουν».

Διαφορές στην κουλτούρα

Οι πληροφορητές θέλοντας να εξηγήσουν την απόσταση ανάμεσα σε εκείνους και τους Ελληνοαρμένιους, αναφέρθηκαν στη διαφορά νοοτροπίας και κουλτούρας που υπάρχει ανάμεσά τους. Για τους Αρμένιους που ήρθαν μετά το 1990 στην Ελλάδα οι παλιοί Αρμένιοι μοιάζουν περισσότερο με Έλληνες στη συμπεριφορά, τις παραδόσεις, το ντύσιμο και το χιούμορ: «Σαν λαός ας πούμε οι παλιοί μεγάλωσαν σαν Έλληνες και τώρα είναι Έλληνες στη νοοτροπία, μόνο τη γλώσσα έχουν. Ένα παράδειγμα θα σας δώσω, στην Αρμενία γιορτάζουμε τα γενέθλια, εδώ τα γενέθλια δεν τα γιορτάζουν, γιορτάζουν το όνομα.. [...] Ναι, εμείς όνομα (ονομαστική γιορτή) δεν έχουμε κι ας πούμε γιορτάζουν τα Χριστούγεννα, σε εμάς ναι τα γιορτάζουμε, αλλά σα γιορτή δεν είναι τόσο μεγάλη. Εμείς Πρωτοχρονιά γιορτάζουμε στις 31 Δεκέμβρη το βράδυ, πάρα πολύ μεγάλη γιορτή είναι για την Αρμενία, εδώ 25 Δεκέμβρη είναι πιο μεγάλη γιορτή». Στο σημείο αυτό η ερευνήτρια διευκρίνισε ότι και στην Ελλάδα γιορτάζουμε και τα γενέθλια και την Πρωτοχρονιά, οπότε πήρε την εξής διευκρίνιση: «Ναι και τα δύο, αλλά πιο μεγάλη γιορτή είναι τα Χριστούγεννα. Κι έτσι είναι σαν δύο διαφορετικοί λαοί. Εντάξει κι οι παλιοί ξέρουν ότι είναι Αρμεναίοι και οι άλλοι είναι Αρμεναίοι, αλλά αυτοί που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εδώ, με άλλο τρόπο σκέφτονται, με άλλο μάτι βλέπουν τη ζωή, αυτοί που ήρθαν τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουν άλλο τρόπο». Παρόμοια άποψη εξέφρασε κι ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος: «Οι παλιοί

έχουν ενσωματωθεί και μοιάζουν πιο πολύ με τους Έλληνες και σε λίγα πράγματα διαφέρουν, πολύ ελάχιστα πράγματα».

Σε μια προσπάθεια να προσδιορίσει τις διαφορές στη νοοτροπία, ένας πληροφορητής αναφέρθηκε σε διαφορετικές κοινωνικές συμπεριφορές: «Είμαστε πιο κλειστοί αλλά είμαστε και πιο έξω καρδιά. Δηλαδή, εμείς μπορεί να πάμε εκεί και να τους πούμε 'ελάτε τώρα να πάμε σπίτι μου,' τους κάνει εντύπωση αυτό το πράγμα. Έχουν μεγαλώσει σε καπιταλιστική χώρα. Εμείς το πρωί ξυπνούσαμε και μαζευτόταν όλη η πολυκατοικία σε ένα διαμέρισμα να πιούμε καφέ κάθε μέρα. Σήμερα σε εμένα, αύριο στον διπλανό, μεθαύριο στον άλλον, πάντα έτσι ήμασταν. Εδώ δεν υπάρχουν αυτά. Εδώ πρέπει να πάρω τηλέφωνο να κλείσω ραντεβού για να δω τον άλλον και να πάω σπίτι του να πιω έναν καφέ. Αυτό δε μου αρέσει, με ενοχλεί (γελάει). Εμένα όταν με παίρνουν και με ρωτάνε 'θα μπορούσα να έρθω στο σπίτι σου;' τους λέω 'εννοείται, τι με ρωτάς; Υπουργός είμαι και πρέπει να κλείσεις ραντεβού για να με δεις;». Το ίδιο ανέφερε και ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος: «Ας πούμε σ' εμάς τότε, τώρα δεν είναι έτσι, έχουν αλλάξει πολλά πράγματα. Έχουν ανοίξει τα σύνορα και έχει μπει και σ' εμάς αυτή η δυτική κουλτούρα, όσο μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι καλό αυτό. Δεν έβαζαν ποτέ τα αγόρια σκουλαρίκια, δεν είχαν μακρύ μαλλί και το θεωρούσαν ότι δεν είναι κάτι ανδρικό, ή αρρενωπό να βάλει κανείς σκουλαρίκι, ή να έχει μακρύ μαλλί, οπότε κι εμείς τους βλέπαμε εδώ έτσι και λέγαμε 'τι είναι αυτό το πράγμα;'. Αντίθετα, περιγράφοντας τις συνήθειες των νέων Αρμένιων είπε ότι εκείνοι ξεχωρίζουν πολλές φορές ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση, καθώς τους αρέσει να φορούν μαύρα ρούχα και μεγάλους χρυσούς σταυρούς, ή αλυσίδες στο λαιμό. Επιπλέον, ως διαφοροποιητικό στοιχείο ανάμεσα στις δύο ομάδες ανέφερε τη σημασία των κοινωνικών ρόλων μέσα στην οικογένεια: «Από μικροί οι Αρμένιοι έχουν συνηθίσει σε μία κουζίνα, σε μία νοοτροπία. Δηλαδή να μπαίνουν στο σπίτι και να είναι συγγυρισμένο. Από τη στιγμή που η γυναίκα τους δε δουλεύει, όταν μπουν στο σπίτι τους θέλουν να είναι συγγυρισμένο, να είναι το φαΐ έτοιμο, τα ρούχα να είναι έτοιμα. Ξέρω ότι στο δυτικό κόσμο ισχύει κάτι διαφορετικό, οι γυναίκες είναι πιο χαλαρές, στην αρμενική κοινωνία η θέση της γυναίκας είναι συγκεκριμένη».

Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν οι νέοι Αρμένιοι παντρεύονται με Ελληνοαρμένιους, η απάντηση ενός εκ των πληροφορητών ήταν αρνητική. Όταν ρωτήθηκε γιατί πιστεύει ότι συμβαίνει αυτό απάντησε τα εξής: «Είναι αυτό που σας είπα, αυτοί που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εδώ είναι σαν Έλληνες με όλους τους

τρόπους, είναι το ίδιο πράγμα με τους Έλληνες που δε θέλουν να παντρευτούν Αλβανούς. Μόνο η εθνικότητα είναι ίδια, είναι σα διαφορετικοί λαοί, για παράδειγμα, ένα ανέκδοτο που θα πει κάποιος από την Αρμενία, ο Αρμένιος εδώ μπορεί να μη γελάσει. Αλλά η νέα γενιά τώρα που μεγάλωσε εδώ είναι το ίδιο».

Η έννοια της πατρίδας

Τα σχόλια και οι αναφορές των νέων Αρμενίων σχετικά με την πατρίδα τους μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: σε αυτά που αφορούν τη σημερινή Αρμενία και σε αυτά που αφορούν την άλλοτε σοβιετική Αρμενία.

Ένας από τους συνεντευξιαζόμενους επισήμανε ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι Ελληνοαρμένιοι και οι νέοι Αρμένιοι την πατρίδα διαφέρει αρκετά. Οι πρώτοι εμφανίζονται να διατηρούν την ψυχολογία του πρόσφυγα και να έχουν εξιδανικεύσει την Αρμενία, την οποία προτιμούν να μην επισκεφθούν για να μην αλλοιωθεί η εικόνα που έχουν πλάσει γι' αυτή. Από την άλλη πλευρά, οι νέοι έχουν ζήσει στην πατρίδα και με αυτό τον τρόπο την έχουν, κατά μια έννοια, απομυθοποιήσει: *«Οι παλιότεροι Αρμένιοι έχουν ακόμα το παλιό μέσα τους, το προσφυγικό, της γενοκτονίας, το 'διωγμένος από την πατρίδα.' Εμείς δεν το ζήσαμε αυτό γιατί προερχόμαστε από την πατρίδα και δεν το ζήσαμε, αυτοί το έχουν ακόμα μέσα τους πολύ. Έχουμε ακούσει και μερικούς που λένε ότι δε θέλω να πάω στην Αρμενία γιατί δε θέλω ν' απογοητευτώ. Αυτοί στα όνειρά τους έχουν άλλη Αρμενία από την πραγματικότητα, το έχουν πλάσει μέσα τους ότι εκεί τα ποτάμια ρέουν γάλα και μέλι και εκεί είναι παράδεισος κι όμως εκεί δεν είναι παράδεισος, εμείς είμαστε πιο προσγειωμένοι, τα έχουμε ζήσει. Αυτοί λένε δε θέλω να πάω στην Αρμενία για να μην απογοητευτώ».*

Απόψεις για την περίοδο του σοβιετικού καθεστώτος

Στο σύνολο των συνεντεύξεων δεν υπήρξαν εκτενείς αναφορές στην άλλοτε σοβιετική Αρμενία με εξαίρεση έναν πληροφορητή, ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι το κομμουνιστικό καθεστώς τότε είχε εξασφαλίσει μια άνετη και ήρεμη ζωή για όλους τους πολίτες, δημιουργώντας μία κοινωνία, χωρίς ανεργία, χωρίς κοινωνικές

ανισότητες ή διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις διαφορετικές εθνικότητες και τα θρησκευόμενα. Για εκείνον η έλευση δημοκρατικού καθεστώτος δεν επέφερε καμία βελτίωση στη ζωή των ανθρώπων. αφού κατά την άποψή του, τίποτα δεν λειτουργεί σωστά μέσα στο πλαίσιο αυτό: *«Μετά όμως, οι δικοί μας πολιτικοί – είχαμε καλούς πολιτικούς τότε κομμουνιστικά – άσε το ότι στη Σοβιετική Ένωση στη Σιβηρία δεν είχαν να φάνε. Αλλού δεν είχαν να φάνε, αλλά στην Αρμενία σαν κράτος στον Καύκασο ζήσαμε πάρα πολύ καλά. Δεν έλεγαν είσαι μουσουλμάνος ή είσαι χριστιανός, δεν υπήρχε αυτό. Στα κομμουνιστικά δεν υπήρχε αυτό. Οι κομμουνιστές δεν έδωσαν θρησκεία, γιατί ήξεραν ότι αν θα αφήσουν ελεύθερη τη θρησκεία θα γίνει μπαμ μέσα στη Σοβιετική Ένωση, θα χωριστούν, γιατί είχαν Τσετσένους, είχαν Τούρκους, είχαν πάρα πολλούς λαούς. Τότε κομμουνιστικά η πολιτική ήταν ότι ήμασταν αδέρφια. Δεν υπήρχαν μουσουλμάνος κι αυτά και πραγματικά έτσι ήταν. Δεν ξεχώριζες, Τούρκος έκανε γάμο σε καλούσε, μια αγκαλιά, μια ψυχή. Μόλις άρχισε δημοκρατία χάλασαν όλα, γιατί άρχισαν να μας χωρίζουν. Έλεγαν ‘εσύ τι λαός είσαι; Γιατί πρέπει να είσαι μέσα στο κράτος μου;’. Στον κομμουνισμό αυτό δεν γινόταν. Κάθε πολίτης είχε τη δουλειά του, την οικογένειά του και είχες τα απαραίτητα που χρειάζεσαι. Καθένας έπρεπε να είναι απασχολημένος. Τα παιδιά πρέπει να πάνε σχολείο, δεν υπήρχε περίπτωση να μην πάει το παιδί σου στο σχολείο. Δεν υπήρχε άνθρωπος που δε δούλευε, πρέπει να πας να δουλέψεις. Βέβαια είναι πολύ ωραίο αλλά χάλασε όλο αυτό. Καθένας είχε και το σπίτι του και το φαί του. [...] Δεν υπήρχαν πλούσιοι. Δηλαδή υπήρχαν πλούσιοι, παράδειγμα ο διευθυντής στο εργοστάσιο, αλλά αυτόν τον είχε βάλει το κράτος, ο λαός. Αν σου έκανε κάτι έστελνες ένα γράμμα στη Ρωσία, στη Μόσχα και την άλλη μέρα αυτόν τον έπαιρναν και τον έστελναν στη Σιβηρία. Δεν υπήρχε να σου πει κάποιος ‘Ξέρεις ποιος είμαι εγώ;’ κ.λπ. Εδώ τώρα δεν μπορείς να πεις τίποτα στο αφεντικό σου, την άλλη μέρα έφυγες, άλλη νοοτροπία αυτή, ήταν καλά. Είχαν και κακά βέβαια, το κακό ήταν ότι δε μπορούσες να βγεις να πεις ελεύθερα κάτι. Να σου πω δεν χρειαζόταν κιόλας, καλύτερα έτσι, γιατί και τώρα που έχουμε δημοκρατία, δεν γίνεται τίποτα. Και τώρα που οι πιο πολλοί είναι εδώ λαχταράνε αυτά τα χρόνια. Ζούσαμε ήσυχη ζωή».*

Μια άλλη πλευρά της άλλοτε σοβιετικής Αρμενίας παρουσιάζει ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος αναφέρει ότι οι εκδηλώσεις του κομμουνιστικού καθεστώτος ήταν μια διαδικασία ρουτίνας, στην οποία υποχρέωναν τους συμμετέχοντες να παρευρεθούν, χωρίς κανείς να ενδιαφέρεται και να πιστεύει τα όσα λέγονταν: *«Στα μαθητικά μου χρόνια ήμουν στη νεολαία κομμουνισμού, υποχρεωτικά*

σε έβαζαν θες δε θες, δε σε ρωτάνε κιόλας, αν είσαι καλός μαθητής υποχρεωτικά πρέπει να είσαι εκεί. Δυο-τρεις φορές που έχω συμμετάσχει σε ομιλίες, μιλάνε, μιλάνε και κανένας δεν τους ακούει. Έγραφε ένα λόγο κάποιος γι' αυτούς και μιλούσαν και ούτε οι ίδιοι δεν πίστευαν σ' αυτά αλλά ούτε κι εμείς από κάτω που τους ακούγαμε δεν πιστεύαμε σ' αυτά που έλεγαν, οπότε μόνο για παρουσία βρισκόμασταν εκεί».

Απόψεις για την Αρμενία σήμερα

Η κατάσταση που επικρατεί τις τελευταίες δεκαετίες στην Αρμενία είναι ένα γεγονός που φαίνεται να απασχολεί και να θλίβει τους συνεντευξιαζόμενους στο σύνολό τους, καθώς υπήρξε η αιτία που μετανάστευσαν τελικά στην Ελλάδα. Όλοι οι πληροφορητές αναφέρθηκαν στις τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν τα πρώτα χρόνια της πτώσης του σοβιετικού καθεστώτος, με κάποιους από αυτούς να επισημαίνουν ότι τους φαίνεται αδιανόητο πώς οι Αρμένιοι εκεί καταφέρνουν να ζουν.

Δύο από τους πληροφορητές αναφέρθηκαν λεπτομερώς στις συνθήκες που επικράτησαν τα πρώτα χρόνια της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και παρακάτω παρατίθενται τα λεγόμενα του ενός εξ αυτών, καθώς οι περιγραφές των δύο ταυτίζονται: *«Μετά τη Σοβιετική Ένωση άκου να δεις πώς ζούσαμε εκεί. Καταρχάς δεν είχαμε ρεύμα για πολλά χρόνια, με κεριά κ.λπ. μας έδιναν ρεύμα δύο ώρες την ημέρα και έτρεχε η μάνα μου να μαγειρέψει, να πλύνει, να κάνει όλες τις δουλειές σε δύο ώρες. Μετά όλη μέρα είχαμε τα κεριά μας και ζούσαμε έτσι. Δεν είχαμε ψωμί, ήταν όπως στον παγκόσμιο πόλεμο, παίρναμε κάτι κουπόνια και παίρναμε για το άτομο 250 γραμμάρια ψωμί την ημέρα, μέχρι το '95 έτσι ζούσαμε. Οι γονείς της συζύγου μου ζούσαν και έπαιρναν και οι δυο μαζί δέκα ευρώ σύνταξη, δηλαδή θα πέθαιναν από την πείνα απλά, δεν υπήρχε άλλη λύση».*

Ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος μιλά για τους λόγους που τον ανάγκασαν να έρθει στην Ελλάδα: *«Ήρθα τότε για να εργαστώ και να βγάλω λίγα χρήματα για να πάω να πληρώσω τα δίδακτρά μου, γιατί μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν τα πράγματα πολύ δύσκολα και πλέον δεν τα βγάζαμε πέρα. Είχε καταρρεύσει όλο το σύστημα, χρηματικό, οικονομικό, κοινωνικό, τα πάντα. Βέβαια υπήρξε υποστήριξη από τους γονείς, αλλά και οι γονείς είχαν χάσει δουλειές, τις οικονομίες μιας ζωής και αναγκαστικά ήρθα εδώ».*

Ο πληροφορητής αναφέρεται στις δυσκολίες επιβίωσης στη συνέχεια, ο οποίος επιπλέον επισημαίνει ότι τον ενοχλεί η επίδειξη πλούτου από ανθρώπους που απέκτησαν ξαφνικά χρήματα: *«Όπως είναι εδώ, είναι οι τιμές εκεί. Παίρνουν λίγα λεφτά και τα πράγματα είναι ακριβά. Εμείς πήγαμε διακοπές με τα λεφτά μας, μπορούμε να ζήσουμε, όπως μπορούμε κι εδώ, αλλά εκεί απορώ πώς ο κόσμος ζει με αυτά τα λεφτά που παίρνει. Ο πατέρας μου παίρνει σύνταξη 80 ευρώ το μήνα, αλλά το κρέας το μοσχαρίσιο κάνει 10 ευρώ το κιλό. [...] Και εκτός από αυτό είναι και που αν είσαι φτωχός δεν έχεις αξία, σε κοιτάνε με μισό μάτι. Εδώ μπορεί να είναι κάποιος πλούσιος εκεί που θα κάτσεις να φας και δε θα πάρεις χαμπάρι. Αυτό είναι το παν για την αξία του ανθρώπου που καταλαβαίνεις ότι υπάρχει πολιτισμός. Σε μάς κάποιιοι που δεν ήταν τίποτα και ξαφνικά έγιναν πλούσιοι σε κοιτάνε με άλλο μάτι, οδηγάνε αμάξια, έχουν σωματοφύλακες».*

Η μετανάστευση στην Ελλάδα δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία από συναισθηματικής άποψης για όλους τους συνεντευξιαζόμενους, όπως ο επόμενος: *«Δεν είναι ότι ζύπνησα μια μέρα και είπα ας αφήσω το σπίτι μου να πάω να ζήσω σε άλλο κράτος, για εμάς δεν ήταν εύκολο, ήταν πολύ δύσκολο, να μην ξέρεις τη γλώσσα να έρθεις εδώ, εγώ όταν είχα έρθει ήμουν σαν φυτό, έκλαιγα, έλεγα στον/την σύζυγό μου να πάμε πίσω και μου έλεγε ‘να πάμε να κάνουμε τι?’ και του/της έλεγα ‘δεν ξέρω’, ήταν άσχημα».*

Διατήρηση της αρμενικότητας

Η διατήρηση του αρμενικού στοιχείου στην Ελλάδα είναι κάτι που απασχολεί ιδιαίτερα τους πληροφορητές στην πλειοψηφία τους. Στην προσπάθειά τους για τη δημιουργία ενός θύλακα αρμενικότητας που θα εκφράζει περισσότερο τους νέους Αρμένιους, δημιουργήθηκε στο Νέο Κόσμο ο σύλλογος «Χαγιαστάν», ο οποίος εκδίδει εφημερίδα στην ανατολική διάλεκτο.

Ένας εκ των πληροφορητών μάλιστα αναφερόμενος στην οργάνωση της παροικίας σχολίασε ότι οι παλιοί Αρμένιοι είναι αξιέπαινοι για το ότι κατόρθωσαν να συγκροτήσουν και να εξελίξουν την παροικία και την αρμενικότητά τους από γενιά σε γενιά, παρά το γεγονός ότι ζουν και μεγαλώνουν στην Ελλάδα. Ωστόσο, επισήμανε ότι οι νέοι δεν έχουν κατανοήσει ότι χρειάζεται να είναι πιο ενεργοί και να μην εφησυχάζουν, ώστε να συμβάλουν κι εκείνοι με τη δράση τους, σε οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο, στην ενδυνάμωση του αρμενικού στοιχείου: *«Πιστεύω πως οι*

Ελληνοαρμένιοι μπράβο τους, τους βγάζω το καπέλο, όσον αφορά το χαϊγιαμπαχμπανούμ (διατήρηση αρμενικότητας). Είναι τόσα χρόνια έξω, ζουν τόσα χρόνια στη διασπορά και το έχουν κρατήσει τόσο πολύ, εμείς είμαστε δεκαέξι χρόνια εδώ, τίποτα, αυτοί έχουν εκατό και τα έχουν κρατήσει όλα αυτά, τους βγάζω το καπέλο. Εκεί είναι πολύ καλύτεροι από εμάς, εκατό χρόνια να κρατάς το χαϊγιουτιούν (αρμενικότητα) και το χαϊγιαμπαχμπανούμ και να ζεις εκατό χρόνια σε ξένη χώρα, να γεννάς τα παιδιά σου εδώ, να μεγαλώνουν εδώ και να μπορείς να τους κρατάς Αρμένιους είναι πολύ δύσκολο πράγμα. Είναι τρίτη γενιά και λένε ότι είναι Αρμένιοι, φαντάζεσαι πόσο δύσκολο είναι; Και πρέπει να το καταλάβουμε κι εμείς, γιατί εμείς που έχουμε έρθει τώρα είμαστε λίγο χαμένοι να το πω, λίγο δεν έχουμε καταλάβει τι γίνεται και βλέπω τους Αρμένιους που έχουν έρθει σαν κι εμένα και παντρεύονται τα παιδιά και παίρνουν Έλληνες και λέω 'Βρε παιδιά οι Ελληνοαρμένιοι που είναι τόσα χρόνια εδώ και μπορούν και προσπαθούν με νύχια και με δόντια να κρατήσουν τα παιδιά τους' κακά τα ψέματα είναι σαν Έλληνες, εμείς που ήρθαμε προχθές πώς αλλάξαμε έτσι;' ενώ αυτοί μπράβο τους, πολύ μεγάλη δουλειά, πολύ μεγάλη προσπάθεια και οι εκδηλώσεις που κάνουμε και μαζευόμαστε είναι για έναν σκοπό, να συναντιέται η νεολαία, να γνωρίζονται μεταξύ τους. Ξέρεις, δεν είναι ρατσιστικό αυτό, να σου πω τι είναι, στην πατρίδα μου ο πληθυσμός είναι δύομισι εκατομμύρια, η Διασπορά είναι εννιά εκατομμύρια, δηλαδή φαντάσου αν στη διασπορά παντρεύονταν με άλλους λαούς δεν θα υπήρχε ούτε ένας Αρμένιος στον κόσμο. Εμείς δεν έχουμε το δικαίωμα να παντρευόμαστε με άλλους λαούς, γιατί σου είπα είναι πολύ πιο δύσκολο για έναν λαό που έχει μεγαλύτερη Διασπορά από τον πληθυσμό της χώρας, είναι πολύ δύσκολο να κρατήσει την εθνικότητα κ.λπ. και γι' αυτό προσπαθούμε, αυτό είναι το θέμα, να μη χάσουμε τα πάντα στο τέλος, όλα αυτά που έχουν φτιάξει οι παλιοί Αρμένιοι, τα σχολεία, τις εκκλησίες και τα έφτιαζαν μόνοι τους, χωρίς καμία βοήθεια, μόνοι τους εντελώς. Στο Ζαβαριάν όταν μπεις θα δεις ότι μιλούν όλοι Ελληνικά, αλλά το κλίμα είναι αρμένικο, υπάρχει το πνεύμα το αρμένικο, είναι σα δεύτερο σπίτι μας, είναι σα να πηγαίνεις στην πατρίδα σου». Παρόμοια άποψη σχετικά με τους νέους Αρμένιους εξέφρασε και ο επόμενος πληροφορητής, ο οποίος ανέφερε ότι οι συμπατριώτες του δεν είναι τόσο οργανωτικοί όσο οι παλιοί: «Εμείς, οι Αρμένιοι από την Αρμενία, στα οργανωτικά θέματα δεν είμαστε τόσο καλοί, δηλαδή θα σου πω ότι σήμερα έχει μια εκδήλωση 'ε εντάξει μωρέ σιγά να μην έρθω.' Οι ντόπιοι είναι διαφορετικοί, πάνε,

είναι πιο συνεπείς, εμείς δεν είμαστε. Δεν ξέρω, μας έκανε πιο πολύ ίσως ότι στα σοβιετικά χρόνια δεν υπήρχε αυτό, ήμασταν πιο χαλαροί».

Ο τρίτος πληροφορητής είχε αντίθετη άποψη και ανέφερε ότι τόσο οι παλιοί, όσο και οι νέοι αφομοιώνονται με τους ίδιους ρυθμούς. Ο παράγοντας που δρα ανασταλτικά στο να συμμετέχουν οι νέοι Αρμένιοι στις δραστηριότητες της παροικίας είναι η διαφορά της κουλτούρας, που τους κάνει να μην αισθάνονται άνετα, γι' αυτό και προτιμούν να απέχουν. Αυτός είναι ο λόγος που μαζί με μια ομάδα Αρμενίων αποφάσισαν να δημιουργήσουν έναν πολιτιστικό σύλλογο, ο οποίος θα λειτουργήσει σαν γέφυρα ανάμεσα στην ελληνοαρμενική κοινότητα και τους νέους, ώστε να αποφευχθεί η αφομοίωση των τελευταίων στην ελληνική κουλτούρα. Αξίζει επίσης να σημειωθεί εδώ ότι ο συνεντευξιαζόμενος ένιωσε την ανάγκη να ξεκαθαρίσει, προς αποφυγή παρεξήγησης, ότι ο ρόλος της οργάνωσης αυτής είναι καθαρά πολιτιστικός, χωρίς πολιτικές βλέψεις, πράγμα για το οποίο διαβεβαίωσε και την επίσημη παροικία, που κάλεσε το νεοσυσταθέντα σύλλογο σε συνάντηση, όταν ενημερώθηκε για την προσπάθεια που κάνουν: *«Υπάρχει και για τους παλιούς και για τους νέους η αφομοίωση. Όσο τα έκαναν οι Ελληνοαρμένιοι παλιά τόσο τα κάνουν και οι νέοι, να μη σας πω ότι με την τελευταία ροή των Αρμενίων που ήρθαν φρεσκάρισαν την παροικία, γιατί αλλιώς θα πήγαινε για διάλυση. Εντάξει, επειδή με τους Έλληνες έχουμε σχεδόν την ίδια θρησκεία και νοοτροπία είναι εύκολο να γίνουν γάμοι μεταξύ των Ελλήνων και των Αρμενίων, δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές, γι' αυτό και διαλύεται η παροικία γρήγορα. Δηλαδή ξέρω πάρα πολλούς και τους παλιούς και καινούριους, είτε γυναίκες, είτε άντρες που παντρεύονται εύκολα. [...] Το 2005 σκεφτήκαμε να δημιουργήσουμε ένα σύλλογο, μια ενότητα των Αρμενίων που έχουν έρθει τα τελευταία χρόνια, όχι για να είμαστε ξεχωριστά και να έχουμε μια δύναμη αντίθετη, όχι, καθόλου, πρέπει να είμαστε πολύ ενωμένοι. Γι' αυτό το λόγο σκεφτήκαμε να φτιάξουμε το σύλλογο για να μπορέσουμε κατά κάποιο τρόπο να καθοδηγήσουμε τους Αρμένιους τους τελευταίους στην ένωση με τους παλιούς, γιατί απαγορεύεται το αντίθετο, πρέπει να έχουμε ενότητα. [...] Αν είχαμε πιο πολλές δυνατότητες οικονομικές, αν είχαμε ένα χώρο σαν σύλλογος που να είναι μεγάλος, που θα μπορούσαμε να κάνουμε έστω και μικρές δεξιώσεις, μια έκθεση βιβλίου, μια ομιλία, ιστορικά θέματα, διάφορα, μικρά δωματιάκια με δασκάλους αρμενικής γλώσσας το σαββατοκύριακο, γιατί όχι και αρμενικά μουσικά όργανα, ένα αρμενικό κέντρο δηλαδή. Τώρα θα μου πείτε υπάρχουν τόσα αλλά κέντρα αλλά δεν λέει κάτι αυτό. [...] Δεν*

έχουμε σκοπό να μπούμε στην πολιτική, σε κόμματα κ.λπ. Ό,τι αφορά στην ενότητα, ό,τι αφορά στη κουλτούρα, στην τέχνη, στην άθληση, όπου μπορούμε να συνεργαστούμε με τον δικό μας κόσμο θα συνεργαζόμαστε, γιατί έτσι έρχονται κοντά και γίνονται και γάμοι, έτσι κρατάς μια παροικία, αλλιώς δε γίνεται. Αυτό τους εξηγήσαμε και αυτή την πορεία εμείς κρατάμε, δεν θέλουμε με κανένα να έχουμε πρόβλημα, ούτε κανέναν να έχει προβλήματα με εμάς, [...] απλώς δεν γνωρίζουν τη ψυχολογία των καινούριων Αρμένιων που έχουν έρθει. Θα σας πω ένα παράδειγμα, κάνουν μια εκδήλωση, οι Αρμένιοι που έχουν έρθει τα τελευταία χρόνια, έχουν άλλους τρόπους, βέβαια με τα χρόνια άλλαξαν κι αυτοί, οι Αρμένιοι που είναι εδώ από παλιά αντιλαμβάνονται την ίδια εκδήλωση με άλλο τρόπο και για να καταλάβει ένας Αρμένιος καινούριος τι πρέπει να κάνει, πρέπει κάποιος να του το εξηγήσει».

Ο προβληματισμός για το μέλλον της αρμενικότητας στη Διασπορά είναι έκδηλος στο λόγο των νέων. Από τους δύο πληροφορητές παρακάτω ο πρώτος παρουσίασε μια απαισιόδοξη οπτική για την πορεία των πραγμάτων, ενώ επισήμανε ότι το αρμενικό στοιχείο είναι μέρος της ταυτότητάς του: «Προβληματίζομαι, γιατί παύεις πια να είσαι αυτό που είσαι, δεν υπάρχει συνέχεια. Και τα παιδιά μου δεν ξέρω τι θα κάνουν, είναι δικιά τους επιλογή, δεν μπορώ να τους επιβάλω. Βέβαια, κάποτε τους το επέβαλαν κιόλας, έχω ακούσει από τους παλιούς ότι τους έλεγαν ‘θα σε αποκληρώσω αν παντρευτείς Έλληνα.’ Εντάξει, τους καταλαβαίνω, αλλά πλέον λες τη γνώμη σου ‘παιδί μου επιθυμώ να παντρευτείς Αρμένιο’ αλλά από εκεί και πέρα ούτε πλακώνουμε στο ξύλο, ούτε αποκληρώνουμε, ούτε απαρνιόμαστε τα παιδιά μας επειδή πήγαν και παντρεύτηκαν. Εντάξει, ο λόγος καταλαβαίνεις ποιος είναι, είναι ότι θες να συνεχιστεί η κουλτούρα. [...] Το αρμενικό στοιχείο μειώνεται στην Ελλάδα και έτσι θα γίνει αυτό γιατί ξέρουμε όλοι μας ότι η Διασπορά κρατιέται από τους καινούριους Αρμένιους που έρχονται από την Αρμενία, αλλά ξέρουμε όλοι μας, όπως και να ‘χει, αν όχι τέταρτη πέμπτη γενιά αν όχι πέμπτη έκτη γενιά, οι μεικτοί γάμοι, το ξένο περιβάλλον και σιγά σιγά αυτή η αφομοίωση με την παγκοσμιοποίηση που δεν επικροτεί το να κρατάς την εθνικότητά σου, τη διαφορετικότητά σου, εδώ μιλάμε ότι πάνε τους λαούς να ξεχάσουν την ιστορία τους».

Αντίθετα, μια πιο αισιόδοξη ματιά εξέφρασε ο συνεντευξιαζόμενος κατωτέρω, ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως «Χάι» (Αρμένιος), στοιχείο που έχει σκοπό να διατηρήσει ανεξάρτητα από τη χώρα όπου μένει. Η αρμενικότητα για τον ίδιο είναι το παν, γι’ αυτό και θέλει να συμμετέχει στην παροικία. Παρά τις δύσκολες σχέσεις

ανάμεσα στους νέους και τους Ελληνοαρμένιους, εκείνος συνέχισε να δίνει το παρόν στις διάφορες δραστηριότητες, γιατί μόνο έτσι θα ακουστεί και η φωνή των νέων και μαζί με λίγα ακόμα άτομα, παροτρύνουν τους ομοεθνείς τους, που ήρθαν την ίδια περίοδο από την Αρμενία, να παίρνουν μέρος στις δράσεις τις παροικίας: «Εγώ είμαι Χάι, όπου και να ζήσω – τώρα ζω στην Ελλάδα – θα μπορούσα να ζω σε μια άλλη χώρα. Σέβομαι τα πάντα, όλους τους λαούς, όμως κρατώντας τα δικά μου, κρατάω τα πάντα. Στο σπίτι μου κρατάμε τα πάντα, ακόμα και τις γιορτές, όπως τις κάναμε στην Αρμενία, έτσι τις κάνουμε και στο σπίτι μου. Πιστεύω πως πρέπει να κρατήσω τα δικά μου, γιατί αν υιοθετήσω το ξένο, δεν γίνεται να το υιοθετήσω, οπότε το χαϊγιτσιούν για μένα είναι τα πάντα, δεν έχει σημασία το ότι μένω εδώ. Για τα παιδιά μου είναι διαφορετικά, έχουν και το ελληνικό και το αρμένικο στοιχείο. Όμως το πιο σημαντικό είναι να μπορέσουν να κρατήσουν ισορροπίες, ειδικά τα παιδιά, είναι πιο δύσκολο γι' αυτά. Μέχρι στιγμής μπορούν, γιατί είναι μικρά νομίζω, όταν μεγαλώσουν θα αλλάξουν οι ισορροπίες μάλλον, είναι δύσκολο, θα δούμε. Η οικογένεια παίζει πολύ μεγάλο ρόλο. [...] Πιο παλιά ήταν μια κυρία στο σχολείο και έλεγε συνέχεια 'Γιατί ήρθατε εσείς; Τι δουλειά έχετε; Να πάτε πίσω στην πατρίδα! Σε ποιον αφήνετε την πατρίδα;', ο γιός της τώρα που μιλάμε είναι στην Αρμενία και παντρεύεται κοπέλα από εκεί, οπότε γι' αυτό σου λέω ότι αυτά έχουν αλλάξει. Υπάρχουν Αρμένιοι που παίρνουν τις κοπέλες μας, είναι και άντρες από εδώ που παίρνουν Αρμένισσες, έχουν αλλάξει αυτά. Δεν ξέρω μπορεί να είμαι ο πιο αισιόδοξος, όμως εγώ βλέπω ότι αλλάζουν τα πάντα. Είμαι και μέσα στα πράγματα και βλέπω τα πάντα ξεκάθαρα, τότε που είχα έρθει με τώρα δεν υπάρχει καμία σχέση. Σου λέω τότε στο σχολείο είχα μαλώσει και είχα φύγει και δύο χρόνια δεν πάταγα, τα παιδιά μου πήγαιναν σχολείο και στις σχολικές γιορτές δεν πήγαινα και έλεγα 'δεν έχει σημασία τα παιδιά μου να πάνε να τελειώσουν το σχολείο και τέλος με την παροικία' και μετά έλεγα 'τόρα με αυτό σε ποιον κάνεις κακό; Η φωνή σου έτσι δεν ακούγεται, θα πας πίσω, δεν πειράζει που δε γίνεται το δικό σου, όμως θα σε ακούσουν' και όντως είμαι εκεί και με ακούνε θέλουν δε θέλουν. Κι αν σκεφτόμασταν περισσότεροι έτσι θα ήμασταν πολύ καλύτερα. Εγώ προσπαθώ πάρα πολύ να τους πίσω να έρθουν και τους λέω 'βρε παιδιά ελάτε, γιατί να μην ακουγόμαστε κι εμείς; Η παροικία ανήκει σε όλους, δεν είναι ελληνοαρμένικη παροικία, είναι αρμένικη παροικία. Πρέπει να είμαστε όλοι εκεί παρόντες, σε όλα να λέμε κι εμείς τη γνώμη μας.' Εμένα πάντως η γνώμη μου ακούγεται και γίνεται και σεβαστή από κάποια άτομα. Μπορεί από κάποιους να μη γίνεται σεβαστή, δεν έχει σημασία όμως, δε

μπορούν να μας ακούσουν όλοι και να μας δέχονται όλοι, όμως πρέπει να είμαστε παρόντες για να ακούγεται και η γνώμη η δική μας και η θέση η δική μας, γιατί κακά τα ψέματα στο σχολείο αυτή τη στιγμή το 70% των παιδιών είναι δικά μας παιδιά, οπότε το συντηρούμε εμείς κατά κάποιο τρόπο, οπότε και σε κάποιες αποφάσεις πρέπει να έχουμε και λόγο. Εγώ έτσι σκέφτηκα και πήγα πίσω».

Μόνο ένας από τους πληροφορητές φάνηκε να μην τον απασχολεί, συνειδητά τουλάχιστον, η διατήρηση του αρμενικού στοιχείου. Συγκεκριμένα μέσα στο σπίτι, με την οικογένειά του, μιλάει Αρμενικά, το ένα από τα παιδιά του πήγε σε αρμενικό δημοτικό σχολείο, ενώ το δεύτερο σταμάτησε, γιατί δυσκολευόταν λόγω της διαφορετικής διαλέκτου. Γνωρίζει την ύπαρξη μίας από τις τρεις αρμενικές εφημερίδες, αλλά τώρα που τα παιδιά του δεν πηγαίνουν στο αρμενικό σχολείο, από το οποίο προμηθεύονταν την εφημερίδα, ενημερώνεται από διαδίκτυο για τα αρμενικά θέματα. Πολλοί Αρμένιοι που γνωρίζει έχουν παντρευτεί Έλληνες, ενώ η μόνη δραστηριότητα της παροικίας για την οποία γνωρίζει είναι η επέτειος της γενοκτονίας, στην οποία συμμετέχει κάθε χρόνο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο συγκεκριμένος πληροφορητής διαφέρει κατά πολύ από τους προηγούμενους και ίσως αντιπροσωπεύει το τμήμα των Αρμενίων που η διαφορετική νοοτροπία και η αγωνία της επιβίωσης σε μια ξένη χώρα έγιναν η αφορμή για να μη συμμετέχει τελικά στην παροικία.

Προσεγγίσεις της γενοκτονίας

Οι αναφορές στο ζήτημα της γενοκτονίας από τους νέους Αρμένιους ήταν ελάχιστες. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με έναν πληροφορητή στη σοβιετική Αρμενία, μέχρι το 1965, το καθεστώς απαγόρευε στους πολίτες να μιλάνε για το γεγονός και να οργανώνουν επετείους. Ενώ, διαφορετικός πληροφορητής ανέφερε ότι παρά τις αντιπαλότητες που υπάρχουν στην παροικία, η επέτειος της γενοκτονίας είναι κάτι που τους ενώνει και τους συσπειρώνει. Επίσης, ένας πληροφορητής χρησιμοποίησε ως παράδειγμα την επέτειο στις 24 Απριλίου για να περιγράψει τη διαφορά στη νοοτροπία μεταξύ των Αρμενίων εντός της παροικίας αλλά και να εκφράσει ένα παράπονο σχετικά με την επίσημη οργάνωση της γιορτής: *«Επειδή από το ελληνικό κράτος είναι αναγνωρισμένο το Τασνακτσουτιούν και σαν μεγάλο κόμμα και μεγάλη οργάνωση που είναι όλοι το αναγνωρίζουμε και οι Αρμένιοι οι καινούριοι. Συνήθως λοιπόν αυτή η επέτειος που κάνουμε την κάνουμε όλοι μαζί, μόνη διαφωνία*

που έχουμε είναι που δε μας ενημερώνουν πιο πριν για τα σχέδια που έχουν. Εντάξει, υπάρχουν εφημερίδες που τα γράφουν, αλλά τα βασικά πώς θα ξεκινήσουν πού θα πάνε κ.λπ., γιατί αυτοί έχουν κατά τη γνώμη μου με την αστυνομία μια συμφωνία, να πάμε μέχρι εκεί, να μη γίνουν διάφορα, να κλείσουμε αυτό το δρόμο και όχι τον άλλον, όλα αυτά γίνονται οργανωμένα, δε γίνεται αλλιώς. Επειδή λοιπόν η οργάνωση αυτή κάνει τη συμφωνία, η διαφωνία μας είναι που δε μας ενημερώνουν για το τι θα γίνει και πολλοί από τα παιδιά που έχουν έρθει τα τελευταία χρόνια ακολουθούν, αλλά αυτό που θέλουν να κάνουν από την καρδιά τους ας πούμε, πολλές φορές διαφέρει από αυτά που έχουν προγραμματίσει. Θέλουν ας πούμε να κάψουν τη σημαία της Τουρκίας, είναι παιδιά, βράζει το αίμα τους, έχουν πληγή στην καρδιά και θέλουν να κάνουν τα πάντα, κάποιος πρέπει να τους κρατήσει, κάποιος πρέπει να τους πει 'παιδιά έχουμε συμφωνία με το ελληνικό κράτος για να μην έχει αυτό πρόβλημα να μην κάψουμε αυτή τη φορά τη σημαία' αυτό είναι ένα παράδειγμα. Άλλο είναι να μας πουν να μην πάμε από αυτό το δρόμο, να πάμε από εκεί που έχουμε σχεδιάσει. Ερχόμαστε λοιπόν εδώ και στην πορεία τα μαθαίνουμε όλα αυτά και μέχρι να τα μάθουμε είναι αργά, πολλές φορές τσακώνονται μεταξύ τους και τα λοιπά. Αυτό είναι ένα παράδειγμα».

Τασνάκ: Οι απόψεις των νέων Αρμενίων και η προπαγάνδα της Σοβιετικής Ένωσης

Οι αναφορές των πληροφορητών στην αρμενική παροικία δε θα μπορούσαν να μην περιέχουν σχόλια για την οργάνωση «Τασνάκ», η οποία ουσιαστικά βρίσκεται πίσω από κάθε δραστηριότητα της κοινότητας.

Η πλειοψηφία των πληροφορητών συμφωνεί ότι το Τασνάκ έχει συμβάλει καταλυτικά στη διατήρηση της αρμενικής παροικίας στην Ελλάδα, αναγνωρίζουν την προσφορά του, τόσο στη δημοσιοποίηση του θέματος της γενοκτονίας, όσο και στη δημιουργία μιας «καλής φήμης» για τους Αρμένιους στην Ελλάδα και συμμετέχουν στις δομές που έχουν συγκροτηθεί από την οργάνωση. Ωστόσο, κανείς δεν είναι μέλος του συλλόγου, ούτε εξέφρασε την επιθυμία να υπαχθεί σε αυτόν.

Πιο συγκεκριμένα, ένας εκ των πληροφορητών μιλώντας για το Τασνάκ είπε ότι «για κάποιους από την παροικία το Τασνάκ θεωρείται το παν», ενώ για πολλούς «όποιος δεν είναι Τασνάκ είναι κατώτερός μου», οπτικές με τις οποίες δεν μπορεί ο ίδιος να συμφωνήσει. Επιπλέον, ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος ανέφερε ότι η προπαγάνδα κατά της οργάνωσης στη Σοβιετική Αρμενία, καθώς και η δράση του

Τασνάκ στην Αρμενία επιδρούν αρνητικά στην άποψη των νέων για τον σύλλογο: «Απλά εμείς που έχουμε μεγαλώσει στη Σοβιετική Ένωση, εμάς μας μεγάλωσαν με τα βιβλία που έλεγαν ότι το Τασνάκ ήταν προδότες κ.λπ. Μας έχουν μάθει τα χειρότερα. Δεν είμαι Τασνάκ εγώ, δεν ανήκω σε αυτό το κόμμα, ούτε σαν ιδεολογία, ούτε τίποτα, όμως αυτό δε με ενοχλεί να έχω μια συνεργασία μαζί τους, όχι στα κομματικά όμως, στα κοινωνικά, στα πολιτιστικά, εκεί δεν έχω θέμα. Με τα πολιτικά διαφωνώ κάθετα. Το Τασνάκ της διασποράς υποστηρίζει το Τασνάκ της Αρμενίας, εμένα αυτό με ενοχλεί, γιατί αυτή τη στιγμή στην Αρμενία αυτό το Τασνάκ που υπάρχει είναι πώς να στο πω τώρα; Είναι μαφιόζοι, δεν υπάρχει άλλη λέξη να τους χαρακτηρίσω, οπότε εγώ σαν Αρμένιος, που έχω έρθει από την Αρμενία κι έχω ζήσει όλα αυτά από κοντά, εμένα με ενοχλεί που τους υποστηρίζουν και τους λέω ‘αφού είστε καθαροί γιατί τους υποστηρίζετε;’».

«Εχθρός»

Για τους νέους Αρμένιους, όπως και για τους παλιούς, οι Τούρκοι αντιπροσωπεύουν τον «εχθρό», ο οποίος προσπαθεί μέχρι σήμερα να πλήξει το αρμενικό στοιχείο. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός πληροφορητή, ο οποίος μιλά για την κρίση στις αραβικές χώρες και πώς αυτή έπληξε και τους Αρμένιους που βρίσκονται εκεί, επισημαίνοντας ότι παρόμοιες τακτικές με την Τουρκία ακολουθεί και η Αμερική: «Στο Ιράκ μηδενίστηκε η αρμενική παρουσία, πάνε να το κάνουν και στη Συρία, η Τουρκία βέβαια το κάνει στοχευμένα. Πρόσφατα κατέστρεψε ένα αρμενικό χωριό που ήταν στα σύνορα. [...] Γιατί όταν είσαι κλέφτης, ξέρεις το έχουν όλοι οι λαοί που δεν έχουν ιστορία, όπως η Π.Γ.Δ.Μ., όπως οι Τούρκοι, όπως οι Ουκρανοί, δεν έχουν αυτοί ιστορία. Αυτοί ξαφνικά έγιναν έθνος και πάνε να κατακτήσουν και όταν λες αυτό είναι δικό μου και ο Αρμένιος λέει όχι αυτό το μοναστήρι ήταν δικό μου και πάνω του έφτιαξες τζαμί, ε σου λέει άσε να τους καθαρίσουμε. Και δεν είναι μόνο η Τουρκία, είναι και η Αμερική». Ο επόμενος συνεντευξιζόμενος, αναφερόμενος στο αν θέλει να παντρευτεί Αρμένιο το παιδί του είπε: «Εγώ δεν έχω πρόβλημα, όποιον/α κι αν διαλέξει. Δεν έχει σημασία, Έλληνας είναι, Αρμένιος είναι, Μόνο Τούρκος να μην είναι». Τέλος έχει ενδιαφέρον το ότι οι νέοι Αρμένιοι θέλοντας να επισημάνουν τις ομοιότητές τους με τους Έλληνες αναφέρουν τους Τούρκους ως τον κοινό εχθρό που έχουν και οι δυο.

Γλώσσα

Από όσα έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής είναι φανερό ότι η αρμενική γλώσσα θεωρείται από το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων ως συστατικό στοιχείο της αρμενικής τους ταυτότητας. Για τους ανθρώπους αυτούς, η διατήρηση της αρμενικότητας συμβαδίζει με τη διατήρηση της γλώσσας τους. Ένας πληροφορητής είπε: *«Έτσι κι εμείς προσπαθούμε να κρατήσουμε τη γλώσσα, γιατί αν χάσεις τη γλώσσα, χάνεις και την ιστορία σου»*, ενώ ένας άλλος ανέφερε ότι είναι πολύ περήφανος που τα παιδιά του μιλούν καλύτερα και από τον ίδιο τα Αρμενικά. Επίσης, παρά το γεγονός ότι οι συνεντευξιαζόμενοι όταν ήρθαν στην Ελλάδα μιλούσαν την ανατολική διάλεκτο, τώρα όλοι γνωρίζουν και τη δυτική, ως αποτέλεσμα των επαφών τους με την παροικία, ή με φίλους και συγγενείς που την χρησιμοποιούν.

Από την άλλη πλευρά, η διαφορετική διάλεκτος και η ελλιπής γνώση των Ελληνικών είναι στοιχεία που εμποδίζουν, ως ένα βαθμό, την επικοινωνία των παλιών και των νέων, ενώ λειτουργούν ανασταλτικά στο να νιώσουν οι νέοι άνετα μέσα στο ξένο ελληνικό και ελληνοαρμενικό περιβάλλον. Επιπλέον, οι διαφορές των δυο διαλέκτων παρουσιάστηκαν από έναν συνεντευξιαζόμενο ως η αιτία που οι νέοι δεν στέλνουν τα παιδιά τους στα σχολεία της παροικίας. *«Το 60% των παιδιών είναι από την Αρμενία που ήρθαν τα τελευταία χρόνια, αλλά έχουμε και πολλούς Αρμενίους που δεν στέλνουν τα παιδιά σε αυτά τα σχολεία, τα στέλνουν στα ελληνικά σχολεία. Κι όταν τους λέω 'γιατί το κάνετε αυτό; Έτσι κι αλλιώς τα παιδιά θα μάθουν Ελληνικά αφού είναι στην Ελλάδα, αλλά αν πάνε στο ελληνικό σχολείο θα χάσουν τα Αρμενικά,' τότε μου λένε 'Δε μπορούμε να βοηθήσουμε τα παιδιά μας, γιατί δεν καταλαβαίνουμε τη γλώσσα.' Δε μπορούν να τα βοηθήσουν στα μαθήματα, γιατί τα παιδιά τους μαθαίνουν τη γλώσσα που οι ίδιοι δυσκολεύονται πολλές φορές να καταλάβουν. Λοιπόν ας πούμε θα σας πω μια λέξη η γάτα ας πούμε στα δυτικά λένε 'καντού' στα ανατολικά αρμενικά το λένε 'κατού' αλλά αυτό είναι η μικρότερη διαφορά που υπάρχει. Ας πούμε την κούκλα στην Αρμενία τη λέμε 'τικνίκ', εδώ λένε 'πουμπρίκ', καμία σχέση δηλαδή. Ας πούμε ένας λέει 'Μου έφερε το βιβλίο το παιδί μου και έχει στην εικόνα μια κούκλα αλλά από κάτω γράφει πουμπρίκ. Εγώ δεν καταλαβαίνω τι είναι πουμπρίκ, εγώ ξέρω ότι είναι τικνίκ»*. Για τον ίδιο λόγο ένας από τους πληροφορητές ανέφερε ότι το παιδί του σταμάτησε να πηγαίνει στο αρμενικό δημοτικό σχολείο, αφού η γλώσσα που μιλούσαν εκεί του έμοιαζε με Τούρκικα: *«Ο γιός μου δεν ήθελε να πάει, μου λέει 'σε αυτό το σχολείο δεν αντέχω! Μιλάνε Τούρκικα, μιλάνε αλλιώς, εμείς δε μιλάμε έτσι.'*

Ένα χρόνο άντεξε και λέει 'δε θα πατήσω εκεί. Δε θα πάω' και μετά αλλάξαμε». Μιλώντας για το ζήτημα αυτό, ο πληροφορητής ανέφερε ότι ο ίδιος θέλει τα παιδιά του να μιλάνε σωστά Ελληνικά και στο πρόγραμμα του αρμενικού σχολείου τα Ελληνικά βρίσκονταν σε δεύτερη μοίρα.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι μιλούν Ρώσικα, διότι ήταν δεύτερη γλώσσα στην άλλοτε Σοβιετική Αρμενία και για την πλειοψηφία υπήρξε η γλώσσα των σπουδών τους. Μάλιστα, ένας από τους πληροφορητές είπε ότι τα παιδιά του εκείνη την περίοδο μάθαιναν Ρώσικα, υπογραμμίζοντας ότι *«Όσες γλώσσες ξέρεις τόσο άνθρωπος είσαι»*.

Θρησκεία

Στο λόγο των νέων Αρμενίων έγιναν ελάχιστες αναφορές στη θρησκεία, κυρίως ως απαντήσεις σε ερωτήματα της γράφουσας επί τους θέματος.

Φαίνεται ότι ο διαχωρισμός των εκκλησιών, βάση του πατριαρχείου στο οποίο υπάγονται, δεν απασχολεί τους νέους Αρμένιους, οι οποίοι συνήθως εκκλησιάζονται στον πλησιέστερο ναό σε αυτούς. Επίσης, αναφέρθηκε ότι στην εκκλησία στο Περιστερί, η οποία υπάγεται στο πατριαρχείο του Ετσμιατζίν, ο πάτερ διδάσκει την Αγία Γραφή σε παιδιά, οργανώνει εκδρομές, ενώ η λειτουργία γίνεται στην ανατολική διάλεκτο, γεγονός που προσελκύει κυρίως τους νέους Αρμένιους.

Ακόμα, η προπαγάνδα κατά της θρησκείας στη Σοβιετική Αρμενία λειτούργησε ως επιχείρημα στο λόγο των Ελληνοαρμενίων, οι οποίοι θέλησαν να τονίσουν τις διαφορές που υπάρχουν με τους νέους Αρμένιους όπως επισημαίνει ένας εκ των συνεντευξιαζόμενων: *«Εμείς ας πούμε της Σοβιετικής Ένωσης απαγορευόταν η θρησκεία. Βέβαια, εγώ δεν είχα δει να είναι τόσο αυστηρά τα πράγματα, γιατί γεννήθηκα δεκαετία του '70, οπότε τα πράγματα ήταν πιο χαλαρά, αλλά στο σχολείο εδώ που κάνατε εσείς θρησκευτικά, εμείς είχαμε το αντίθετο. Υπήρχε προπαγάνδα, ότι είναι κάτι κακό και σπέρνει ανάμεσα στους ανθρώπους μίσος και τα λοιπά και εμείς το είχαμε αυτό και στο μάθημα ιστορίας υπήρχε κομμάτι προπαγάνδα, ότι δεν είναι κάτι επιθυμητό και ότι όποιος πάει εκκλησία είναι οπισθοδρομικός και οτιδήποτε έχουμε μάθει είναι από τις γιαγιάδες μας. Ένα κομμάτι είναι κι αυτό, ότι δηλαδή εμείς είμαστε άπιστοι, 'δεν ξέρουν να κάνουν το σταυρό τους σωστά', 'δεν ξέρουν την ιστορία της θρησκείας' και τα λοιπά, ένα κομμάτι ήταν αυτό»*.

Ο «καλός» και ο «κακός» ξένος

Ένα ακόμη στοιχείο στο οποίο δίνουν έμφαση όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι είναι η θετική στάση που κράτησαν οι Έλληνες απέναντί τους. Χαρακτηριστικά, οι πληροφορητές ανέφεραν ότι οι Έλληνες θεωρούν τους Αρμένιους «αδέρφια» τους και «δικούς» τους ανθρώπους: *«Πρώτον, δεν έχω νιώσει στην Ελλάδα σαν ξένος, γιατί έχω ζήσει και σε άλλες χώρες και την αντίδραση που έχουν οι Έλληνες όταν λες 'είμαι Αρμένιος' είναι πολύ διαφορετική. Οι Έλληνες λένε 'είστε δικοί μας'»*. Μια παρόμοια άποψη εξέφρασε και ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος έσπευσε να διευκρινίσει ότι ούτε ο ίδιος, αλλά ούτε κάποιος άλλος Αρμένιος έχει κοιμηθεί ποτέ σε παγκάκι *«όπως συμβαίνει με άλλες εθνότητες»*, ίσως σε μια προσπάθεια να αποστασιοποιηθεί από την εικόνα που έχουν οι ντόπιοι για τους μετανάστες: *«Είμαστε σε πολύ διαφορετική μοίρα από τους υπόλοιπους μετανάστες, γιατί η παλιά παροιμία είναι πολύ οργανωμένη»*.

Έχει ενδιαφέρον ότι ένας εκ των πληροφορητών θέλοντας να τονίσει τις καλές σχέσεις ανάμεσα στον ίδιο και τους Έλληνες, ανέφερε ότι όταν οι ομοεθνείς του στην Αρμενία τον ρωτούν πώς είναι οι σχέσεις ανάμεσα στις δυο εθνικότητες, απαντά ότι οι Έλληνες νιώθουν τόσο άνετα που μπορούν και μοιράζονται μαζί του τα παράπονά τους για τους Αλβανούς μετανάστες: *«Οι Έλληνες δε μας βλέπουν σαν ξένους' αφού οι Έλληνες μου μιλάνε σα να είμαι κι εγώ Έλληνας και μου λένε τα παράπονά τους για τους Αλβανούς κ.λπ. που ήρθαν στην Ελλάδα, είμαστε σαν αδέρφια»*.

Επίσης, εντύπωση προκάλεσαν στην ερευνήτρια τα ρατσιστικά σχόλια που διατύπωσε ο επόμενος συνεντευξιαζόμενος με αφορμή την ερώτηση σχετικά με τον αν υπάρχουν στο φιλικό του περιβάλλον Αρμένιοι. Στην απάντηση που δόθηκε από τον πληροφορητή περιέχονται στερεοτυπικές αντιλήψεις, οι οποίες κατά καιρούς, δυστυχώς, έχουν ακουστεί κι από Έλληνες και που η γράφουσα θεωρούσε ότι δεν θα μπορούσαν να ειπωθούν από έναν μετανάστη για έναν άλλον: *«Με όλους κάνω παρέα. Και με Αλβανούς. Ο γιος μου πάει στο σχολείο και έχει ένα παιδάκι που η μαμά του είναι Αλβανίδα, Ελληνίδα, δεν μπορείς να καταλάβεις. Όλοι οι Αλβανοί τώρα βαφτίστηκαν Βορειοηπειρώτες (γελάει). Η παροιμία λέει 'Έχεις σκύλο κράτα ζύλο.' Αν έχεις Αλβανό πρέπει να έχεις και το ζύλο»*.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί η αρμενική κοινότητα της Αττικής, εξετάζοντας το λόγο που εκφέρουν τα μέλη της. Ειδικότερα, α) να διερευνηθούν και να αναδειχθούν τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την αρμενική ταυτότητα, με βάση το διαχωρισμό των πληροφορητών σε δύο κατηγορίες, τους *παλιούς* Αρμένιους, εκείνους δηλαδή που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και των οποίων οι συγγενείς ήρθαν στην Ελλάδα τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, και τους *νέους* Αρμένιους, εκείνους που γεννήθηκαν στη Σοβιετική Αρμενία και ήρθαν στην Ελλάδα μετά την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος· β) τις διαφοροποιήσεις που πιθανόν υπάρχουν όσον αφορά τα συστατικά στοιχεία της αρμενικής ταυτότητας με βάση τον ανωτέρω διαχωρισμό των πληροφορητών· γ) με ποιους τρόπους ο διαχωρισμός αυτός μπορεί τελικά να αποτυπώνεται στις μεταξύ τους σχέσεις εντός της κοινότητας.

Η γράφουσα θέλοντας να αποτυπώσει στην έρευνά της το βίωμα των υποκειμένων, επέλεξε την ποιοτική προσέγγιση, στο πλαίσιο της οποίας χρησιμοποίησε ως ερευνητικό εργαλείο τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Διεξήχθησαν δέκα συνεντεύξεις με πέντε *νέους* Αρμένιους και πέντε *παλιούς*, δύο εκ των οποίων ήταν γυναίκες (μία σε κάθε κατηγορία) και οκτώ άντρες.

Ως ερμηνευτικό πλαίσιο των ερευνητικών δεδομένων επιλέχθηκε η θεωρία του Smith για τις εθνοτικές κοινότητες, τα χαρακτηριστικά των οποίων αποτελούν τη βάση των εθνικοτήτων, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα. Επιπλέον, στην προσέγγιση της αρμενικής κοινότητας, αναφορικά με τις δυναμικές που ενυπάρχουν εντός αυτής, σε μια προσπάθεια ένταξής τους σε ένα ευρύτερο πλαίσιο χρησιμοποιήθηκαν οι ιδεότυποι που προτείνει ο Dufoix.

Αναλυτικότερα, ο Smith ορίζει το έθνος ως έναν πληθυσμό ανθρώπων με συγκεκριμένο όνομα, που μοιράζεται μια ιστορική περιοχή, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια κοινή μαζική κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη του. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της αρμενικής κοινότητας της Αττικής είναι ότι μελετώντας την ανάλυση των συνεντεύξεων, διαπιστώνει κανείς ότι ενώ στην προκειμένη περίπτωση υπάρχουν τα σημεία που προσδιορίζονται από τον Smith ως κοινά, αυτά εμφορούνται από νοήματα που, ως ένα βαθμό, διαφέρουν ανάμεσα στις δύο ομάδες..

Πιο συγκεκριμένα, οι διαφορές στη νοηματοδότηση της εθνικής τους ταυτότητας, βάσει των χαρακτηριστικών των εθνοτικών κοινοτήτων, αποτυπώνονται ως εξής:

Κοινό όνομα για την κοινότητα. Όλοι οι πληροφορητές προσδιορίζονται ως «Αρμένιοι», με τη διαφορά ότι οι *παλιοί* αναφέρθηκαν στον εαυτό τους και ως «Ελληνοαρμένιοι». Το στοιχείο αυτό επί της ουσίας αποτυπώνει τη διττή ταυτότητα που αναδύθηκε μέσα από την ταύτιση με την κοινωνική και πολιτισμική ομάδα στην οποία γεννήθηκαν, όπου στη περίπτωση των Ελληνοαρμενίων δεν ήταν μόνο μία, καθώς γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε ένα ευρύτερο ελληνικό περιβάλλον, δεχόμενοι ωστόσο έντονες επιρροές από την αρμενική κοινότητα, της οποίας είναι επίσης μέλη.

Κοινοί μύθοι καταγωγής και κοινή ιστορία. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά ενώθηκαν σε μία κατηγορία, καθώς η γράφουσα θεωρεί ότι υπάρχει άμεσος συσχετισμός μεταξύ τους. Σύμφωνα με τον Smith, οι κοινές αναμνήσεις ενώνουν τις γενιές που διαδέχονται η μία την άλλη με το σύνολο των εμπειριών της προηγούμενης και αυτές με τη σειρά τους προστίθενται στην κοινή παρακαταθήκη. Αυτή η ιστορική ακολουθία προσφέρει κανάλια και σχήματα για την ερμηνεία των επόμενων εμπειριών (1986:25). Για τους Ελληνοαρμένιους, το γεγονός της γενοκτονίας λειτουργεί ως το πρίσμα μέσα από το οποίο αντιλαμβάνονται την αρμενικότητά τους. Είναι ο μύθος που νοηματοδοτεί την ύπαρξη τους στη διασπορά, σημείο στο οποίο όμως δεν ταυτίζονται με τους νέους Αρμένιους, οι οποίοι επί της ουσίας δεν επηρεάστηκαν άμεσα από το γεγονός, το οποίο ωστόσο θεωρούν κομμάτι της ιστορίας τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία των *παλιών* να κατανοήσουν τη μετανάστευση των νέων, καθώς οι δύο αυτές ομάδες μοιράζονται διαφορετικές ιστορικές αναμνήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνουν διαφορετικά σχήματα ερμηνείας για το φαινόμενο της μετανάστευσης των νέων Αρμενίων.

Κοινή κουλτούρα που λειτουργεί διαφοροποιητικά ως προς τις άλλες εθνοτικές ομάδες. Τα κύρια στοιχεία που απαρτίζουν αυτή την κατηγορία είναι η γλώσσα και η θρησκεία. Επιπλέον στοιχεία είναι τα ήθη, τα έθιμα, οι θεσμοί, οι νόμοι, η ενδυμασία, η μουσική και οι τέχνες, τα οποία μπορούν να ενισχύσουν τη διαφοροποίηση μεταξύ των κοινοτήτων (Smith, 1986:26). Ήδη από το κεφάλαιο των ιστορικών έχει αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα της αρμενικής ταυτότητας, η οποία συγκροτήθηκε σε περιοχές που βρίσκονταν μακριά η μία από την άλλη και υπό διαφορετικά καθεστώτα. Ένα εισαγωγικό σχόλιο πάνω στο θέμα αυτό είναι ότι και οι δύο ομάδες των *παλιών* και των νέων Αρμενίων που εξετάστηκαν παραδέχθηκαν ότι

διαφοροποιούνται μεταξύ τους, όσον αφορά την κουλτούρα, στοιχείο που φαίνεται να συντηρεί και να αυξάνει την μεταξύ τους απόσταση.

Το πρώτο σημείο στο οποίο οι πληροφορητές εστίασαν την προσοχή τους ήταν η διαφορετική διάλεκτος που χρησιμοποιούν. Η πλειοψηφία των πληροφορητών επισήμανε ότι η διαφορά στη γλώσσα λειτουργεί ως εμπόδιο για την επικοινωνία μεταξύ *παλιών* και *νέων* και για τη συμμετοχή των τελευταίων στην παροικία. Το πρόβλημα αυτό φαίνεται να ξεπερνιέται με το πέρασμα του χρόνου, καθώς επιτυγχάνεται μεγαλύτερη εξοικείωση των δύο ομάδων με την αντίστοιχη διάλεκτο.

Ένα δεύτερο σημείο είναι το ζήτημα της θρησκείας. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των Αρμενίων η θρησκεία λειτούργησε στην ιστορία τους ως εθνοποιητικό στοιχείο. Στις συνεντεύξεις γίνονται ελάχιστες αναφορές σε θρησκευτικά ζητήματα. Το ενδιαφέρον είναι ότι από τα λεγόμενα δύο Ελληνοαρμένιων η θρησκευτική πίστη εμφανίζεται ως πυλώνας διατήρησης της αρμενικότητας. Εάν αυτό συσχετιστεί με το γεγονός ότι η Σοβιετική Ένωση ασκούσε προπαγάνδα κατά της θρησκείας, συμπεραίνει κανείς ότι αυτό ήταν ένα ακόμα σημείο που συνέτεινε στο να κρίνει η μία ομάδα την άλλη με προκατάληψη για την ύπαρξη ή μη θρησκευτικής πίστης. Άλλα στοιχεία στα οποία οι πληροφορητές αναφέρθηκαν ήταν τα έθιμα, η εξωτερική εμφάνιση, το χιούμορ και οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων. Για τους Ελληνοαρμένιους οι *νέοι* διακρίνονται από μια πιο σοβιετική νοοτροπία, ενώ για τους τελευταίους οι Ελληνοαρμένιοι μοιάζουν περισσότερο με Έλληνες. Χαρακτηριστικά αναφέρθηκε ότι η πιο σημαντική γιορτή των *νέων* Αρμενίων είναι η Πρωτοχρονιά, ενώ των *παλιών* τα Χριστούγεννα, λόγω του ότι έχουν έρθει πιο κοντά στην ελληνική κουλτούρα και ένα ανέκδοτο με το οποίο μπορεί να γελάσουν οι μεν δεν θα φανεί αστείο στους δε. Επίσης, οι ενδυματολογικές προτιμήσεις των νέων Αρμενίων παρομοιάστηκαν με αυτές των μελών της Χρυσή Αυγή, γεγονός που επιβεβαίωσε και ένας συνεντευξιαζόμενος από τους *νέους* Αρμένιους, ο οποίος ανέφερε ότι οι τελευταίοι προτιμούν να φορούν μαύρα ρούχα, αλυσίδες στο λαιμό και να οδηγούν μαύρα αυτοκίνητα. Τέλος και οι δυο πλευρές της κοινότητας ανέφεραν ότι η θέση της γυναίκας στην Αρμενία είναι διαφορετική από αυτή στην Ελλάδα. Το στοιχείο αυτό μπορεί να εξηγεί γιατί τρεις από τους πέντε πληροφορητές από την ομάδα των *νέων* Αρμενίων, ενώ είχαν μεταναστεύσει στην Ελλάδα για κάποια χρόνια, προτίμησαν να ταξιδέψουν στην Αρμενία για να γνωρίσουν και να φέρουν στην Ελλάδα τη γυναίκα που θα παντρευτούν.

Σύμφωνα με την Ψαρρού, η εθνική ταυτότητα συστηματοποιείται και αποδίδεται μαζικά στα μέλη του έθνους από τους κρατικούς μηχανισμούς (2005:116). Στην περίπτωση των Ελληνοαρμενίων το ρόλο αυτό φαίνεται να έχει αναλάβει το Τασνάκ, γι' αυτό και για την πλειοψηφία των πληροφορητών από αυτή την κατηγορία, προσδίδεται ιδιαίτερη σημασία σε αυτήν την οργάνωση. Από την άλλη πλευρά, για τους νέους Αρμένιους το ρόλο αυτό διαδραμάτισε η Σοβιετική Αρμενία και μετέπειτα η Δημοκρατία της Αρμενίας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις διαφορετικές ιστορικές αναμνήσεις που έχουν οι δυο ομάδες, αποτυπώνεται στα διαφορετικά στοιχεία της κουλτούρας τους.

Η σχέση με μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Ο Smith αναφέρει ότι οι εθνοτικές ομάδες έχουν πάντα δεσμούς με μια περιοχή την οποία και ονομάζουν «δική» τους. Μπορεί να μένουν εκεί αλλά μπορεί απλώς η σχέση τους μαζί της να είναι μόνο μια ανάμνηση. Αυτό που έχει σημασία είναι να αποτελεί συμβολικό γεωγραφικό κέντρο, έναν ιερό χώρο, μια «πατρίδα» στην οποία μπορεί να επιστρέφουν συμβολικά (1986:28).

Για τους Αρμένιους που ήρθαν στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, η περιοχή με την οποία συνδέονται είναι αυτή της πατρίδας τους, της Αρμενίας. Ωστόσο, οι Ελληνοαρμένιοι, μέσα από τις διηγήσεις που αφορούν τη γενοκτονία, παρουσιάζουν ως συμβολικό γεωγραφικό κέντρο τις περιοχές όπου ζούσαν και διώχθηκαν οι παππούδες ή και οι γονείς τους, στην ανατολική Τουρκία. Μάλιστα, ένας εκ των πληροφορητών επεσήμανε ότι οι Ελληνοαρμένιοι είναι διωγμένοι και δεν κατάγονται από την Αρμενία, όπως είναι γνωστή σήμερα. Επίσης, άλλος Ελληνοαρμένιος συνεντευξιαζόμενος ανέφερε ότι δυσκολεύεται να αντιληφθεί την Αρμενία ως πατρίδα του.

Το ανωτέρω σχήμα εξηγεί, ως ένα βαθμό, το φόβο των *παλιών* Αρμενίων για τη μαζική μετανάστευση που ξεκίνησε από την Αρμενία στις αρχές της δεκαετίας του '90. Αυτή η γεωγραφική περιοχή μπορεί να μην ταυτίζεται με την πατρίδα στην οποία επιστρέφουν συμβολικά μέσα από τις διηγήσεις τους, ωστόσο είναι η μοναδική εστία της αρμενικότητας σήμερα, τη διατήρηση της οποίας και θέλουν να διαφυλάξουν.

Αίσθημα αλληλεγγύης. Κατά τον Smith σε περιόδους κινδύνου το αίσθημα αλληλεγγύης συσπειρώνει την εθνοτική ομάδα και την ωθεί να παρακάμψει τις κοινωνικές τάξεις, τις φατρίες και τις χωρικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν εντός αυτής. Για να υπάρξει μια εθνοτική κοινότητα χρειάζεται να επανακάμπτουν

περιοδικά, σε ικανοποιητικό βάθος και δυναμική, η εθνική αλληλεγγύη και η θεσμική συνεργασία (1986:30).

Το αίσθημα της αλληλεγγύης εντός της αρμενικής κοινότητας φαίνεται να ενισχύεται από δύο στοιχεία. Πρώτον η ιδέα ότι το αρμενικό στοιχείο κινδυνεύει στο μέλλον να εξαλειφθεί, συσπειρώνει τα μέλη της παροικίας – τουλάχιστον όσα μοιράζονται αυτή την αγωνία – και τα ωθεί να συμμετέχουν στις ήδη υπάρχουσες δομές ή στη δημιουργία νέων, ώστε να επιτευχθεί η θεσμική συνεργασία που αναφέρεται ανωτέρω, με σκοπό τη διατήρηση της αρμενικότητας.

Το δεύτερο στοιχείο που ενισχύει το αίσθημα της αλληλεγγύης ανάμεσα στους Αρμένιους της Αττικής είναι η γενοκτονία. Το γεγονός αυτό νοηματοδοτείται διαφορετικά από τους νέους και τους παλιούς Αρμένιους, αλλά δεν παύει να θεωρείται και από τους δύο ως ένα σφοδρό πλήγμα για την αρμενικότητα. Όπως επεσήμαναν δύο πληροφορητές, ένας από κάθε ομάδα, η γενοκτονία κρατά ενωμένους τους Αρμένιους και χωρίς αυτό ίσως και να ήταν διχασμένοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι οι πληροφορητές είτε είναι ενεργοί στην παροικία είτε όχι, παίρνουν μέρος στον εορτασμό της γενοκτονίας.

Εφαρμογή των ιδεοτύπων στην περίπτωση της αρμενικής κοινότητας

Οι τέσσερις ιδεότυποι που προτείνει ο Dufoix, αναφορικά με τη μελέτη των διασπορικών κοινοτήτων σε σχέση με το είδος του δεσμού που διατηρούν με την πατρίδα αποτελούν ένα χρήσιμο σχήμα ερμηνείας των δυναμικών που ενυπάρχουν στην αρμενική κοινότητα της Αττικής. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τη μελέτη της τελευταίας αποτυπώνεται, καθ' όλη την ιστορική της πορεία, η ταυτόχρονη συνύπαρξη δύο λειτουργιών σχετικά με τη συλλογική εμπειρία των μελών της κοινότητας στο εξωτερικό.

Αναλυτικότερα, ο ιδεότυπος που αποτυπώνει τη λειτουργία της αρμενικής κοινότητας, ιδιαίτερα το τμήμα εκείνο που εκπροσωπούσαν από το Τασνάκ, έως σχεδόν τα τέλη του 20^{ου} αι., είναι αυτό της ανταγωνιστικής λειτουργίας. Ο Dufoix περιγράφει την τελευταία ως μία «διεθνική» λειτουργία, η οποία μπορεί να αφορά ομάδες σε εθνικό και διεθνικό επίπεδο, που αρνούνται να αναγνωρίσουν τη νομιμότητα του καθεστώτος στη χώρα καταγωγής τους ή που θεωρούν ότι η χώρα τους βρίσκεται υπό κατοχή (2008:62). Στην περίπτωση της αρμενικής κοινότητας ένα

μεγάλο τμήμα της για χρόνια τοποθετούνταν κατά του σοβιετικού καθεστώτος της Αρμενίας και επιζητούσε την απελευθέρωσή της από αυτό.

Την ίδια περίοδο το υπόλοιπο κομμάτι της κοινότητας, εκπροσωπούμενο από το Ραμγκαβάρ, θεωρούσε τη Σοβιετική Αρμενία πατρίδα των Αρμενίων, με την οποία έπρεπε να διατηρήσει στενούς δεσμούς, όσο αυτό ήταν δυνατόν λόγω του καθεστώτος που επικρατούσε. Η στάση αυτή εξέφρασε την κεντρο-περιφερειακή λειτουργία της διασποράς, η οποία μεταφράζεται στο στενό δεσμό που υπάρχει ανάμεσα στην εθνική κοινότητα στη χώρα υποδοχής και την πατρίδα (Dufoix, 2008:63).

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ως ένα βαθμό οι λειτουργίες που αναφέρθηκαν συνεχίζουν να υπάρχουν και σήμερα, αλλά σε μία πιο ήπια μορφή, κυρίως μετά την ανεξαρτητοποίηση της Αρμενίας. Πιο συγκεκριμένα, οι νέοι Αρμένιοι διατηρούν σχέσεις με την πατρίδα τους, με το να την επισκέπτονται και να στηρίζουν οικονομικά τους συγγενείς τους, καθώς για εκείνους αυτό είναι το κέντρο αναφοράς του εθνικού τους προσδιορισμού. Αντίθετα η σχέση των παλιών Αρμενίων με την επίσημη πατρίδα έχει απομακρυνθεί από τον ανταγωνιστικό ιδεότυπο και προσομοιάζει με την ατοπική λειτουργία, κατά την οποία δεν επιδιώκεται η αντιστοίχιση με μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, αλλά ο τρόπος ύπαρξης της κοινότητας βασίζεται στην κοινή καταγωγή, στην κοινή εθνικότητα ή θρησκεία (2008:63). Το στοιχείο αυτό ενισχύεται από το μεγάλο αριθμό Αρμενίων που ζουν σήμερα στη διασπορά, με συνέπεια τη δημιουργία διεθνικών δικτύων με στόχο τη σύνδεση των κοινοτήτων ανά τον κόσμο και τη διατήρηση της αρμενικότητας.

Στο σημείο αυτό και αφού ληφθούν υπόψη τα συμπεράσματα όπως καταγράφηκαν ανωτέρω, επιβεβαιώνεται η ερευνητική υπόθεση, σύμφωνα με την οποία, οι διαφορετικές ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες εντός των οποίων συγκροτήθηκε η αρμενική ταυτότητα των παλιών και των νέων Αρμενίων αντίστοιχα, συντέλεσαν στη διαφοροποίηση των στοιχείων που τη συγκροτούν και της νοηματοδότησής τους. Ως συνέπεια αυτού, εντοπίστηκαν σημεία της αρμενικότητας που δεν γίνονται αντιληπτά με τον ίδιο τρόπο από τις δύο ομάδες, γεγονός που δημιούργησε τριβές ανάμεσά τους, κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια συνύπαρξης των δύο εκφάνσεων της αρμενικής ταυτότητας.

Αντί Επιλόγου

Υπάρχουν σίγουρα δυνατότητες εμβάθυνσης σε αρκετά σημεία αναφορικά με την παρούσα έρευνα. Καταρχάς, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να πραγματοποιηθεί στο μέλλον μια μελέτη που θα χρησιμοποιεί περισσότερους πληροφορητές και διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία. Η συμμετοχική παρατήρηση, για παράδειγμα, θα έδινε τη δυνατότητα στον ερευνητή να διαπιστώσει ιδίως όμμασι τις διαφορές στην κουλτούρα που αναφέρθηκαν ανωτέρω, ενώ οι ομάδες εστίασης θα μπορούσαν να αποτυπώσουν με έναν πιο διαδραστικό τρόπο τις απόψεις των πληροφορητών σχετικά με την εθνική τους ταυτότητα. Ένας επιπλέον παράγοντας που θα συνέβαλε στην περαιτέρω εξέλιξη της έρευνας είναι η γνώση της αρμενικής γλώσσας από την πλευρά του ερευνητή, η οποία πιθανόν να λειτουργούσε θετικά ως προ τη στάση των συνεντευξιαζόμενων κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Επίσης, η διεξαγωγή συνεντεύξεων με Αρμένιους που δεν συμμετέχουν στις δραστηριότητες της παροικία ή που εκπροσωπούν διαφορετικές δυναμικές από αυτές που αποτυπώθηκαν στο παρόν πόνημα θα προσέφεραν επιπλέον οπτικές στο ζήτημα της αρμενικής ταυτότητας στην κοινότητα της Ελλάδας.

Η παρούσα μελέτη έδωσε την ευκαιρία στη γράφουσα να προσεγγίσει την αρμενική κοινότητα της Αττικής και να έρθει σε επαφή με τα μέλη της, όχι από τη σκοπιά του εκπροσώπου της χώρας υποδοχής, αλλά με διάθεση να ανακαλύψει τις δυναμικές που ενυπάρχουν στο εσωτερικό της κοινότητας και συμβάλλουν στον αυτοπροσδιορισμό και την εξέλιξή της. Η επαφή αυτή δημιούργησε στην ερευνήτρια την εντύπωση ότι η συγκεκριμένη κοινότητα μπορεί να παρομοιαστεί με την εικόνα ενός δέντρου. Το δέντρο αυτό έχει κοινές ρίζες, αλλά στην εξέλιξη της ζωής του ο κορμός του χωρίστηκε σε δύο ξεχωριστά τμήματα. Στο παρόν πόνημα έγινε μια προσπάθεια αποτύπωσης αυτής της παράλληλης πορείας, εξετάζοντας την αρμενική ταυτότητα και τα στοιχεία που τη συνθέτουν. Η αγωνία για τη διατήρηση της αρμενικότητας εκφράστηκε από την πλειοψηφία των πληροφορητών και σίγουρα αποτελεί πρόκληση για εκείνους που θέλουν να εργαστούν προς την κατεύθυνση αυτή, καθώς θα πρέπει να δώσουν ο ένας στον άλλον χώρο να υπάρξουν και να εκφραστούν.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Ε.Π., (1995), *Η Ελληνοαρμενική κοινότητα της Αθήνας, Εκδοχές και Αντιλήψεις της Αρμενικότητας, μέσα από την καθημερινή συμβίωση με την Ελληνική κοινωνία*, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Κυριαζή, Ν., (1999), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα, Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης Ι.Α.Π.Α.Δ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2004), *ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Αναλυτική μελέτη για τα διαθέσιμα στοιχεία και προτάσεις για τη συμμόρφωση με τα standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα.
- Μπαλτσιώτης, Λ., (2012), «Η Ιθαγένεια ως μέσο συμπερίληψης και αποκλεισμού στα μεταοθωμανικά Βαλκάνια: Συγκρίνοντας τις περιπτώσεις της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ.(επιμ.), *Ιδιότητα του πολίτη, Πολιτικός Λόγος, Ιστορία και Κανόνες σε Συγκριτικές Προοπτικές*, Αθήνα: Πατάκη, σ. 154-199.
- Μπαμπινιώτης, Γ., (2010), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Σπυριδάκης, Ε., (2014), *Θεωρία, Μέθοδος, Δεδομένα*, [πρόσβαση μέσω eclass], Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Τσιώλης, Γ., (2014), *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951, Τόμος ΙΙ. Πίνακες Δημογραφικών και Κοινωνικών Χαρακτηριστικών του Πληθυσμού*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1958, Αθήνα, πίναξ 7, σ. 184-186.

- Υπουργείο Εσωτερικών Γενική Γραμματεία Πληθυσμού & Κοινωνικής Συνοχής
Γενική Δ/νση Διοικ. Υποαστήριξης Δ/νση Ιθαγένειας, (2014), *Κτήσεις Ελληνικής
Ιθαγένειας από υπηκόους Αρμενίας*, Αθήνα.
- Ψαρρού, Ν., 2005. *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα:
Gutenberg-Γιώργος & Κώστας Δάρδανος.
- Barsoumian, H., (1997), “The Eastern Question and the Tanzimat Era”, στο
Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times,
Volume II, Foreign Domination to Statehood: The Fifteenth Century to the
Twentieth Century*, London: Macmillan, pp. 175-203.
- Barth, F., (1969), “Introduction”, στο Barth F. (επιμ.), *Ethnic Groups and
Boundaries*, Boston: Little, Brown & Company, pp. 9-39.
- Baser, B., Swain A., (2009), “Diaspora Design versus Homeland Realities: Case
Study of Armenian Diaspora”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3,
No.1, pp. 45-61.
- Bell, J., (2007), *Doing your Research Project, A guide for first-time researchers in
education, health and social science*, 4thedn., Berkshire & N.York: Open
University Press.
- Bjorklund, U., (1993), “Armenia remembered and remade: Evolving issues in
Diaspora”, *Ethnos: Journal of Anthropology*, Vol.58, No. 3-4, pp. 335-360.
- Brubaker, R., (2005), “The ‘diaspora’ diaspora”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.
28, No.1, pp. 1-19.
- Cavoukian, C., (2013). " 'Soviet mentality?' The role of shared political culture in
relations between the Armenian state and Russia's Armenian diaspora".
Nationalities Papers, Vol.41, No. 5, pp. 709-729.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K., (2007), *Research Methods in Education*,
6thedn., London & N.York: Routledge.
- Cohen, R., (2008), *Global Diasporas: An Introduction*, London & New York:
Routledge.

- Dufiox, S., (2008), *Diasporas*, (μτφρ. Waldinger R.), California: University of California Press.
- Dyrkheim, E., (1954), *The Elementary Forms of the Religious Life*, London: Allen & Unwin.
- Garsoian, N., (1997), “The Arsakuni Dynasty (A.D. 12-[180?] - 428)”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume I, The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, N.York: St. Martin’s Press, pp. 63-95.
- Gellner, E., (1983), *Nations and Nationalism (New Perspectives of the Past)*, New York : Cornell University Press.
- Gilroy, P., (1997), “Diaspora and the detours of Identity”, στο Woodward K. (επιμ.), *Identity and Difference*, London: Sage Publications, pp. 299-347.
- Hassiotis, I., K., (2002). «Armenians», στο Clogg R. (επιμ.), *Minorities in Greece, Aspects of a Plural Society*, London: Hurst & Company, pp. 94-111.
- Hobsbawm, J.E., (1990), *The Nations and Nationalism since 1780*, New York: Cambridge University Press.
- Hovannisian, G. R., (2005), “Genocide and Independence, 1914-1921”, στο Herzig E.& Kyrkychian M. (επιμ.), *The Armenians, Past and Present in the making of national identity*, London & N. York: RoutledgeCurzon, pp. 89-112.
- Hovannisian, G.R., (1997), “The Armenian Question in the Ottoman Empire 1876 to 1914”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume II, Foreign Domination to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* , London: Macmillan, pp. 275-303.
- Kyrkychian, M., (2005), “The Karagah Conflict, From Soviet past to post-Soviet uncertainty”, στο Herzig E.& Kyrkychian M. (επιμ.), *The Armenians, Past and Present in the making of national identity*, London & N. York: RoutledgeCurzon, pp. 147-165.

- Panossian, R., (1998), “Between Ambivalence and Intrusion: Politics and Identity in Armenia-Diaspora Relations”, *Diaspora*, Vol. 7, No.2, pp. 149-196.
- Panossian, R., (2002), “The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity”, *Geopolitics*, Vol. 7, No. 2, p.121-146, London: Routledge.
- Panossian, R., (2006), *The Armenians, From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, London: Hurst & Company.
- Pattie, P. S., (2005), “Armenians in Diaspora”, στο Herzig E.& Kyrkychian M. (επιμ.), *The Armenians, Past and Present in the making of national identity*, London & N. York: RoutledgeCurzon, pp. 126-147.
- Russell, J., (1997), “The Formation of the Armenian Nation”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume I, The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, N.York: St. Martin’s Press, pp. 19-37.
- Safran, W., (1991), “Diasporas in modern societies: myths of homeland and return”, *Diaspora*, Vol. 1, No.1, pp. 83-99.
- Smith, A. D., (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, U.S.A.: Blackwell.
- Smith, A. D., (1991), *National Identity*, London: Penguin.
- Suny, G. R., (1997), “Eastern Armenians under Tsarist Rule”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume II, Foreign Domination to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, London: Macmillan, pp. 109-135.
- Suny, G. R., (1997), “Soviet Armenia”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume II, Foreign Domination to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, London: Macmillan, pp. 347-389.
- Walker, C. J., (1990). *ARMENIA, The survival of a nation*. 2nd edn. London: Routledge.

- Walker, J. C., (1997), “World War I and the Armenian Genocide”, στο Hovannisian G.R. (επιμ.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume II, Foreign Domination to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, London: Macmillan, pp. 239-275.
- Woodward, K., (1997), “Concepts of Identity and difference”, στο Woodward K. (επιμ.), *Identity and Difference*, London: Sage Publications, pp. 7-63.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, IV. Τόπος Γέννησης- Θρησκεία και Γλώσσα – Υπηκοότης*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935, Αθήνα, πίναξ 11, σ. κστ’,. <http://www.e-demography.gr/ElstatPublications/censuses/index.cfm?year=1928> (πρόσβαση 10/9/2014).
- <http://www.iospress.gr/ios2005/ios20050424a.htm> (πρόσβαση 25/2/2015).